

MEMOARSKI ZAPISI KONZULA ALEKSE VUKOVA MARTINOVIĆA

Aleksa Martinović (1877–1941) was an interesting person, Montenegrin diplomat in Constantinople and Shkodra, creditor of other numerous diplomatic missions, the second person of the Ministry of Foreign Affairs, a polyglot born in Constantinople, the editor of newspaper „Glas Crnogorca“, a representative of the green list at the „Podgorica Assembly“. He left an interesting memoir record. His writings consist of several parts. One part of these records was already published in the interwar press in 1930s, while the rest of it is for the first time presented to the scientific and general public. The interested public will be informed of the full content of these records - about Montenegrins in Constantinople, about the activities of the Montenegrin consulate, the graves at Bardanjol, the travel of Prince Danilo, visit of Prince Nikola to Belgrade, biographical information about Miljan Vukov Vešović etc.

Aleksa Martinović je bio diplomata u Carigradu i Skadru, poliglota i generalni sekretar Ministarstva inostranih djela Knjaževine i Kraljevine Crne Gore, bilježenjem događaja iz svog života posvetio se prilično rano. Zapisivanjem svoga rada i djelovanja je intenzivno radio krajem 1920-ih godina, bavio se i prevodeњem na francuski jezik djela kralja Nikole kao i pripremi memoara svog tasta vojvode Gavra Vukovića. Kako se radi o veoma obrazovanoj ličnosti, visokorangiranom diplomati, veoma upućenom kako u spoljnopolički tako i unutarpolitički život Crne

Gore, njegovi zapisi rasvjetljavaju pojedine događaje iz crnogorske prošlosti i mogu poslužiti budućim istraživačima. Njegovi spisi predstavljaju fragmente o različitim periodima njegovog djelovanja u Carigradu, rada crnogorskog konzulata, događajima u Skadru, misiji knjaza Danila i slično. Njegova dokumentacija je podijeljena u 25 djelova od kojih svaki za sebe ima naslov, a dati su onim redosljednom kako ih je složio sam autor; iako takav redosljed ne odgovara hronološkoj dosljednosti. Dio njegovih zapisa objavljen je u „Slobodnoj misli“ i „Zeti“ 1930-ih godina, u nekoliko nastavaka, dok drugi dio spisa nikada nije publikovan. Značajan dio njegovih dokumenata nalazi se u Državnom arhivu na Cetinju. Uglavnom se radi o oko četrdesetak akata koje je upućivao iz Carigrada i Skadra. Poglavlje pod nazivom „Srbija i Crna Gora - posjeta knjaza Nikole kralju Aleksandru u Beogradu 1896. godine“, nije dato u ovom tekstu jer je rukopis bilo nemoguće dešifrovati. Za ovu prezentaciju njegovih memoarskih zapisa smo pripremili njegovu biografiju i njegove spise uz podršku njegovih potomaka koji čuvaju dio njegovih stvari i dokumenata.

Biografija

Aleksa Vukov Martinović, diplomata i direktor banke.¹ Rođen je 1877. godine u Carigradu u porodici Vuka Jokićina

¹ Za crnogorske pojmove i ondašnju diplomatiju u Crnoj Gori je važilo pravilo „više vrijedi krštenica iz Bajica ili sa Čeva, nego li diploma iz Beča ili Pariza“. Ovom starom izrekom ili zamjerkom kako god, htjelo se reći da je diplomatija i ne samo ona, već i čitava kraljevska služba i državna uprava bila rezervisana i popunjavana od ljudi iz Bajica i sa Čeva. Upravo Aleksa Martinović dao je potporu ovom pravilu, ali na jedan savim drugi način, svojim obrazovanjem, držanjem i neumornim radom. Po koje slovo o njemu je zapravo priča o uspostavljanju prvih modernih osnova crnogorske diplomatije (prim. autora). Biografija uz manje dopune preuzeta je iz: Martinović, Srđa: Martinovići iz Bajica u Božićnom ustanku 1919. godine, *Crnogorski anali*, br. 12, Cetinje, januar 2017.

Aleksa Vukov Martinović
(1877–1941)

Martinovića i majke Zojice Luvija rođene Andrijanopulos - Grkinje. Njegov otac Vuko bio je trgovac i bavio se trgovinom u Carigradu đe je i osnovao porodicu. Vuko Martinović se tada kao i veliki broj Crnogoraca otisnuo u svijet i sa nekoliko Crnogoraca i Paštrovića otišao je u Carigrad tražeći bolje uslove za život. Tamo se ubrzo dobro snašao, savladao turski i grčki jezik, a kasnije i jermenski.² Pokrenuo je trgovinu i postao imućan čovjek u tadašnjem carigradskom iseljeništvu. Putovao je Vuko i u druge krajeve u Maloj Aziji, Africi, Aleksandriji itd. Knjaz Nikola je prilikom svoje posjete Carigradu, obišao i Crnogorce koji su tamo radili, među njima i Vuka Martinovića. Knjaz je uvidio trgovačke vještine Vuka Martinovića, kojeg je

² Iz zapisa Aleksinog sina Momčila-Moša Martinovića, dugogodišnjeg predsjednika suda na Cetinju (prim. SM)

zamolio da svoju trgovinu prenese na Cetinje, kako bi prijestonom gradu dao jednu novu privrednu svježinu. Na knjažem prijedlog Vuko Martinović je pristao i sa suprugom i sinom Aleksom se vratio na Cetinje. Prenio je trgovinski posao na Cetinju, osnovao radnje, međutim crnogorski početak je Vuka doveo u tešku finansijsku situaciju, odlučio je okončati posao jer bespovratna veresija onemogućila mu je zamišljeno poslovanje.³ Da bi se na neki način revanširao Vuku, knjaz Nikola je stipendirao njegovog sina Aleksu Martinovica da se školuje u francuskom Liceju u Carigradu, đe je pored francuskog i turskog kojeg je ranije već znao, savladao i njemački, italijanski, grčki, jermenski i albanski jezik.⁴ Nakon završetka školovanja, stupio je 1900. godine na službu u Ministarstvu inostranih djela. Za sekretara Ministarstva postavljen je u novembru 1904. godine, a ubrzo je postavljen i za glavnog sekretara Ministarstva inostranih djela. Na ovoj funkciji ostao je sve do aprila 1907. godine kada je podnio ostavku jer nije želio da djeluje pod vladom dr Lazara Tomanovića.⁵ Generalni sekretar je zvanično bila druga ličnost u Ministarstvu, nakon ministra. Na francuski jezik je 1906. godine preveo i objavio izbor lirski pjesama knjaza Nikole. U periodu 1906–1907. godine uređivao je „Glas Crnogorca“. Za ondašnje prilike bio je jedan od najškolovanijih crnogorski diplomata, koji je Ministarstvu inostranih djela svojim radom i primjerom postavio nove moderne osnove. Bavio se i društvenim i kulturnim radom, bio je rukovodilac pjevačkog društva sa kapelnikom Vimerom, kao i predsjednik Radničkog društva.

³ Porodično sećanje. Tokom 1900. godine Aleksa Martinović je objavljivao oglas za prodaju dvije kuće u Katunskoj ulici br. 58 i br. 112 u cilju regulisanja dugova nastalih u polovanju njegovog oca: Glas Crnogorca, 11. novembar 1900, god. XXIX, br. 45, str. 4.

⁴ *Srpski biografski rečnik*, Matica srpska, Novi Sad, 2014, str. 235.

⁵ Isto.

Tokom političkih sukoba 1907. godine, učestvovao je, 5. februara, u protestima protiv Mijuškovića i Živkovića ispred njihovih kuća zbog pisanja u beogradskim novinama. Knjaz Nikola ga je slao u brojne misije u inostranstvu, tako je išao u službenu posetu Carigradu u cilju pregovaranja sa turskom vladom u vezi prodaje dvorca knjaza Nikole na obali Bosfora, koji mu je poklonio sultan Abdul Hamid II. Pred balkanske ratove ponovo je stupio u diplomatsku službu kada je usljed prekida diplomatski odnosa Crne Gore i Osmanskog carstva zbog izbijanja balkanskog rata 1912. godine određen da sa mjesta činovnika ruske banke za crnogorskog punomoćnika u Ruskom generalnom konzulatu u Carigradu u cilju zaštite crnogorskih interesa.⁶ U ovom periodu radio je na organizovanju Crnogoraca za stupanje u redove crnogorske vojske izdavajući im pasoše, tako je do novembra 1912. godine uspio da 967 Crnogoraca uputi u Crnu Goru. Petar Plamenac ga je imenovao za pomoćnika ruskom generalnom konzulu u Carigradu, kome je bilo povjereno otpravljanje crnogorskih poslova i šticeenje interesa Crne Gore, kao zemlje zaštitnice. Prevlashodno je imao zadatak da ruskom konzulu pruža pomoć u poslovima zaštite crnogorskih podanika u Turskoj. Plamenac mu je osim toga, ostavio notu za turskog ministra spoljnih poslova, kojom ga je zvanično obavijestio da će ruska ambasada štiti crnogorske interese. Predaja te note bila je uslovljena saglasnošću ruske ambasade za obavljanje takve zaštite, pošto je 28. septembra 1912. pristanak dobijen, pomenuta nota je predata ministru spoljnih poslova Turske. Prema dostupnim informacijama o njemu je pozitivno govorio Jella beg, a ruskom otpravniku poslova, Guljeviču se naročito svidio. Nešto kasnije je prešao iz Carigrada na Cetinje i postavljen je za načelnika Ministarstva inostranih djela, da bi ubrzo bio postavljen i za sekretara za stranu korespodenciju u Glavnom odboru Crvenog

⁶ Isto.

krsta Crne Gore.⁷ Ubrzo je imenovan za crnogorskog konzula u Carigradu u cilju regulisanja pitanja emigranata, obnavljanja rada crnogorskog poslanstva kao i praćenja pregovora o miru koje je vodio srpski diplomata Ivan Pavlović. Tako da je ovim činom, iako ne de jure, bio posljednji ambasador nezavisne Kraljevine Crne Gore u Turskoj. Sa ovog mjesta postavljen je početkom 1914. godine za crnogorskog konzula u Skadru, na ovoj dužnosti ostao je i u prvim godinama Prvog svjetskog rata jer je Skadar držala crnogorska vojska, a guverner je bio vojvoda Božo Petrović-Njegoš. Njegova diplomatska vještina ali i crnogorski karakter naročito su se istakle kao konzula u Skadru. Žestokim reakcijama koje su kad-kad bile praćene i žustrim reakcijama zagovarao je i branio interese Crne Gore. Prilikom zagovarivanja crnogorskih interesa u administrativnom Savjetu Skadra „lupao je nogom, vikao i prijetio da će preksutra crnogorska vojska ući u Skadar“ insistirajući na ispunjenju zahtjeva crnogorske strane. Interesantno je da se njemu kao kraljevskom crnogorskom konzulu prvo kadilo u crkvi u Skadru, pa ostalim evropskim predstavnicima, što je izazvalo burnu reakciju. Tokom svog diplomatskog poslovanja u Skadru, došao je bio u spor sa arhimandritom Viktorom. Poznat je njegov telegram upućen crnogorskoj Vladi u kojem navodi da su Albanci razgrabili sve crnogorsko žito u Medovi. Bio je prijatelj sa Begin Bilehkok, francuskim konzulom u Skadru. Oktobra 1914. godine izvijestio je Cetinje da će u Medovu stići 40 Crnogoraca, i tražio da se tamo uputi odmah jedan brod iz Ulcinja, kako bi ih odatle odvezao za Šinkol ili Ulcinj. Konzul Martinović je takođe predložio da se tamo stalno drži u rezervi jedan brod kojim bi se prevozili kako roba, tako i crnogorski dobrovoljci. Svoj prijedlog je obrazložio time da se u Medovi ne mogu uvijek naći brodovi, a ako bi se i našli bili su jako skupi. Po svemu sudeći, Crnogorci o kojima je govorio konzul

⁷ Isto.

Martinović stigli su 2. novembra 1914. godine u popodnevним satima u Medovu, italijanskim vaborom „Adriatico“. Iz Medove je 25 Crnogoraca iz Amerike („sa dvije žene i jednim djetetom“).⁸

Kao konzul dočekaо je crnogorske trupe koje su na čelu sa generalom Radomirom Vešovićem ušle 1915. godine u Skadar. U drugoj polovini 1915. godine imenovan je za pratioca-ađutant knjaza Danila Petrovića na njegovom putu u inostranstvu, kada je u jesen iste godine započela ofanziva Centralnih sila na Balkanu. Knjaz Danilo je preko njega poslao notu koju je njemački car Vilhem uputio je kralju Nikoli.⁹ Nalazio se 1916. godine kao član delegacije Cetinjske opštine koja je preuzela posmrtnе ostatke knjaza Mirka iz Sanatorijuma u Beču i prenijela ih u Crnu Goru. Jedno vrijeme bio je interniran u austrougarski logor Karlštajn.¹⁰

Prilikom održavanja izbora za Podgoričku skupštinu novembra 1918. godine, kao zelenaški predstavnik održao je govor u Vladinom domu, govoreći o demokratiji, njenim principima i izbornim slobodama i glasačkom pravu, jedan je od potpisnika proglasa 250 punopravnih glasača Cetinja protiv nepravilnosti izbora, a za opredjeljenje da Crna Gora i Srbija uđu ravnopravno u novoj državi.¹¹ Ispred Cetinja i zelenaša je izabran za poslanika Podgoričke skupštine i vjerovatno je njen jedini poslanik koji je upućivao na nepravilnosti i bio protiv njenih odluka. Kada je odlazio sa Cetinja na zasijedanje u Podgorici dobio je oštra upozorenja i prijetnje od srpskog generala Milutinovića. Prema raspoloživim podacima pod njegovim

⁸ Šćekić, Milan, Crnogorski dobrovoljci u Prvom svjetskom ratu 1914-1916, *Matica*, br. 66 ljeta 2017, str. 237-238.

⁹ *Srpski biografski rečnik*, Matica srpska, Novi Sad, 2014, str. 235.

¹⁰ DACG, Spisak interniranih Crnogoraca u logor Boldogason, Crnogorski Crveni Krst u Neju.

¹¹ Rastoder, Šerbo, *Skrivena strana istorije*, knjiga I, str. 100-101.

pokroviteljstvom Jovan Plamenac, kao organizator Božićne pobune, je pobjegao iz Crne Gore. Kralj Nikola je preko Mila Vujovića, tražio da iz Crne Gore u Pariz dođu četiri-pet povjerljivih ličnosti od kojim će sastaviti novu crnogorsku Vladu, u pozvane se nalazio i Alekso Martinović¹² vjerovatno da preuzme resor inostranih ili unutrašnjih djela. Predsjednik Vlade, Nikola Pašić je upozoravao da se očekuje dolazak Alekse Martinovića u Pariz kako bi preuzeo neko mjesto u crnogorskoj vladi. Sumnjičen je od strane novih vlasti da Crnogorci iz Gaete preko njega održavaju vezu sa svojim u Crnoj Gori.¹³ Pašić je predlagao da se pozove u Beograd, pod izgovorom službenog putovanja, i tamo utvrdi da li je u vezi sa ljudima kralja Nikole.¹⁴

Vlasti Kraljevine SHS su ga imenovale 1921. godine za generalnog konzula u Parizu, međutim u avgustu iste godine je pensionisan.¹⁵ U Kraljevini Jugoslaviji bio je društveno-politički aktivna ličnost. Od 1922. godine do smrti bio je direktor Trgovačke banke na Cetinju. Početkom 1920-ih godina učlanio se u Republikansku stranku i 1925. godine na Cetinju pokrenuo oblasni list „Republikanac“.¹⁶ Jedan je od prvaka Republikanske stranke u Crnoj Gori, bio je njen kandidat na izborima. Kao ugledna ličnost bio je član Glavnog odbora za prenos Njegoševih kostiju 1925. godine. Jedan je od osnivača AD „Građevinar“ na Cetinju 1927. godine. U tom periodu bio je i član Upravnog odbora Udruženja banaka u Beogradu. Pisao je u časopisima Zapisi za njegovanje književnosti, Nauka o književnosti naporedo sa istorijom, etnografijom i folklorom, „Mlada Zeta“ i „Slobodnoj

¹² Kordić, Mile, *Božićna pobuna u Crnoj Gori 1918*, Stručna knjiga, Beograd, 1991, str. 115.

¹³ Rastoder, Šerbo, *Skivena strana istorije*, knjiga I, str. 511.

¹⁴ Isto, str. 551.

¹⁵ Srpski biografski rečnik, n.d., str. 236.

¹⁶ Isto.

misli“. Pisao je memoare koji su objavljivani u „Slobodnoj misli“ u periodu 1939-1941. godine. Pripremao je za štampu 11 knjiga memoara vojvode Gavra Vukovića, ministra inostranih djela Crne Gore.

Nosilac velikog broja najvećih domaćih i stranih odlikovanja, među kojima: Ordenom Legije časti (1904, Francuska) Orden Sv. Mauricijusa i Lazara (1904, Italija) Ordenom Sv. Save (1905, Srbija) Ordenom Medžedije II stepena (1905, Turska) Ordenom Osmanlije III stepena (Turska)

Medaljom Imitijaz (1905, Turska) Ordenom Krsta groba Gospodnjeg (1905, Jerusalem) kojim ga je odlikovao patrijarh jerusalimski, Ordenom Bijelog orla (Srbija) Ordenom knjaza Danila za nezavisnost I stepena, Ordenom Italijanske krune (Italija), Zlatnom medaljom za hrabrost i drugima.¹⁷

Zasnovaio je 1906. godine brak sa Jelenom (1881–1955),¹⁸

Aleksa Martinović u Skadru
kao konzul 1914.

¹⁷ Kapičić, Anđe, Vujačić, Velimir, *Strana odlikovanja u Crnoj Gori*, Narodni muzej Crne Gore 2004, str. 599.

¹⁸ U porodičnom sećanju ostala je priča da je mladog i naočitog diplomatu Aleku Martinovića ministar Gavro Vuković, koliko mu se dopao, praktično zaprosio za zeta (prim. autora).

kćerkom vojvode Gavra Vukovića,¹⁹ koja je pohađala Đevojački institute na Cetinju. Svadbeni poklon uputila im je i kraljica Milena. Imali su osmoro dece: Moša, Buda, Čeda, Veska, Aleksandru, Branka, Olgu i Kseniju. Mošo i Aleksandra rođeni su u Carigradu, a Ksenija u Skadru. Aleksa Martinović preminuo je 11. septembra 1941. godine i sahranjen je u Bajicama.

Živio je na vrhu Bajove ulice br. 130, nedaleko od zgrade Austrougarskog poslanstva. Kuća je imala prizemlje i potkrovlje, a pozadi se nalazilo prostrano dvorište, koje se protezalo do Ulice vojvode Boža. Tu se nalazio i mali zološki vrt: vuk, lisica, zečevi... U prizemlju, lijevo do ulaza, nalazila se primaća prostorija, sa stilskim namještajem, fotografijama, umjetničkim slikama... Na zidovima odlikovanja, sablje, jatagani, kubure. Prema sjećanju sagovornika radilo se o pravom muzeju.

Srđa Martinović, Slavko Burzanović

¹⁹ Između ostalih, njegovi sinovi bili su Momčilo (1911–1991), koji je bio dugogodišnji sudija i predsjednik suda, Veselin-Vesko (1921–70) nosilac Partizanske spomenice 1941. godine, jedan od osnivača spoljno-obavještajne službe, načelnika SIP-a, dugogodišnjeg diplomat i ambasadora u Atini, Rimu, Parizu i drugim mjestima (prim. autora).

Из архиве Алексе В. Мартиновића

- 1) Биографски подаци војводе Миљана Вуковића
- 2) Из мог службовања
- 3) Црногорци у Цариграду.
- 4) Послије уступања Скадра.
- 5) Инцидент због кађења руског и црногорског конзула у православној цркви у Скадру у марту 1915. године
- 6) Интриге око постављањл ђакона при Намјесништву Скендериске цркве у Скадру 1914. године
- 7) Грбови наших хероја око и на обадва Бардњолта 1914. године
- 8) Српске основне школе и православне цркве у Скадру и околини за доба међународне окупације 1914. и 1915. године
- 9) Са једне продужене посјете црногорског консула гувернеру Скадра 1914. године
- 10) Одбрана угледа Црногорско-скадарског конзулата 1914. године
- 11) Ненадани сусрет Црногорског консула у Скадру са неким избјеглицама из бившег Косовског вилајета у посјети код књаза Биб Доде у Скадру
- 12) Одвођење из Скадра Аустро-угарског консула и Карла Хале и особља његовог консулата у јуну 1915. године
- 13) Поход наше војске на Скадар у јуну 1915. године
- 14) Предаја Иса Бољетинца приликом друге окупације Скадра у јуну 1915. године
- 15) Дед Ђок Лули и пушка Иса Бољетинца
- 16) Са једног пријема код њ. в. Краља Николе дотадашњег црногорског консула у Скадру
- 17) Скадарски Вилајет
- 18) Одлазак у Француску књаза Данила црногорског престолонаследника 1915. године

19) Пренос тобожњег писма књаза Данила са писмом цара њемачког

20) Преписка са Андријом Радовићем 1918. године

21) Копија неколика писма из 1914. године

1. Биографски подаци војводе Миљана Вуковића

Рођен је у Лијевој Ријечи у селу Лопатима од оца Вука Спахова и мајке Јокне 1820 год.

Још у дјетињству одликован са тјелесном и умном скромношћу, духовитошћу, љепотом, био је каприциозан, непослушан, често замишљен ... (нечитко, прим. прир.). Избјегавао је обичну дјечију игру. Радо је пратио и посјеђивао ... (нечитко, прим. прир.), пратио њихов разговор. Обраћао на себе свачију пажњу. Једном ријечју за рана се види дан.

Од 17 година био је развијен и виђен момак пун мушког полета. Волио је Црногорски спорт: стрељање, хрвање, бацање камена с рамена, нишањење и. т. д. Није био школован, јер онда није било ниједне школе у Црној Гори.

Његов старији брат био је добар четник. С њим је Миљан рано отпочео Четовање прво његово четовање било је да освети стрица Века, којег је убио јусуф Мемија, из Црног Врха. Покупио је чету од рођака нашао Мемијину кућу и Мемија је рањен ... (нечитко, прим. прир.).

Миљан је у седамнаестој години живота наслиједио барјактарство од свог пок. стрица Века. Одмах за тијем је пошао на Цетиње код Владике Рада и ставио се на Његово расположење. Владика Раде га је примио потврдио и благословио му барјак. Прича се да му је том приликом рекао: „Миљане ево ти га и срећан ти био. Ако ми донесеш главу каквог важнијег турчина, српског крвопије, тада ћу те вјеровати де си мој“.

Одмах по повратку кући Миљан је покупио чету, пошао уз Лим и Сјекарицу и на Мокрој посјекао Паши Шеховића, плавског главару. Пашову главу је ... (нечитко, прим. прир.) и у торбу донио Владици Раду на Цетиње а овај је изложио на табли више Цетињског Манастира. Тијем јунаштвом је име Миљана Вукова добило важност и код Црногораца и код Васојевића.

Миљан је наставио четовање показао чуда од јунаштва и постао страх и трепет околних турака. Светио је без разлике свако насиље које су турци раји чинили.

Да би га боље привезао себи Владика Раде побратимио је Миљана са његовим наслједником Зеком-Књазом Данилом.

Миљан Вуков је отцијепио од Турске Васојевиће и присајединио их Црној Гори, ма да су тада Васојевићи под Турском и ма да су их раздвајали од Црне Горе, Медум, Подгорица, Спуж који су били посједнути турском војском. Дошав на Цетињу Миљан је обавијестио Књаза Данила да је успио да уједини сва братства у Нахији Васојевићкој и да их је договорно јавно присајединио његов држави Црној Гори да с њом дијеле зло и добро и да раде на ослобађање потлачене браће.

Данило је мјесто да поздрави то велико Миљаново дјело примио га је са негодовањем. Разлог томе лежао је у удаљености Црне Горе и њеној немоћи и оскудици да Васојевића поможе и заштити у невољи.

У овој очајној јарости, паметни али врући Књаз Данило рекао је Миљану шта то ти хтје сад тако јавно? Предајем тебе и Васојевиће ђаволу кад вас ја немогу помоћи, нити бранити. Миљан му је на то прибран, миран рекао: „Књаже, добро је, нек будем ја тај ђаво, ја их примам, па идем да с њима дијелим добро и зло. Ми остајемо ипак твоји На тебе рачунамо као што можеш и ти на нас!“

Да би мало ублажио прикривени гнев Миљанов, који у

своме патриотском заносу, није схваћао тежину положаја Књаз Данило га је поставио за капетана Лијеве Ријеке, а прећутио цијеле нахије и рекао му: Добри Миљане, нек буде као што си учинио. Нек буде моја земља, а твоја власт.

Миљан је наставио рад организовања власти у Нахију. Створио седам Капетанија, наименова седам капетана све народне људе и прваке братстава, изабрао перјанике, подијелио по узору Црногорском војску на стотине те поставио стотинаше и барјактаре.

Чим је овај организацију завршио одмах је договорио са познатим и чувеним Духовним Мојсијом Зечевићем, игуманом Ђурђевих Ступова, приступио насилном покршћавању ондашњих малобројних потураца.

Пошто је завршио ово велико дјело отцјељења Нахије од турака у свим правцима, саставио је велику депутацију од свију капетана и првака других братстава, па пошао на Цетиње на поновно поклоњење Књазу Данилу да га увјери да се може много учинити и без његове дозволе и помоћи.

Да би задовољио Васојевиће и Миљана именовао га је војводом и сенатором од Васојевића, Николу Бошковића поставио је сердаром, капетане потврдио у њиховом чину, а остале чланове депутације подарио црногорским капама, разним оружјем и другим даровима. Ово је било 1852 год.

У Манастиру Морачи постојао је један старински риторски мач, Војвода Миљан га је измолио у игумана Манастира и онда послао беговима плаво-гусињским да изабери најбољег између њих, па да га пошљу да му изађе на мегдан. Ово је учинио јер је био сазнао да му пријете убијством из потаје. Бегови су се нашли на чуду од овог позива. Нијесу се одазивали.

Страховање Књаза Данила обистинило се. Бегови плаво гусињски измолили су од Скадарског Везира арбанску војску да удари на Нахију, да је спржи и да казни Миљана.

Вој. Миљан је извијестио Цетиње, затражио помоћ од Књаза Данила у колико је могуће. Овај му је послао одмах Сердара Јола Пилетића на челу Пипера. ... (нечитко, прим. прир.) Братоножића и Морачана. Ово је био у јануару 1854. год. На бој је био страшан. Наши су претрпијели пораз, али турци нијесу напредовали.

Вој. Миљан је по други пут ослободио ... (нечитко, прим. прир.) 1857. године. Ударио је на 8 – да освети капетана Вукадина Фемића, којег су Турци спржили у кући са 12 његових рођака.

Војвода Миљан и Војвода Новица Церовић тајно су се договорили да служе војску без знања ни одобрења Књаза Данила, јер он им то не би дозволио у то доба примирја, па да ударе и ... (нечитко, прим. прир.) града Колашина. Миљан је био јако киван Колашинцима, који су му били убили брата.

Договорено учињено. Оба војводе скупили су војску и ударили на Колашин на Илиндан 1858 и освојили га.

За ово јуначко дијело су били узети на одговорност на Цетиње. Војвода Миљан је био затворен, а Војвода Церовић се био склонио у Рисан. Касније је ово све заглађено и Колашин је остао Црногорски.

Вој. Миљан је одржао сјајну побједу 1862 год. на Превији над Хусеин Авим Пашом.

Цар Фрања Јосиф обавјештен о јунаштвима и побједама Војводе Миљана у току рата 1862 и прије послао је Књазу Николи 200 дуката, да Миљану купи двије најљепше леденице које се налазе у Црној Гори, да му подарује у име његово јер да му неможе послати орден због осјетљивости Турске. Књаз је купио двор лијепе бушатлијке у Војводе Пламенца и предао му их, као Царев дар.

Русија га је одликовала орденом Свете Ане о ... (нечитко, прим. прир.), а Књаз Никола дарива Медаљом и Звијездом Данилова ордена.

1876. год. Вој, Миљан је одређен да брани границу Црне Горе на страни Васојевића. Успјешно је извршио ову тешку мисију.

На крају 1876. командант Подгоричке војске договорило се са Али Бегом Гусињским да овај удари с леђа на Црногорску војску у ... (нечитко, прим. прир.). Вој. Миљан је за то на вријеме сазнао, извијестио Војводу Божа Петровића у ... (нечитко, прим. прир.) ударит на Али Бега Гусињског на Грчару и повратио га, те разбио овај опасни план.

1877. разбио Миљан и Васојевићи Васојевић на Букову Поњану војску Мехмед Али Паше која је од Берана хитала да се сrete са Сулејман Пашом у Спуж. Пораз турски је био велик.

Обранио је Манастир Морачу којег су били жестоки напали турци и којег је бранио јуначки тадашњи игуман Манастира Митрофан Бан са 200 стараца, јер је сва војска била код Књаза. Игуман је непрестално звонио звонима пуцао на турке. Вој. Миљан је стигао у последњем моменту у помоћ, разбио турке и спасао Манастир и браниоце.

Војвода Миљан заузимао је једно од првих мјеста међу војсковођама Црногорским и Брдским. Он је једини остао побједитељ у свим бојевима од 1862 до 1877 год. на једном списку Црногорских војвода и сердара кад се о Миљану повела ријеч Војводе Ђуро Матановић је рекао: „мислим племенски војводе, миљан је косовски војвода“.

Војвода Миљан је био духовит, неуморан и неустрашив у предузећима. Ни пред каквом упорношћу није узмицао. Имао је, што народ каже, печено чело. У његовом речнику није постојала ријеч „страх“. Био је онакав каквог је ондашње вријеме почетка стварања народних идеала потребовало.

Једног дана кад је Јован Ристић био на Цетињу да у име Књаза Михаила Србије проси једну Књажеву ћерку, Књаз

Никола позове Ристића у лов на пеликане. Било је с њима више виђених главара. Кад је било вријеме ручку Јован Ристић замоли Књаза да му дозволи да се побратими с Миљаном. Књаз дозволи и ако му то није било препријатно, па се чак и прими кумства овог побратимства.

Војвода Миљан био је стари сват-једини од Црногораца- у сватовима књаза Петра Карађорђевића са Књегињом Зорком.

У 66 години паћеничког или славног живота скрхан раном и ненадном смрћу његовог узоритог и храброг сина Тодора, бригадир Васојевићке Бригаде, умаро је у Фебруару 1886 год. Сахрањен је у Лијевој Ријечи његовом родном мјесту. Ни Књаз Никола, нити ко од његове околине није му дошао на спровод. Једини су дошли књаз Петар Карађорђевић и Војвода Марко Миљанов.

Војвода Миљан припада братству Вешовић, а његову ужу фамилију прозвао је Вуковић по оцу Вуку.

2. Из мог службовања

Послије давања устава наступило је у Црној Гори слободније вријеме. Почела се формирати Народна странка. О томе ће неко опширније писати. Њој су тада пришли скоро сви напреднији елементи (махом млађи школованији). Као млад и школован и ја сам јој искрено, предано приступио. Разумије се, да сам тај корак учинио у најбољој намјери. Истински сам вјеровао њеном напредном програму. Партија се нагло развијала. Узимала је у сваком правцу све више и више маха. Консервативни елементи, па и камарила нијесу гледали добрим оком. Неискусни нови државници тачније рећи наше напредни школовани омладинци, који су били стицајем нових насталих политичких прилика избили на врхове државе, а који су партију добрим дијелом сачињавали, правили су, ваљда у –

жељи за напретком, разна пренагљеност, непромишљеност, политичке наивности. Прородно је да су то конзервативци и камарила вјешто искорушћавали. Дошло је до судара, до бомбашке афере, до слома најприје клубаша, затијем Конзервативаца па најзад Двора, односно династије. Како? Зашто? Расправа о томе процесу била би дуга. Остављам то да позванији од мене учине.

До доласка овог новог стања био сам генерални секретар Министарства иностраних дјела. Као такав служио под министрима: г. г. војводом Гавром Вуковићем, Лазаром Мијушковићем, Марком Радуловићем и Андријом Радовићем.

Предосјећало се да се нешто кува, припрема у двору, који се сматрао у опасности и увиђао у дјеловању Народне странке прст србијански. То је закључивано по разним индицијама.

Дошао је на владу кабинет г. Д-ра Лазара Томановића, тачније се изразити под његовом фирмом, а у ствари под командом и руководством г. г. Генерала Митра Мартиновића и Јована С. Пламенца. Настао је велики преокрет у унутрашњој политици.

Био сам тога јутра случајно приспао. Послужитељ министарства дође, пробуди ме и саопшти ми да ме зове нови Министар иностр. дјела. Хитно се одазовем. Онамо нађем на окупу већину чланова нове владе. Учтиво их све поздравим осим генерала г. мартиновића, са којим сам прије тога имао неки сукоб у Господаревој спаваћој соби приликом подношења на потпис неких орденских диплома по наредби тада надлежног ми министра.

Госп. Томановић, нови министар иностраних дјела, који је, узгред буди речено, веома слабо говорио француски, наредио ми је да напишем циркулар страним дипломатама о саставу његовог кабинета и ступању на посао. Почео је да

ме учи на италијански како од прилике да га саставим. Одговорио сам му, да је то шаблонски уобичајена форма, те да ћу га, према томе, и израдити. Концептирао сам га. Прочитао га је поново са италијанским изговором. Одобрен је. Тек сам га умножио, дао на потпис и разаслао, поднио сам оставку на службу. Кад сам му ја предао он јој се тобож зачудио иако је већ у току ноћи, при саставу кабинета, био назначио и мога замјеника. Оставка ми је уважена. Шетао сам неко вријеме беспослен по Цетињу. Спремао сам се да отпутујем у Цариград. У томе међувремену открила се бомбашка афера, која је тада проузроковала у земљи дармар, а с поља велику ларму и чудо. Ма да у њој нијесам имао никаквог учешћа главни окривљеник ме је случајно, узгрудно, једноставно поменуо у једном од његових бројних саслушања. То је било довољно да ми се спријечи полазак.

Уз то, у међувремену, бавио сам се новинарством. Био сам дописник „Правитељственог Вјесника Петрограда“ (Руске телеграфске агенције). При томе сам договорно заступао г. стевана Татара у шиљању депеша Лондонском „Рајтеру“.

Руља, у којој је учествовала, изгледа, и војска разрушила је никшићку штампарију. У њој се тада тискао лист „Оногошт“, орган Народне странке. Неко је то телеграфски доставио г. Д-ру Миловану Марушићу, народном посланику, виђеном члану Народне странке. Овај ми је депешу показао. Узео сам њен пријепис. По новинарској дужности ту жалосну вијест сам јавио „Вјеснику“ – Петроград, и „Рајпер“ – Лондон. Као телеграфске агенције ове су је сервирале свим могућим свјетским листовима. Добила је велики публицитет.

Дакле, новост је црпљена из једне депеше, која је несметано, редовним путем примљена из Никшића и упућена такође редовним путем отворено преко Цетињске телеграфске станице.

Томановићева влада се јако наљутила кад је виђала да су овај вандалски чин приказали свијеу сви могући листови. У мијесто да се рспита како је и кудијен ствар текла она је једноставно, у мисли да ме је уловила и ваљда у жељи да ми нашкоди, наредила ондашњој Обласној управи да ме оптужи Суду за проневјеру службене тајне ма да сам био прије тога напустио службу. Ова је то ћораво, без испитивања, објеручке прихватила и шаржирала њеног секретара да то учини. Тако сам без разлога био пуних девет мјесеци под судском истрагом. По бомбашкој афери сам био само саслушан, а по овој оптужби био сам проглашен невиним и као такав ослобођен. Тек тада сам исцрпљен економски, једва успио да добијем пасош и да отпутујем за Цариград.

Тамо сам стигао у вријеме Младотурске револуције. Многи моји школски другови и лични пријатељи били су међу младотурцима. Да сам им се обратио нема сумње да би ми у свему озашли у сусрет. Нијесам хтио. Налазио сам да у оно доба није било прилике да млади, школовни и способни црногорци траже заштиту – помоћ од турака, па макар то били и младотурци. Кубурио сам, патио сам,

сарађивао сам по разним цариградским француским листовима, нарочито код француског листа ... (нечитко, прим. прир.), чији директор г. ... (нечитко, прим. прир.) ме је својски, незаинтересовано храбро подржавао. Највише ми је помогао госп. Перо Ст. Греговић, велепосједник угљенокопа, један од најугледнијих срба Бокелџа у Цариграду. Тако је ишло све док се основала руска банка за спољну трговину ... (нечитко, прим. прир.). Тада сам се њој обратио за службу. Захваљујући савјетнику руске Амбасаде Госп. Гилкијевићу и првом драгоману исте госп. Манделстаму, који су ме топло препоручили и за мене се пријатељски заузели, био сам примљен. Пристојно сам и награђен. Послије тога могао сам довести и фамилију: мајку, жену и дијете. Мајка ми се одмах по доласку разбољела и 3-4 мјесеца касније преселила у вјечност.

3. Црногорци у Цариграду

Од мог доласка у Цариград радио сам на организацији свих онамошњих срба, а понаособ црногораца. Пошло ми је за руком да створим српско друштво, које је особиро нашим људима било од моралне и материјалне користи. Нико од његових чланова није могао оскудијевати у храни и одјећи. Друштво је имало свој локал, одобрене штатуте, читаоницу са лијепим бројем листова, књига и т. д. премало је забава, сјела, састанке, излете. Бринуло се и о намјештању и запослењу појединаца. Редовно сам биран за његовог претсједника. Жалим да сад не располажем са једним примјерком његових правила из којих би се могли виђети његов циљ и чланови његове Управе.

Не кријем да сам радио у границама моје скромне могућности за Народну странку. И јавно и тајно дјеловао

сам у њену корист, али свгда у патриотском духу, т.ј. у корист моје домовине, онако како сам ја ствар схваћао. Као такав сам био познат код свих наших, који су тада у Цариграду били многобројни.

При моме доласку у Цариград био је црногорски претставник г. Душан Греговић, у својству утправника послова. Он је био и по школи и по служби мој друг, а и вјенчани кум. Код њега сам често ишао, срдечно приман, добто гошћен, кумовски пажен. О нашој унутрашњој политици нијесмо скоро нигда говорили. Није га много интересовао мој политички рад. Увјерен је био да ја нећу учинити нешто неваљало. Био је прилично разложит у питањима наше унутрашње политике. Био је отворени и одани присталица Краља Николе. За његово вријеме није било у Цариграду никаквих партијских догађаја између присталица наших онамошњих постојећих партија. Држао се као ванпартиста. Опозван је због неке кривице, која му је импутирана, а коју он није никако признавао. Па га то није омело да авансује у његовој даљој дипломатској каријери.

На мјесто његово дошао је госп. Јово М. Поповић, држао се озбиљно. Није се истицао али као се тада мислило и говорило, више од г. греговића је водио рачуна о владајућој странци. Моје лично мишљење је било да је он то само чинио у колико се тицало династије, којој је био искрено привржен. Њега нијесам никако посјећивао. Нијесам чуо да је шта год противу мене предузимао, нити да је коме од цариградских црногораца направио ма-какву неправду или пакост.

Међутим, у његово добијање овог службовањауслиједила су два три догађаја. Вјерујем да су били независни од његове воље, без знања. Намјеравали су неки црногорци из противничког табора га избију г. тодора Божовића,

ондашњег истакнутог омладинца, који је тада био на пролазу кроз Цариград. Присталице наше стзранке су о томе на вријеме извјештени, па су осујетили ову неумјесну намјеру.

Изгледа да је овај пројектовани напад наљутио црногорску омладину у Београду. Посумњала је да је испиратор овог г. Јово М. Поповић, па да за то није било никаквог ствармог доказа. Посриједи су била обична нагађања. У оно доба доста је било да је неко познат као изразити присталица династије, па да буде осумњичен. При томе држало се да није трпио један дио београдске омладине.

Политичка и партијсак борба била је онда љута, врућа, оштра, неразложита често неувиђавна, на смрт и живот са једне и са друге стране.

Допутовао је преко Скопља и Солуна у Цариград неки Мрдеља Булатовић, робијаш. Овај је био неко вријеме прије тога утекао из „Јусоваче“. Говорило се да је дошао са задатком да убије црногорског отправника Поповића. Извјештен о томе овај га је пријавио полицији. Ухапшен је. Г. Поповић је баш у то вријеме имао напуштити Цариград и отпутовати за Софију као члан пратње Књаза Насљедника Данила. Оглашено је са званичне стране да га је Књаз лично позвао. Противна страна је, међутим, на томе прописивала други узрок.

Није се тада знало коме да се вјерује?!Парије су партије! Уосталом то су биле безначајне приче.

Осуђеници у Бомбашкој афери изражавали су досуђену им казну у злогласној подгоричкој „Јусовачи,.. Михаило Ивановић, који је био Министар унутрашњих дјела у влади Марка Радуловића и неколико његових другова успјели су

на чудноват и одважан начин да прокопају пролаз (тунел) испод затвора. Кроз њега су се дохватили слободе. Побјегли су у Албанију. Скадарски Валија их је лијепо примио. По наредби упутио их је под сигурном пратњом за Цариград. Младотурци, који су онда били на влади, добро су их дочекали. Као политичким избјеглицама и младим црногорцима указали су им пуно гостопримство. Остали су онамо 2-3 мјесеца. За цијело то вријеме били су им у сваком погледу на услузи, мање више, сви чланови онамошњег Српског друштва, а понаособ моја маленкост код мојих другова и пријатеља Младотурака.

Црногорски отправник послова није против њих чинио никакве кораке. По дужности, а обзиром да су сматрани као политички кривци, задовољио се да надлежним препоручи да им, у интересу сусјетских односа двају земаља, не дозволе да са турске територије ма што предузимају против стања у Црној Гори, нити да се настањују у близини црногорске границе.

Ивановић са друштвом, уколико ми је то било познато, на то тада није ни помишљао. Пошто су се одмотили и окријепили у једном стамбулском хотелу младотурци су им дали пуну слободу крећања по унутрашњости земље, или за одлазак у иностранство. Уз дотадање цјелокупно издржавање ставили су им на располагање и питне трошкове. И отпутовали су гдје је који хтио. Већина их је пошла за Београд. Неки су, мислим, отишли за Француску и Америку.

Тако се онамо ликвидирао и овај догађај на обострано задовољство

Тада су се у Цариграду бавила још два онда сумњива типа. Први је био, неки старији човјек, Узелац, који се приказивао

као новинар; а други неки Мијовић, млађи човјек, без сталног занимања. И један и други били су, говорило се, у вези са црногорским посланством. Од њих су се противна ... (нечитко, прим. прир.) странка, са правом, или без права, опрезно држала и чувала.

Негдје у ово вријеме стигао је из Црне Горе неки стари официр Војводић. Са једним писмом баченим у Улцињу на Лојдову лађу, која је саобраћала на прузи: Трст-Крф-Цариград. један мој пријатељ ме је извијестио, да је изаслан од извјесне котерије, да мене тобож убије.

Иако нијесам у то вјеровао, ни од тога страховао у повјерењу сам то саопштио мојим једномишљеницима. Виђао сам га у кафани. Првих дана није ништа покушавао. Ваљда је проучавао околности и терен. Међутим једне вечери кад сам се око 8 сати враћао кући пуцао је неко на мене. Није ме погодио. Зрно је ударило у врх врати хана у којему сам становао. Нетакнуз сам ушао. Тек тада сам увидио да је анонимно писмо имало разлога. Како сам тек сјутра дан сазнао то је био тај тип, о којему је ријеч. Утекао је у Галату. Сакривен је најприје у руску поморску агенцију. Одатле је превезен у црногорско посланство на Емигријан па упућен кући. Власти младотурске су узалудно за њим трагале. Да су га ухватиле не би се лијепо провео. Младотурци су хтјели да га примјерно казне.

Послије г. Јова Поповића, који је како сам навео, био пошао у Бугарску, па касније по доласку на Цетиње због сукоба с ондашњом владом пензионисан, постављен је у Цариград за отправника послова г. Петар Пламенац. Ни он се није истицао у погледу партијском. Више је пазио државне послове. Његово службовање били је кратко. Њега нијесам посјећивао све док сам увидио да ће доћи до

Балканскога рата. Он га је објавио у име Црне Горе Турској 25 септембра 1912.

Српско друштво је постојало. Национално је дјеловало и у духу његових правила.

У вријеме окупације Босне и Херцеговине била су јако порасла непријатељства младотурска противу Аустрије. То смо добро искористили. Друштво је спремило једну импозантну протестну демонстрацију коју су помогле скоро све народности цариградске. О томе су писале и све онамошње новине. Сличне демонстрације ријетко је кад видео горди и дивни Цариград.

У то вријеме се бавила у њему и једна оперетска позоришна дружина из Беча. Она је давала разне оперете. Међу њима је била прва на репертоару и „Весела удовица„ (Lustige Witue) од Лехара. Требало је да пожње велики успијех. Улазнице за прву претставу су разграбљене. Ноторно да се у њој исмијевају наша ношња, наши обичаји, наши књажеви итд. Управа Српског друштва је организовала противу ове претставе једну потпуно успјелу демонстрацију. Друштвени 23 члана, 15 црногораца, 6 бокелја, 1 србијанац и 1 херцеговац вјешто распоређени, ушли су у салу гдје је било цирку 3000 душа пробране публике, као и скоро цијела цариградска страна дипломатија. Била је то гала претстава. Отпочела је у пуној тишини, пажњи и посматрању. Кад се дошло на сцене које нас вријеђају, устао је претсједник Српског друштва и тражио да се претстава прекине, јер да, онаква каква је, вријеђа наше националне осјећаје. Међутим, неводећи о томе рачуна, глумци су безобзирно наставили, а публика је изразила негодовање противу нашег захтјева. Тада је устао,

попео се на своје сједиште, члан Друштва госп. Стево Греговић, тадашњи студент права, и дао уговорени знак борбе једним јаким звијуком, који је из његових снажних прсију громовски проломио огромну салу. Одмах су полећеле столице на бину и на музику, ударили штапови по балустрадама ложа и галерија. Почео је да пада са њих гипс-украс. Изгледало је као да се сала руши. Настао је лом!

Били смо распоређени у партеру, по ложама, па и по галерији. Страховали смо од аустрихијских морнара (са аустријског стационера) који су случајно били дошли на претставу под вођством њиховог дежурног официра. Нијесу никако реагирали. Одмах су се удаљили. Публика се узрујала, преплашила, почела бјежати. Настала је једна велика грдна мјешавина, гужва, паника. Женски сталеж смо храбрили, пристojно умиривали. И поред тога лећели су шешири, фиоци и украси, падали огртаци, губиле се лепезе!.... Дотрчало је појачање полиције под управом једног младотурчина. Тражило је да се предамо. Нијесмо хтјели. Дошла је и једна чета пјешадије под командом једног капетана- црнца. Поново смо позвани на предају и полагање оружја под пријетњом да ће, у противном случају, пуцати. Били смо већ сви на окупу у испражњеном партеру. Ни овоме поновноме позиву нијесмо удовољили. Држали смо револвере у рукама. У заносу и врућини били смо готови за све, мада смо били постигли циљ. Најзад смо ступили у преговоре и успјели, захваљујући посредовању неких младотурака, који су тада аустријанцима били кивни због анексије Босне и Херцеговине да придошла чета пјешадије отвори пролаз и да сами пођемо у оближњи полицијски комесаријат код Галата Сараја. Чета нас је пропустила, поспратила. У комесеријату су нас љубазно примили. Реда ради двојицу-тројицу саслушали, ослободили, па чак и похвалили, препоручивши нам да се разиђемо како те ноћи не

би се што друго догодили. Док смо ми били на саслушању остали су чекали пред комесаријатом, а преко 200 Црногораца и Бокеља оставивши своје службе, наоружани дотрчали су у помоћ. Љутили су се што их раније о свему нијесмо извијестили иако је то било непотребно и немогуће из разних разлога. Касније смо се мирно разишли једни у Галату, а други у Перу по разним пивницама. Свуда смо нашли разбјеглу публику из позоришта. Држали смо се озбиљно. Ови су нам се дивили. Све новине цариградске су о томе за пуних осам дана писале опширно, а и похвално за нас. Свак се дивео овом патриотском поступку, а и не мање оном братском брзом притјецању у нашу помоћ.

Сјутра дан смо ступили у преговоре са Управом позоришта. Утаначили смо како се комад у будуће може играти. Измјењена су имена и хаљине, стављена нам је на расположењу и једна бесплатна лежа за 5 особа ради контроле. Одржане су овакве 2-3 претставе

Кад је друштво пошло за Солун, ђаци ондашње, онамошње српске школе покушали су да учине нешто слично. Били су проказани. Због тога су, изгледа, слабо успјели и још горе прошли.

Познато је да је Црна Гора била свагда непродуктивна, сиромашна. Тако су њени житељи-Црногорци-били принуђени да иду по свијету за зарадом. Занате су по њој упражњавали само странци. Прошло је више од 100 година од како су почели у знатнијем броју похађати ради зараде Цариград, па и цијелу Турску. Касније су се оданде пружали и по Азији и по Африци. Тек у новије доба почели су бројно одлазити у Америку.

Турска их је све до Берлинског конгреса убрајала у своје подајнике и поред разних уговора и разграничења. Мање

више их је као и такве третирали. Они то нијесу никад признавали. Свагда су били снадбјевени пасошима Књажевине Црне Горе.

Уживали су у Цариграду и широм Турске глас озбиљних, скромних, поштених, поузданих и храбрих људи, достојних повјерења и употребе. То је учинило, а томе су доста доприносили њихово красно црногорско одијело и свијетло оружје, да су најрадије примани као чувари кућа, имања, банака, као кавази страних претставника, а за вријеме многих крвавих догађаја, (као јерменског покоља, младотурске револуције) узимани у својству телохранитеља виђенијих и богатијих личности. У посљедње вријеме већина њих се бавила овим пословима, док су остали наставили њихово првобитно старо опште занимање: експлоатисање каменолома, копање бунара, лифровање грађевинског материјала (пијеска, камења, креча), баштованлука итд.

Неки су ишли по Грчкој, по Азији, по Африци (Египту, Трансвалу) за разним значајним радовима, који су се онамо повремено, али доста често отварали: као путеви, жељезнице, прокопи, канализације, исушења, рудокони итд.

Били су махом неуки, неписмени. Црна Гора није тада имала потребних школа. Богдарећи њиховој природној бистрини веома су брзо савлађивали језике: турски и грчки. Многи од њих су упознавали прилично добро: француски и талијански.

У погледу школовања били су немарни. Веома су малобројни случајеви – и то у посљедње вријеме – да је неки од њих доводио од куће неко од своје дјеце и давао га онамо на школовање. То су правдали оскудицом, сиромаштином, домаћом инокоштином. Тако оправдање није било довољно јако. По сриједи је био нехат, неуважавање науке, невољење

рачуна о будућности, несхваћање свјетског напретка, ратоборни дух који је владао у њиховој домовини. Међутим, то су могли лако чинити, захваљујући њиховим богатим и врло наклоњеним патронима, као и многобројним цариградским пропагандистичким школама, које су онамо издржавале разне државе за своје сународнике. У томе погледу су за критику и за осуду. Једина олакшавајућа околност за њих је да у томе није имао ко онда потстаћи, савјетовати. Ван је сумње да би они томе тада већу пажњу поклањали. Доказ томе лежи и у околности да су последњих година-нажалост касно неко вријеме и испред Балканског рата, о томе повели више рачуна.

Краљ Никола је послао у чувени царски Лицеј код Галата Сараја и по другим школама 28 младића из Црне Горе и Боке. Били су питомци Султана Абдул Хамида, дали су Црној Гори приличан број добрих чиновника.

За доба неравних и надчовјечанских борби, које су врло често, скоро увијек побједоносно водили са Турцима, Црногорци су већином без позива, о своме круху и руху, хитно одлазили из Цариграда, хрлећи у помоћ својој домовини. Један мали дио њих био је, из разних разлога, принуђен да онамо остане. Разумије се, да су их турске власти узнемиравале, па често и казнено прогањале. Да би се од тога бар привремено спасли приморавани су били хтјели нехтјели да прибјегавају разним триковима. Један од главних био је и сљедећи. Прибијали су се уз њихову једнокрвну, једновјерну и по поријеклу, по обичајима, по типу, по хаљинама и свему другоме сличну браћу Приморце (Грбљане, Паштровиће итд.), који су тада, као аустријски поданици, уживали пуну слободу благодарећи заштити Аустро-Угарске амбасаде и конзулата. Ове су тада онамо,

мисли се ради разликовања од наших и ради тога што су аустријски припадници називали Хрватима. Тај назив су радо и намјерно фаворизовала цариградска аустро-угарска претставништва.

Кад је који од заосталих Црногораца позван од власти и узнемираван, служећи се у већини случајева документима којег приморца, приказивао се као аустријски поданик, односно Хрват. Овај нетачни, стицајем околности примљени надимак одомаћио се је и код Турака и код онамошњих многобројних Грка. Црногорци нијесу томе придавали важност, напротив искоришћавали су га у свакој тешкој прилици. Тако олако прелазећи преко њега пришивен им је као од девет ђедова! Прозвани су и они „Хрватима“, а њихов шеф „Хрватбаша“. Ово стање је трајало код Турака званично све до Берлинског конгреса 1878 године. До тада није ни било при Високој Порти редовних званично акредитованих црногорских дипломатских претставника. Постојали су тада само неки шефови Црногораца. Главни од њих, чије је сједиште било у Цариграду, носио је титулу „Хрватбаша“. Ови су заповједали Црногорцима, судили им, били посредници у ситним пословима између њих и турских нижих власти, док су руска дипломатска и консуларна претставништва већином на посредовање ових „хрватбаша“ свршавали њихова важнија питања.

Интересантно је напоменути да су, како сам сазнао, у раније доба и аустро-угарска дипломатска и консуларна претставништва, а неко вријеме и француска (Мислим на вријеме књаза Данила I) узимале у заштиту иселене Црногорце и њихове интересе по Турској и ако су се ови свагда најрадије и са највише поуздања обраћали Русима на чију су братску топлину и усрдност свагда рачунали и наилазили.

За „хрватбаше“ су бирани односно постављани са Цетиња бистрији, виђенији, храбрији и од бољих кућа људи. Било

их је виши број. Сваки црногорац из његовог подручја дужан је био да му годишње даје, мислим од десет до двадесет турских гроша, виш умјерене дневнице и путне трошкове приликом извиђања каквог његовог спора, односно свршавања каквог његовог посла и т. д. Редовне плате нијесу имали.

Жалим да немам њихова имена и датуме службовања. Могуће је да би се то могло установити дијелом из наше архиве, а дијелом из архиве руске амбасаде у Цариграду.

Но, замашност и тежина рада око тога несумњиво би пријешле његову историјску вриједност.

Црногорско званично дипломатско претставништво установљено је тек 1880 године, неко вријеме иза Берлинског конгреса (1878) и образована министарства у Црној Гори (1879).

Претставници су били: Војвода Станко Радоњић, Војвода Гавро Вуковић, Митар Пламенац, Митар Бакић, Јован Матановић, Душан Греговић, Јово Поповић и Петар Пламенац. Сви су били отправници послова, осим Митра Бакића, који је у току његове дуге и успјешне каријере постао изванредни изасланик и опуномоћени министар.-

Митар Бакић и Митар Пламенац су онамо и умрли.

Црногорско посланство је затворено на дан објаве Балканског рата. Више се није отварало. Није закључиван мир са Турском. Слиједили су: Свјетски рат и Уједињење.

Број Црногораца на заради у Цариграду и под Турској у току посљедних година пред Балкански рат варирао је према приликама од 800 до 1500 друга. Снижавао се повремено према њиховом одласку за радом по другим земљама. Њихови односи са онамошњом, такође прилично бројном,

али далеко напреднијом и економски боље ситуираном браћом приморцима били су добри. Ове су и амбасада и консулат аустријски боље штитили и успјешније помагали, особито у колико се тицало послова и намјештења.

У много случајева наши су раније били препуштени самима себи. Мучили су се за свој опстанак, за неку скромну зараду од које су морали шиљати кући, или, одвајајући и од својих уста, прикупљати је да би што више уштеђели и могли донијети дома кад се кући врате.

Морам овдје напоменути, да су сви црногорци сматрали за најглавнију ствар да од ове злехуде уштеђевине најприје направе фину црногорску ношњу и прибаве добро оружје. Уз то су, нажалост код старинара по јефтине паре куповали разни постељни и други намештај, тијем путем су уносили несвјесно у своју кућу разне болијести, јер су ове ствари по веома ниској цијени старинари преузимали од породица појединих умрлих тешких болесника. Од туда углавном, и потичу разне болести, које су се сад по старој Црној Гори прилично одомаћиле

Не жалост морам овдје напоменути и још једно зло које се било појавило код цариградских Црногораца поред свих моралних врлина које су их красиле, а стицајем околности у којима су живјели. Срећом ово се дешавало код ограниченог броја Црногораца. Неки од њих имали су обичај да се било кад су код своје куће, било кад се онамо поврате са зараде ожене, са женом проживе неко кратко вријеме, па отпутују у Цариград на печалбу. Тамо се запосле у каменоломима, или другим њиховим радовима по цариградским селима, смјесте на стан обично по грчким једновјерским кућама. Мало по мало се спријатеље са којом од женских укућана, вјенчају се и створе фамилију без обзира на то што су код куће оставили закониту жену, а често и по које дијете.

Црногорци су махом стасити, виђени, здрави и лијепи људи, а гркиње симпатичне, привлачне и вруће женске, па се зближење лако изврши. То пође у толико лакше и брже у колико су их ономошњи грчки попови, који нијесу били редовно плаћени, вјенчавали без потешкоћа, без муке за ситну награду. Нико о томе ни овоме, ни ономе није водио рачуна. Дотични се дома није јављао, нити што шиљао. Прва и права жена, по црногорском обичају, стрпљиво без роптања га је чекала, а дијете му је расло ако га је оставио.

Он је, међутим, био приморан да даје своју скромну зараду његовој новој дулцинеји, односно новој створеној фамилији.

Како је он рано ишао на посао и са њега се, тешко уморан, враћао касно кући, васпитање дјецe је, разумије се, препуштено мајци. Ова је у сваком случају била од мужа и школованија и културнија. При томе је као Гркиња била и фанатична. Она их је код куће учила њен матерински језик, улијевала њене обичаје, смјештавала их по грчким школама, васпитавала у грчком духу. Одвојени од свега што је словенско: од свог језика, од својих обичаја, од своје браће, утопљени међу грчким елементом, морали су се одрађати. Ипак, то је било привремено. Дух наш српски је јак; не да се ничем угушити.

Неминовно се свагда првом zgodном приликом појави, дјелује и оживи.

Бивало је случајева, које овдје нећу наводити из појмљивих разлога, да се послвије 15-20 година ови несвјесни бигами врате својим кућама, нађу код њих одраслу дјецу и, као да нијесу ништа недозвољено учинили, са првом женом наставе брачни живот. Остављена друга супруга није трагала за њим из два разлога: прво, што се је надала да ће јој се вратити; а, друго, што су гркиње, односно странкиње ријетко кад хтјеле да пођу у Црну Гору, онда оглашену као дивљу, сиромашну, разбојничку и неприступачну земљу.

У потврду свега пред наведено навешћу овај један примјер, који у неколико ублажава ову аномалију. За вријеме објаве Балканског рата ово зло се прилично испољило.

Турска полиција је из разних разлога, а највише због немања уредних пасоша, недозвољеног ношења оружја и т.д., арестирала била неке црногорце. Међу њима их је било неколико рођених из оваквих војних бракова. Нијесу знали свој језик. Слабо су имали појма о породици њиховог оца, о њиховој домовини. Имали су пуно грчко васпитање. Изгледали су скоро грцизирани. У пркос свему томе живо су захтјевали да пођу да бране њихову непознату отаџбину. Тек су дошли међу својима у њих се одмах пробудио јаки црногорски патриотски дух, борили су се неустрашиво, јуначки, рањавали се, брзо научили свој језик, упознали своју браћу и рођаке, добили појам о својој, дотада непознатој, домовини. О свему томе прије нијесу ништа чисто знали. Иза свега тога, послије срећно завршеног рата, вратили су се у Цариград својим домовима. Постали су и остали већи и жеженији Црногорци, него што су рођени и подрасли на сред Црне Горе.

Бројне тајне мисије, велике припреме, разни државнички говори, поједини новинарски чланци: све то је претсказивало скору буру на Балкану. Политички облаци су се гомилали. Постојали су даномице све мутнији. Увиђало се лако да ће неизбежно морати наступити страشان заплет са огромним посљедицама. Доследно томе сам се одлучио. Кад је отаџбина у опасности свака партијска политика има да престане. Бришу се и клубаше и праваши и које какве друге котерије. Предају се заборава све политичке чегрсти и томе слично. Њихови слѣдбеници имају се претворити у браниоце отаџбине, осветнике Косова, ослободиоце

потлачене браће без обзира на ма какве жртве. Као што сам већ напоменуо био сам тада присташа Народне странке. Као такав напустио сам био мој лијепо положај, зекљу, фамилију и пошао по свијету на зараду. Смијестио сам се био код руске банке за спољну трговину у Цариграду.

Пред овим новим политичким стањем, пођем код банчине дирекције, изложим јој моја опажања и моја гледишта. Замолим је за осмо-дневно суство.

Пажљиво сам саслушан. Молби ми је одмах удовољено. Узгредно ми је индиректно препоручено да је извијестим ако евентуално што позитивније о рату сазнам. Стављено ми је у изглед да би и Банци и мени благовремено сазнање донијело користи. Претпостављам да се помишљало на берзанску игру. Разумије се да томе нијесам удовољио и поред свих привлачних изгледа. Зар не бих тијем нанио штету општој ствари? Зар не бих тијем учинио зло мојој земљи, моме народу? Налазио сам да је боље остати поштени сиромас, него ли постати срамотни богаташ на грбачу своје земље и свога народа.

Пошао сам коц црногорског отправника послова госп. Петра Пламенца. Одмах сам био примљен. Љубазно сам дочекан. Прије тога га нијесам посјеђивао из партијских разлога. Изјавио сам му, да начујам и да према свему увиђам да ће ускоро доћи до рата. Додао дам, да сам руковођен тијем убјеђењем, закључио да нема мјеста даљем партијском политизирању да се сви морамо ставити на бранику домовине и радити сваки, у границама своје могућности у њену корист и на ослобођење потлачене браће. Завршио сам са констатациом да је сам у Посланству, и да му се, као бивши дугогодишњи чиновник црногорске дипломатије-а у колико му требам, стављам на услузи.

Госп. Пламенац је био пријатно дирнут овим мојим поступком. Братски ме је примио. У нашем даљем

разговору постепено ми је повјерио тајну да је рат одлучена ствар, да је претходно постигнут споразум између балканских земаља: Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе. Саопштио ми је у строгом повјерењу, да је добио наредбу да све припреми и да Турској 25. IX објави рат.

Дотле је госп. Пламенац сам неуморно дан и ноћ радио на свршавњу хитних питања. Увео је и мене одмах у посао. Све је предвиђено, урађено, спремљено.

Строго сам чувао повјерену ми тајну. Увече смо ишли на вечеру у хотел „Токалиан“. Опсједали су нас и новинари и дипломате. Госп. Пламенац им је давао смишљене, евазивне одговоре. Тек на вече објаве рата мислим, да је саопштио у великом повјерењу Руском и Француском амбасадорима, србијанском, бугарском и грчком посланицима примљено наређење о објави рата. Сви су били узнемирани и ако су то очекивали. Ова три последња су се чак и чудили да и њима није дошао сличан налог. Њихове државе су рат објавиле Турској осам дана касније.

Сутра дан, 25.IX 1912 године у 11 сати пријеподне г. Пламенац је пошао колима на Блистателну Високу Порту, објавио рат, вратио се у Посланство, прихватио кофере и отпутовао за Црну Гору. Све је урађено по узлусу у сличним моменту, односно по прописима међународног права.

По његовој наредби, а договорно са руским амбасадором госп. Чариковим, руским генералним консулом госп. Јакимовим остао сам да прикупљам и упућујем црногорце који су се скоро сви у групама ... (нечитко, прим. прир.) са ријетким заносом и крајњим пожртвовањем сваког дивљења достојним, одмах почели јављати да иду на бојно поље, на бранику миле им отаџбине.

Прву ствар коју сам са кавазом и пет шест црногораца, који су се ту у том моменту случајно затекли, имао да свршим било је да пустимо црногорску Заставу и Грб са

Посланства. Церемонија је била узвишена и дирљива. Изашли смо пред вратима. Сви су били у црногорској ношњи осим мене. Каваз је изнио стубе. Један се припео па скинуо Заставу и Грб. Стојећи гологлави у реду, у ставу мирно, примили смо их, побожно се прекрстили, редом их смирили плљубили и унијели у посланство. Затијем смо сви ушли и затворили врата. Док смо вршили ову свету дужност велика маса свијета била се слегла пред Посланство на раскршћу улице Сира – Селви и Гранд Ри де Пера. Маса до крајности импресионирана дала је одушке својим осјећањима, плескала је акламирала црногорце и викала! Многи су били тронуте до суза. Маса је била састављена из свих могућих раса у којима Цариград обилује мимо осталих свјетских градова. Ту је било и много муслимана. Полиција је умиривала масу. То јој није полазило за руком. И она је била поколебана, узнемирена објавом рата.

Касније смо се из Посланства један по један, да не бисмо изазивали ма кога, неопажено разишли. Остао је само каваз да га чува. Оно се већ није никада званично отворило.

Руска амбасада преузела је заштиту црногорских интереса. Са ком јр г. Пламенац претходно био утаначио све главније потанкости. Руски генерални консулат је руководио се пословима.

Становао сам у Пери у кварту Ајнали Чесме иза Енглеског посланства. Примјећен сам са г. Пламенцом као и при скидању грга и заставе, па је полиција увече одмах дошла код мене и наредила ми да се у року од 24 сата имам са фамилијом удаљити из Цариграда. То ме није збунило! Сјутра дан сам добио руски пасош (који и данас посједујем) као секретар руског генералног консулата за обављање црногорских послова. Стављена ми је на расположење и канцеларија у пространом руском консулату. Његова пространа авлија била је пуна својевољно, хитно надошлих Црногораца.

Послије пријема овог руског пасоша полиција па ни друге турске власти, ма да су ме попрлијеко гледале и пратиле, нијесу ми чиниле никаквих потешкоћа.

Руски генерални консулат је плаћао подвоз за црногорце, који су Лојдовим паробродима ишли за Бар.

Црногорци, којих је тада био лијеп број у Цариграду, купили су се у башти консулата, примали пасоше и потребне упуте, те сваке суботе у групама укрцавали на Лојдовим паробродима за Бар. У башти консулата били би сврстани у двојним редовима. На чело њихово ишли су: ја, један драгоман консулата и један каваз, док је други каваз завршавао поворку. Право смо ишли низ Галату кроз ђумрук (Царинарницу) на вапор Лојдов.

Пошто би биле испуњене све пасоше, царинске и санитарне мјере вршено је укрцавање. Лађа је одлазила уз нашу пјесму и груктањем црногорских револвера. Њиховом одушевљењу и ратоборном расположењу дивио се свако па и сами турци. власти им, захваљујући угледу и сили турској, нијесу учинили никада никакву потешкоћу. Тако сам у току од два мјесеца, радећи дању и ноћу, прикупио, снадбио пасошима, спренио и укрцао 966 црногораца. Ја сам са мојом фамилијом био 967-и. Дошао сам са посљедњом партијом преко Бара на Ријеку Црнојевића, гдје нас је све краљ Никола примио, похвалио, посавјетовао, а надлежни распоредили.

Додјелен сам Црвеном крсту у својству коресподента за стране језике, а касније за шефа руског добротворног друштва за помагање ратника, ратних удовица и ратне сирочади. Помоћ је давата у новцу, житу, а особито у одјелу. Одбор је установио руски посланик на Цетињу госп. Александар Гирс. Био је организован и добро снадбјевен, при томе је био редовно контролисан. Учинио је знатних услуга у оним тешким и оскудним временима. То је,

мислим, једини одбор који је издао тачни штампани извјештај о своме раду и пословању.

Србија је била оставила у Цариграду да прикупља и упућује србијанске подајнике госп. Димитрију Чохацића, дугогодишњег драгомана онамошњег посланства, који је био ожењен из Цариграда са ћерком Позма паше (грка). Њих је био мали број. Он се углавном интересовао за србијанске органе, повјеренике по Старој Србији и Македонији. Био је добар човјек, мирне и сталожене нарави.

Интересе Србије, као и нашештитила је Русија, наша вековна заштитница и покровитељица.

Многобројни чиновници руске амбасаде и руског генералног консулата нијесу се штећели ни у чему. Неуморно су за нас радили. Чинили су све могуће и немогуће да допринесу нашој општој ствари. Главни покретачи били су: г. г. амбасадор Чариков, савјетник Гулкијевић, драгоман Менделстам, генерални консул Јакимов и т. д.

Радили су достојанствено у пуној мјери, пожртвовано, неуморно онако како доликује великој и моћној словенској Русији. Имена свих тих људи треба записати златним словима у нашој историји о Балканском рату. Мада предложени нијесу били ни одликовани ни награђени стицајем преднаведених прилика.

У своје вријеме двоје момчади Зорић и Ђоновић, ђаци-наредници наше санитетске војне школе у врућини и неразумишљености као младићи, побјегли су из Цетиња у Скадар. Онамошља валија их је лијепо дочекао и упутио у Цариград. Тамо су их предусретљиво примили и смјестили у војну академију на Панкалдију. Нијесу били задовољни судбином. Кајали су се. Патили су јако од носталгије. Тежили су да се кући врате. Страховали су од војног суда. Ова тежња појачала

се тек је рат објављен. Поручили су им да бише радо утекли и пошли да се боре за своју домовину. Предузеће је било скопчано са опасношћу. Споразумио сам се са једном групом црногораца и примораца који су ме у свему својски помагали. Казао сам и руском Генералном консулу. Одлучено је, да им омогућимо бјекство. Уговорили смо са њима да пођу у прву неђељу на летургију у цркву Егзархата бугарског, која је била недалеко од академије. Тражили су и добили прописну дозволу. Чланови Друштва пошли су, такође, у цркву, дали им упуства, а на име: да иза летургије пођу за Галату и да их на извјесном остојању прате. Ови изасланици су их доводили једно другоме. У Галати су их чекали људи г. ника Хајдуковића, који ме неуморно у свему помагао. Увели су их у један хотел, преобукли у цивиле хаљине, купљене са новцем, који је у ту сврху дао руски Генерални консул Јакимов. За то вријеме шетао сам са г. Хајдуковићем околу хотела, па смо их преобучене са драгоманом руског консулата провели кроз ђумрук на руски пароброд, који је саобраћао за Варну и Одесу. Отпутовали су за Бугарску. У Црну Гору се нијесу усуђивали поћи. Плашили су се, поред војног суда, и од прекора.

Но, то је онда сматрано све једно. Борити се за Црну Гору, Бугарску, Србију или Грчку било је радити за исти циљ. Лађа их је понијела право у Одесу због узбурканог мора. Одатле су се вратили у Бугарску, ступили у њену војску, храбро се борили и, како сам касније чуо, оба двојица јуначки погинули.

Тако су херојски искупили ова два честита младића грешку, коју су учинили у љутњи и непромишљености.

На исти начин су спасени и неки бугари из Македоније, који су такође били у академији.

Ове опасне, али вјешто и успјешно изведене подвиге од стране неколико Црногораца, Бокелџа и једног Херцеговца похвалили су и амбасада и Консулат руски.

Извјештен сам био да су 10-12 црногораца допали тамнице због разних кривица, а највише због ношења оружја и свађе са полицијом. Тешко је било наћи начина да се ослободе. Размишљао сам како да се спасу. Најзад сам одлучио да лично пођем на Сераскерат (Минист. војно) код Ахмед Февзи паше, који је дуго година био турски посланик на Цетињу. Бијаше тада постао министар војни. Познавао сам га као доброг и племенитог човјека још док сам био генерални секретар Министарства иност. дела. И ако сам увиђао да је моја одлука прилично неумјесна, с обзиром на ондашње ратно стање, пошао сам код њега. Примљен сам од једног његовог јевера (ађутанта), који ме је одмах пријавио. Незадржано се је повратио. Рекао ми је да се Паша не може примити, већ да тражи да му преко њега доставим циљ моје посјете. Казао сам му, апелујући на његову познату доброту, да подјејствује да ухапшени црногорци буду ослобођени и мени оредати. Нагласио сам да се њему обраћам због тога што он зна, као дугогодишњи посланик на нашем двору, да црногорци свагда носе оружје као саставни дио њиховог одјела и да се због њега лако свађају са сваким и са властима. Јавер је, изгледа, тачно рапортирао Паши све што сам му рекао. Узео је био и попис њихових имена. Брзо се повратио и рекао ми да ће сви они, који нијесу починили какав злочин, бити ослобођени и мени упућени, да моја посјета други пут није пожељна, да се Паши не усудим директно обраћати ма за што било. Јавер ме је учтиво поздравио и пошао без да ми пружи руку. Отишао сам и ја на моју страну.

Признајем да сам био неувиђаван с обзиром на ратне прилике, али сам сам себе извињавао и тјешио се тијем што сам спасао хапсе неколико црногораца, који су иначе

морали дуго остати, а могуће и заглавити по влажним и мрачним и турским казаматама. Стварно неколико дана после полиција ми је предала (шест-седам) 6-7 Црногораца. Остало их је још толико по затвора због почињених злочина. Што је касније са њима било нијесам могао никада чисто сазнати. Говорило се, да се већина њих спасла захваљујући развоју догађаја.

Истини на част треба истаћи да су турске власти биле према нама у свакој прилици и коректне и толерантне. Вјерујем да су им то у многоме диктовали ондашњи моћ, уплив и својско заузимање руске амбасаде и руског консулата.

Једино се страховало од улема софта, а особито од многобројних ћурта (курда) прилично организованих, све више и више изазваних, узрујаваних разним савезничким пobjедама. Ове су се непрестано низале, стизале, шириле преко страних агенција, дипломата, новинара и т.д. прве вијести о турским поразима стигле су из Црне Горе: заузеће Дечића, Тузи и т. д.

Срећом ови успијеси су се тако нагло и величанствено множили, настављали да су турци свих слојева из узрујаности и претећег става падали у неку зачмалост, малодушност, безнадежност, резигнацију!

Мржња и узрујаност биле су најјаче против бугара. Од њих су највише страховали, ма да су им и остали савезници задавали тешке, непоправиме ударе.

Сви црногорци без разлике утркивали су се неуморно и пожртвовано, као велики патријоте, који ће што више урадити у корист и одбрану миле им отаџбине. Жалим да их овдје немогу, као што би требало, све редом споменути, те њихова патријотска дијела побројити. Не бих желио ма кога

изоставити. Морам напоменути, међутим, да је усвијем главним подвизима-дјелима предњачила, или давала правац управа онамошњег српског друштва.

* * *

... (нечитко прим. прир.) Јеромонаха ... (нечитко прим. прир.) Расића, Николе Х. Хајдуковића, Арсенија Здравковића, Вука Рашковића, Стева Греговића, Александра Мићановића и Вида Вацковића. Прорадило је у јуну мјесецу 1909 године. Прву управу су му сачињавали:Алекса В. Мартиновић, Арсенује Здравковић, Нико М. Хајдуковић, Вуко Донковић, Петар Ратковић, Петар ЛУкић, Нико Медиговић, Никола Петровић, Видо Васковић, Шпиро Никаљевић, Машан Петровић и Никола Савић.

Касније, разне онамошње околности и потребе диктовале су да се друштво реорганизује и претвои у српско добротворно друштво. То је учињено 1 јануара 1911 год. правила су преправљена сходно онамошњим ондашњим потребама нашег живља и онамошњим мјесним приликама. Управу су му сачињавали: Мило И. Зеновић, Архимендрит Гаврило Дожић, Алекса В. Мартиновић, Стево Анђус, Вуко Замбелић, Петар Греговић, Саво Давидовић, Вуко Донковић, Никола Дрекаловић, Марко Викмарковић, Никола М. Хајдуковић, Нико А. Срзентић, Шпиро Никаљевић, Никола Петровић, Спасоје Фишић, Антон Фабрис, Абдулах Башић и Видо Васковић.

И ова организација је званично призната и одобрена од стране Царско-отоманских власти 25. марта 1911. г. Настављен је и проширен корисни рад пређашњег друштва. Наш живаљ је натеријално и културно помаган. Опрезно се национално дјеловало. Постојало је, дакле, од јуна 1909. до септембра 1912, дана објаве Балканског рата, кад је морало бити затворено.

* * *

У овим тешким моментима не мање су се живо, пожртвовано и неустрашиво истицали у свему доброте и корисноме по општу ствар наша онамошња браћа приморци-бокељи настањени, или запослени у Цариграду.

Особље Лојдових вапора чинило нам је све могуће услуге. Отворено нам је исказивало његове симпатије, жеље и. т. д.

И то су били махом наша дична браћа Бокељи и Далматинци.

Послије успијешног свршетка Балканског рата позвао ме је Краљ Никола и одредио да дођем у Цариград. Ставио ми је у дужност да наплатим новац за његов дворцац Емергијан којег му је своје добно био поклонио султан Абдул Хамид и који је био продат младотурцима, и ови су га даровали тамошњем народном хероју Енвер паши.

Уједно сам шаржиран да пратим преговоре, које је тада водио србијански нарочити изасланик госп. Иван Павловић, бивши министар, за закључење мира са турском.

Успио са, помоћу руске амбасаде, да ми обећају да ће Краљу бити неизоставно дозначено преко Отоманске Банке цирка 2.500. турски лира пола дужног износа за дворцац. Друга половина новца наплаћена је касније, како сам сазнао, посредовањем италијанске амбасаде у Цариграду.

Преговоре, које је водио г. Павловић, пажљиво сам пратио. О свему сам извјештавао Цетиње. Овај честити, добри србин, ме је редовно, братски, искрено упознавао са његовим ...(нечитко прим. прир.) и закључцима. Ипак Црна Гора није успјела да закључи мир са Турском. Разне непредвиђене околности, Свјетски рат и Уједињење су је спријечили да то уради.

Руску банку сам дефинитивно напустио, повратио сам се у државну службу и постављен на деликатно и важно мјесто Црногорског консула у Скадру, који је кратко вријеме прије тога морао бити предат Међународним трупима.

4. Послије уступања Скадра

...ја, аустрија и Њемачка, поред својих сталних конзула, искрцале су свако и своје трупе. Једина Русија изостала је да упути своје војнике под изговором да не би увриједила црногорску осјетљивост. Задовољила се да онамо остави једмог, на нашу жалост и велику штету, мршавог вицеконсула, који мије ни у каквог погледу одговарао ни престижи, ни благонаклоном циљу валике и моћне наше Покровитељице.

Из преднаведеног, из свих званичних докумената у држав. архиви из књигњ „Опсада Скадра“ академика генерала г. Живка Павловића, стр. 197 до 209, као и из публикација у „Гласу Црногорца“ из тог времена јасно и непобитно произилази да Скадар није, као што појединци тврде, ма за чију личну вољу, лично задовољство, или заштиту личних интереса уступљен, већ да је то учињено под неодољивим притиском европских велесиља, које су, изгледа, у оном моменту страховале од германске опасности ... (нечитко прим. прир.) кроз Санџак. Доследно томе, свако друго тврђење, или тумачење може се без устеуања с правом квалификовати као тендециозно извртгање стварности и истине.

Најзад нек ми је дозвољено, да ове ретке завршим са неколико пасуса извађених из напријед цитиране књиге нашег академика, познатог генерала Живка Павловића, који дословно гласи:

„Већ од краја јануара 1913. г. Русија почиње наговештавати Србији и Црној Гори, да је ствар Скадра

безнадежна, да Аустро-Угарска сматра то питање животно по своје интересе и т. д.!“

„19. марта 1913. г. црна Гора одбила је да се повинује одлуци Велесица. Непопустљивост Црне Горе у питању напуштања Скадра довела је КОНференцију амбасадора дотле, да је она морала приступити озбиљнијим мјерама и извршити притисак на Црну Гору, да ова у овом питању попусти. За овај циљ Велике силе: Енглеска, Француска, Њемачка, Аустро-Угарска и Италија, изузев Русије, приступиле се заједнички флотној демонстрацији и блокади црногорског и једним дијелом албанског приморја, у циљу да се Црна Гора примора да попусти у питању Скадра и т.д.“

„Србија је под великим притиском Великих сила и поновљеним савјетима Русије, да не ризикује све велике тековине задобијене у рату, а под пријетњом Аустро-Угарске, да ће заратити, попустила, дигла блокаду Скадра са своје стране и обуставила непријатељства и т. д.“

„... (нечитко прим. прир.) је Конференција амбасадора питање о напуштању Скадра била одложила на неодређено вријеме Аустро-Угарска је донијела одлуку за рат. Услиједио је други ултиматум Велесица ... (нечитко прим. прир.) Скадар и т. д.“

Дошао је код Краља Николе енглески посланик... (нечитко прим. прир.) предао му препис депеше добијене од свог министра спољних послова сер Едуарда Греја, која је гласила овако:

„Саопштите Њ. В. Краљу, да је на данашњој конференцији Амбасадора решено, да се на првој идућој конференцији, која ће бити у ... (нечитко прим. прир.) оставе Аустро-Угарској одрешене руке, да средствима која за сходно ... (нечитко прим. прир.) приморе Црну Гору да поштује одлуку Европе.“-

„Када је Краљ Никола отпустио енглеског посланика, не рекавши му ни једне речи у име одговора, дошао је код

краља српски посланик Др. Мих. Гавриловић и предао му депешу г. пашића, у којој се саветује краљу Николи, да оружани сукоб са Аустро-Угарском треба избећи из оних истих разлога, из којих смо се и ми морали одлучити на напуштање Јадранског приморја и да према томе ми неможемо узети учешћа у томе сукобу. С тога моли Краља Николу да напусти Скадар, те да не доводи у питање све тековине српског народа из овога рата.

„Краљ је послѣ овога замолио Др Гавриловића да му остави ову депешу, па га је потом пустио. По речима г. вуковића, који је био присутан овоме, ова депеша г. Пашића направила је на Краља Николу силан утисак и узнемиреност.

„Како је војнички напад Аустро-Угарске на Црну Гору био потпуно припремљен и само се очекивао тренутак за акцију, Краљ Никола се одлучио за попуштање.

Поводом овога Краљ Никола је 21. априла 1913. г. послао сер Едуарду Греју овакав телеграм: „Моја влада изложила је у својој ноти од 30 априла разлоге свога држања у питању Скадра. Ово држање испиристано је незастаримим принципима правде. Ја с мојим народом још једном утврђујем наше право освећено историјом и освојењем. Пошто ми моје достојанство као и достојанство мога народа, не допуштам да се потчиним посебним захтјевима, Ја судбину вароши Скадра предајем у руке Великих сила“.

Послије ове насилне, жалосне, неправдене отимачине, у Скадру су остали привремено само три наша официра са нешто војника да прикупљају ратни плијен. Један од њих је незванично, али са задовољство претстављених, вршио консулску дужност. Настале прилике су изискивале да се онамо изашље један дипломатски чиновник од каријере. Избор је пао на мене. У почетку сам се томе опирао. Нијесам имао намјеру да се повраћам у државну службу из које сам под владом г. Лазара Томановића био иступио

својевољно. Попустио сам под разним савјетима и државним потребама. Примио сам се тога тешког и деликатног положаја. Тако сам указом од 12. јануара 1914. године постављен да, у својству начелника Миностранства иностраних дјела, вршим дужност консула у Скадру. Првог априла сам наступио дужност. Примљене инструкције, углавном од Краља, биле су јасне, кратке, али изричите и схватљиве. Могу се отприлике овако резимирати : „Скадар је под пресијом предат у руке Великих сила. Над њим не признавати Албанску власт. Одржавати добре односе са међународним трупaма. Радити на очувању пограничног мира и наших онамошњих бројних интереса. Штитити цио наш живаљ, а особито врачке соколове. У раду се ослањати на муслимански живаљ, који је у већини и далеко од Турске, а који сад нема симпатише. Радити тихо, смишљено на поновно остварење нашег вјековног сна, у колико би се окупационе међународне власти дезаинтересовале једнога дана за Скадар“.

У Скадру су, изгледа, нагађали овај мој задатак. Стога су ме гледали од првопочетка неповјерљиво, као бијелу врaну. Од туда је мој положај био и деликатан и незавидан. Но, то ме није ни најмање бунило! Пошао сам мојим ... (нечитко, прим. прир.), али узвишеним путем, неустрашиво, енергично. У почетку, док су тамо биле међународне трупе, све је ишли, истина, полако, али глатко и мирно. Објавом Свјетског рата ситуација се одједном тотално измијенила. Међународне трупе, којима је Скадар био предат, напустиле су га. Оставиле су га самом себи. Остао је без власти. Надошле су малисорске и друге пљачашке банде, а са њима, разумије се, неред и анархија. Све је ово снажно подржавано и непрестано распиривао од наших непријатеља.

Да би се томе, колико толико, доскочило створен је, на предлог неких консула, један Административни савјет, нешто

попут општинског одбора, састављен тобож пропорционално од претставника свих вјероисповјести под претсједништвом Миридитског књаза Пренк Биб –доде и једна консуларна комисија у коју су ушли консули само велесила: француски, италијански, аустријски, руски и енглески (Овај посљедњи је био почасни-вице-консул Скадарски католик-арбанас.). У овој комисији нијесу имали право учешћа консули малих држава, као црногорски и грчки. Административни савјет мије имао никакве снаге. О њему се слабо водило рачуна. Уосталом он се губио у ријешавању и чувању личних интереса. Консуларна комисија, која је хтјела да игра улогу међународних тупа и да успоставља власт, ред и мит у вароши и околини, није у томе никако успијевала. и није чуда! Аустријски консул и његови пријатељи водили су главну ријеч у обадва одбора. Једно је ријешавано на сједницама, а друго је рађено у Консулату. Он, његови бројни агенти и силни фондови, повели су страшну акцију противу нас. Ометана је наша пловидба Бојаном, стваран је свагда и свуда неред, пљачкана је наша војничка храна, бацани су динамитом у ваздух наши транспорти, отимана наша трговина, одвођене наше жене, убијани наши људи, организоване разбојничке банде. Изазивани на нашој граници нерди сваке врсте и једном ријечју чињена свака чуда и повеленија. (Вићи у државној архиви многобројне извјештаје). Консуларна комисија је све то знала и све то виђела. Моји протести су били глас вапијућег у пустињи. Према свему томе показала се и показивала се непрестано немоћна. Војска наша, па и становништво су оскудијевали. При таквом стању ствари морао сам устати и безобзирно повести најжешћу борбу против тога, те мојим скромним сретствима, а помоћу мојих бројних пријатеља, сузбијати неуморно, неустрашиво сва злодјела, чињена једино на потстријек сустријског консула, главног члана консуларне

комисије. Јасно је да се такво стање у позадини наших трупa није могло сносити. Сад се више него икад морало помишљати на окупацију Скадра и његове околине. То је био једино успјешни излаз из ове тешке ситуације.

То је био једини начин да се осигура редован и слободан превоз, снабђевање храном наше храбре војске, коју су јој шиљали савезници тијем путем

Међутим, наши савезници, без обзира на све што се што се даномице дешавало у Скадру и околини, нијесу дали да се о томе ни помене, пд изговором да ћемо, ако то учинимо, морати одвојити један дио снага од наше војске, која је непријатељу, и тијем ослабити наш онамошњи фронт. Знало се, међутим, да за ту свтху нећемо отуда требати ниједног војника, јер их имамо довољно у новоослобођеним крајевима. Знало се и то, да ћемо тијем обезбиједити редован превоз хране за војску, без чега ова пропада. Ноторно је било, да је и то једна интрига оних који су, радили на пропасти Црне Горе. Интрига је била јача од стварних разлога. Но, то ће, тврдо вјерујем, неумитна историја једнога дана расвијетлити.

Консули наших савјетника су у томе смислу били добили инструкције. Нијесу се устручавали да то јавно причају арбанасима, па чак често пута да то и мени нагласе. Особито ми је неколико пута такву сплицу забо у нос мој руски колега. То ме није чудило, јер сам добрознао да он није симпатисао, ни волио ништа што је црногорско. Ипак ме ово није обесхрабривало! ипак сам ћутао и прибрано, спокојно, дискретно и неуморно продуживао рад на сузбијању овог хаоса, на припремању запосједнућа сјеверне Албаније до Дрима. Морало се. Тицало се наше храбре војске. Тицало се бити, или не бити. То ми је прилично ишло за руком. Стекао сам бројне пријатеље и помагаче. И Генерал Вешовић се је једног јутра појавио на обали Кира,

пред Скадром, са његовим трупам из Метохије. Његов коњаник је рано дојахао право у консулат по мене. Моја се жеља испунила. Сав срећан похитао сам да га поздравим. И тамо сам нашао нашу хтабру војску, која је хитно долећела, али без тајина. Комора јој је била, услед невремена застала у Богићевицу. Да бих спасао ситуацију пошао сам одмах директно у Скадарски пазар, лично праћен мојим вјерним и вриједним кавазом, ... (нечитко, прим. прир.) реквирирао сва кола, која су онамо стационирала, натоварио брашном и другим намирницама узетим на редовни реверсиз онамошњих дућана, па их уз моју и мога каваза пратњу право преко средине вароши, без ичијег питања, ни дозволе, превео код војске на Кир. Тако сам је скромно снабдио док задоцњела комора стигне. Разумије се, консули велесила су одмах протествовали. Објаснио сам им случај. Примирили су се тек су видјели у чему је ствар, у толико прије што су позитивно очекивали да ће генерал Вешовић, како су то они преко својих влада тражили, добити наредбу да се врати онамо од куд је и дошао. Ипак је противу мене упућена жалба особито руској дипломатији. Оптужен сам: „Да сам нетактичан и да се онамо (у Скадру) понашам као у својој држави и т. д.“ жалба није упалила. Мој поступак је гдје треба нађен оправдан и умјестан. Што је могла учинити једна војска, ма којој држави она припадала, која је стицајем елементарних непогода, остала без хране? Зар не – морала опљачкати богати Скадар, на чија је била врата долећела;

Касније 2-3 дана дошла је наредба, како горе напоменух, на тражење консула да се генерал Вешовић с војском има повући за три километра натраг, т. ј. до иза Маранаја. Наша влада је на то морала пристати, ма да је то теренски било тешко изводљиво и одржљиво. Саопштио сам Вешовићу ово телеграфско наређење. Он га није мога уважити и због расположења војске и због преднаведених разлога. Најзад,

по нашем договору, ријешено је да се повуче за око један километар, т. ј. до на мост од Меси. Наши противници на челу којих је биоаустријски консул, ликовали су од расости. Скоро не мање су били задовољни и савезнички консули. Вјеровали су да ће Вешовић и оданде убрзо дићи шатор. Наши су тамо остали више дана, па по томе на лични позив и врућу молбу скадарских мухамеданских и католичких првака, последије једне тајне конференције, одржане у Врачкој школи између г. г. Јанка Вукотића, Петра Пламенца, Радомира Вешовића и ... (нечитко, прим. прир.), умарширали у Скадар, гдје су сјајно, пријатељски дочекани, тако како се само могло пожељети. Остављам да се наши официри по потреби изјасне о томе о замошњем раду и ... (нечитко, прим. прир.), који им је у Скадру ... (нечитко, прим. прир.).

Морам овдје напоменути, да је то било у недјељу 4. јуна 1915. по с. к. Из јутра, праћен свјештенством, литијом, школама, грађанством, албанским првацима предвођеним од претсједника општине, скадарском жандармеријом, уз звуке Албанске музике, одјеვენ у пуној црногорској ношњи и јавно сам пошао испред скадарске општине у сусрет Вешовићу и његовим трупима. Ма да је дочек овако изведен и пријем био овако свечан консули велесила, а особито руски вице-консул, то нијесу хтјели виђети сем иза пришкринутих капака њихових прозора! Рецимо да су такве инструкције очекивали!

Ред је одмах успостављен, мир, поредак, задовољство и сигурност су тренутно наступили. Тако што Скадар до тада није никад видео, ни доживио!

Све се то може данас видјети у фотографским сликама, које ће нашем потомству служити као једна велика и славна успомена. 53 комада ових слика послата су царској кући у Петрограду, гдје су учинили најљепши утисак. Ради

предострожности, стављене су одмах страже на све консулате, а аустријски је опкољен дуплом стражом уз наредбу строге пажње док се са Цетиња приме упуства, како да се са њим поступи? Стигла је наредба да се конзул и особље упуте вапором за Ријеку Црнојевића. То је незадржано учињено. Одмах затијем похапшени су и спроведени исто на Ријеку ради конфинирања у унутрешњости земље, сви политички сумљиви људи из Скадра и околине.

Аустријски консул и његово особље нијесу пребачени у Албанију преко окупиране границе, т. ј. преко Љеша да му се неби тијем пружила могућност да онамо наставе оно што је чинио из Скадра.

Мој руски колега, који ме, због мог неуморног и енергичног рада за припреме ове окупације, није могао ни замислити, ма да је знао да сам пун рускофилских осјећаја, одмах је депешовао-у жељи да ми нашкоди- Мин. иностраних дјела у Петрограду, између осталог и то: „Да сам све друге консуле претходно извијестио о уласку црногорских трупа у Скадар осим њега, у намјери да га тобож изиграм и онемогућим његов даљи опстанак онамо.“ Ово је сушта неистина. Никог нијесам извјештавао па ни њега. Како бих могао извијестити оне, који су у поред свих ивдје наведених чуда, отворено били против нашег уласка у Скадар. Зар и у посљедњем часу не би покушали да нам омету улазак? Уосталом припреме за дочек почеле су навече. Сви консули су, преко својих агената, то тада могли сазнати. И сазнали су сви сем руског вице-консула! Требало је да се оправда код своје владе. И пошао је да баци кривицу на мене.

Одмах по заузећу Скадра добио сам телеграфску честитку и одликовање за мој пожртвовани патриотски рад. Док се ово овако збивало у Скадру у Петрограду је нетачна и зломјерна депеша мога руског колеге учинила по нас лоше дејство. Позван је и примљен, не код министра Сазанова,

већ код његовог помоћника Нератова наш онамошњи изасланик г. Митар Мартиновић. Речено му је, како он каже, следеће: „Ми смо примили вијест да је Црна Гора заузела Скадар, да је за то био обавијештен сваки консул изузев рускога и да је данас трећи дан од како су црногорске трупе ушле у Скадар, а консул Аустријски још се ту налази!“.

На ово је г. изасланик, без размишљања одговорио само: „О томе не знам ништа, јер нијесам обавијештен“. На то га је г. Нератов „дипломатски“ добацио, рекавши му: „Нама је врло жао што ваша влада вас држи тако необавијештене по тако важном питању и да ми би смо имали обзира према вашој личности, јер знамо ко сте, не бисмо жељели у будуће да прелазите праг овог Министарства, али вама то не говоримо, него ви можете долазити“.

Како да се протумачи онај лаконски одговор нашег изасланика? Шта да се рече о овом дипломатском приговору г. Нератова? Мислим да онај први није ни промишљен, ни умјестан, а да је овај други зао и увредив. Мислим даље да је г. Изасланику дужност императивно налагала да окупацију Скадра, која је сачињавала витално питање Црне Горе, расчлани, образложи и, у границама могућности, одбрани, у толико прије што је, како сам каже, о томе са руском владом раније говорио да му је важност питања била позната.

Што се тиче консула његове земље А. Мартиновић и њега је требао да узме у заштиту једно што га је знао као рускофила-што би потврдили сви руски цариградски амбасадори-, а друго јер му је било познато да он не би ништа утадио што би било противно интересима држава и надзорима владе и Господара коју он претставља. Нетражење објашњења по овоме од надлежног министра и његово лично формулисање предлога да се замијени неком погоднијом личношћу Алекса Мартиновић, који је утврд

буди речено већ био завршио у Скадру његову консулску дужност, могло би се протумачити на разне начине, у сваком случају неповољно за г. изасланика. Први пасус остављам да суде они којих се то тиче, а о тражењу моје замјене нећу ни да говорим. Преко тога прелазим, јер вјерујем да је то у оно доба учињено из партијског нерасположења према мени. Других разлога није могло бити.

Осам, или девет дана после заузећа Скадра добио сам депешу са којом сам-пошто је моја консулска дужност завршене-опозван из Скадра и стављен на расположење г. Министру иностраних дијела.

Тек код овог сам прочитао депешу нашег Петроградског изасланика, те из ње разабрао да се мој руски колега на мене онако лажно жалио. То ме није изненадило. Познавао сам га добро. Знао сам да је у свему црногорском противник и ако сам свагда према њему био коректан. Знао сам да његови рапортикипте неисправним оптужбама и нетачностима, а ето један од њих налазим на страни 200 књиге II г. а. Лу-бурића. Он се може оквалификовати са три ријечи: „Хартије свашта трпи“. Ипак ради поштене јавности, која није могла бити версирана у ондашње прилике и догађаје рећи ћу:

да у њему има много разних наглабања, бесмислица, без везе нестварне подлоге, незаслужују да се о њим атроши ријечи. Најбоље да их остави онима којима су и намијењени као непознаваоци прилика они су их вјеровали, они су их уважавали. Није чуда! Званични Петроград је био и остао далеко од Скадра. Питање Скадра то јасно доказује. Мој рад никад није ни у чему тангирао положај руског вице-консула, према којему сам имао свагда коректно држање, чувајући независно од тога интересе своје земље у вези са питањем Скадра. То знаду сви виђенији Скадрани;

да је апсолутно нетачно, да сам ма кад и ма на који начин настојао да га остраним од „мешања“ у компликована

питања и спорове међу православним и иновјерцима. Напротив свагда сам све наше савјетовао, да га редовно обилазе. То ће посвједочити сви срби из Скадра, који су још у животу. Врачани су га и против моје препоруке изbjегавали. Разлог лежи у том ешто их је слабо и са консулске висине примао, па чак како су говорили налазио да му кад дођу усмрде цио локал. Радо и редовно су посјећивали његовог драгомана г. Ђока Поповића. Код мене су били братски примани, почашћени, схваћени, савјетовани и упућивани. При томе њихов поглавар био је Мартиновић, поријеклом из Бајица;

да не стоји да сам поништио ма какав избор срба у Административном савјету. У њему је био изабран само један члан србин. По жељи појединих српских првака ја сам му сугерирао- ма да тај одбор нијесам признавао- да срби претендују на два, па по могућности три члана. И то да буду они које српско-православна, односно црквено-школска општина делегира, а не онај којег арбанаси одаберу. У томе смислу је он и порадио. У то му се, да сам хтио, нијесам могао мијешати. У колико се сјећам успио је за двојицу. ... (нечитко, прим. прир.) друкча тврдња је произвољна;

да је неистина да сам по сопственој вољи удаљио из Скадра Архимад ... (нечитко, прим. прир.) Виктора, каснијег владику скадарског и негдашњег руског калуђера. Признајем, међутим, да сам га ја довео у Скадар. Раније га нијесам ни чуо, ни познавао. Он је удаљен натражење српске црквено-школске општине због неке кривице, коју овдје нећу помињати из нарочитих обзира (нечитко, прим. прир.). Документа о томе, мислим, постоје у државној архиви;

да никад ни у којем послу црногорски и аустријски консули нијесу се слагали, нити паралелно радили. Њихов рад, њихови поступци, њихови интереси су се дијаметрално косили. То је Скадру свакоме без разлике било познато;

да је истина да сам игнорисао Административни савјет, уколико се тицало моје земље и њених интереса. Консуларној комисији нијесам придавао никакву важност, нити на њој полагао ма какве наде. Административни савијет као што сам већ рекао, нијесам никако признавао, а консулска комисија се свуда и у свему показала неспособна, немоћна, обична играчка у рукама аустријског консула.

Како се протумачи, у оно вријеме, заједничко вијећање аустријског, руског, француског, енглеског и италијанског консула, чије су државе биле у рату, о нашим и Скадарским интересима;

Да Црна Гора није нигда имала више пријатеља и присталица, нити уживала више симпатија у Скадру, него у ово његово предокупационо доба. То је по све ноторно. То, уосталом, јасно доказују позиви и молбе упућене од скадарских првака генералу Вешовићу, да Скадар окупира; то непобитно тврди његов величанствени одушевљени дочек;

Да су Црногорци у току његове окупације у Скадру оставили најбоље успомене, о чему се и данас међу његовим становништвом најповољније прича;

Да је послјије историјске побиједе на Мојковцу, која је спасла и омогућила отступницу србијанској војсци и избјеглицама, највиша и најлориснија ратна тековина црногорска била окупација Скадра и сређивање прилика у сјеверној Албанији, који су дозволили главни српске војске, доброме дијелу избјеглица, дипломатији акредитованој код Српског двора, те србијанској влади и скупштини, да се прикупе, одморе, приберу и организују за даљи пут, а савезницима да лакше пруже помоћ.

То ће непристрасни историчари знати оцијенити, утврђујући једновременно ко је највише интригирао противу Скадарске окупације; и да никада никоме, а најмање руском колеги, нијесаам рекао, нити могао рећи, да ће моја влада

заузети Скадар, па макар и то било против воље великих сила-савезника. Нијесам никада био толико неувиђаван, непромишљен. Уосталом јасно је сваком да то није зависило од мене.

При завршетку овог мог објашњења налазим за потребно да наведем из његових рапората и слједећи пасус из којег јасно проистичу његови злобни осјећаји: „све ово с чини са циљем да православни и албанци унапријед знају да Црна Гора већ заузима положај господара и непризнаје статус кво у Албанији“.

Из тога се види његов славенски дух, његово расположење према Црној Гори, па слједствено томе и према мојој маленкости, која није хтјела да буде његов агент.

Нек ми је, најзад, дозвољено да речем, да сам супротно његовим наводима код свих честитих арбанаса, свих добрих Срба, свих поштених скадрана уживао добар глас, уважање и признавање. То доказује мој испраћај из Скадра, а то се може и данас утврдити.

Са жаљењем морам овдје истаћи, да посљедњи онамошњи руски претставници нијесу били на достојној висини њихове велике и славне отаџбине.

Завршујем с мишљењем, да је Славенство без Русије исто што и труп без руку, да његов спас захтијева једну славенску Русију, велику, јаку, сложну и организовану под окриљем које би се ставило, да бе ви једнога дана постао и као што је већ почело, роб германо-латински.

5. Инцидент због кађења руског и црногорског консула у православној цркви у Скадру у марту 1915. године

Још за доба турске владавине руски и црногорски консули имали су често разне неспоразуме, размирице око цркве, попова, школа, учитеља итд. за све ове неспоразуме,

размирице може се comodно рећи да нијесу били ни озбиљни ни корисни, већ неумјесни и штетни по општу ствар. Једном ријечју били су за осуду. Нећу да овдје расправљам ко је био у томе кривац. Послије много натезања све је ријешено споразумно. Школа скадарска подијељена је на два дијела. По томе је женско одјељење припало на издржавање и управљање руском, а мушко црногорском консулату. Том приликом одређена су консулима и мјеста у цркви. На десној страни олтара изласком са двера постављен је подијум за руског, а на лијевој за црногорског консула. Одлучено, је, да нафору једне недјеље чинодјејствујући свјештеник даде руском, а његов помоћник црногорском консулу, док друге недеље имало је бити обратно. Ово се морало чинити истодобно кроз двоје олтарних крилних врата, а прије се народу почне дијелити. Одмах за тим су се консули сријетали на средини цркве, уобичајено поздрављали и заједнички из ње излазили. Руски консул је имао првијенство излаза, мада је по рангу био млађи. Ове несмислене, неозбиљне формалности су трајале све до негдје 10. марта, да се тога дана крунишу једном већом бесмислицом. Консули су дошли као обично на литургију. Црногорски је био усљед пријема једне шифроване депеше, мало закаснио. Стигао је на половину литургије и заузео своје мјесто поклонивши се при доласку његовом руском колеги. Пало му је у очи да је он нешто узнемирен. Видио је да шаље његовог драгомана у два маха директно у олтар, да се расправља са свештеницима у току чинодјејствовања итд. црквени обред је свршен. Формалности су испуњене. Консули су се, као обично, сусрели наред цркве. Умјесто уобичајених комплимената руски је црногорском одмах упутео усмени протест противу начина кађења. – Захтијевао је енергично да буде убудуће кађен први, као претставник Русије,

протекторке православља. То је црногорског консула изненадило у толико јаче што о томе до тада није никада водио рачуне и што се тај захтјев поставља послје толико времена протеклог од склапања споразума по њиховим прештаственицима. Ипак се уздржао од свако дискусије. Обећао је колеги да ће одмах присутне свјештенике испитати и резултат му доставити. Пристао је. Призвани су. Кад им је саопштено у чему је ствар казали су да је и у олтару за вријеме богослужења преко драгомана по томе правило питање, као и то да ми је одговорено: „При кађењу не узима се у обзир ни руски, ни црногорски консул, већ се у томе поступа стриктно по канонима православне цркве, т. ј. кад се изађе на двери олтара кади се најприје лијево, па десно, па онда право, без обзира гдје се ко налази. То је свагда чињено. До сада није било примједбе. У свакој православној цркви се тако поступа.“

Да би свог колегу задовољио црногорски консул их је замолио да удовоље његовој жељи. Свештеници нијесу могли. Одговорили су да су црногорском консулу, као надлежном, у свему другом покорни, али да, и поред најбоље воље, у мијењању црквених канона не могу никог другог послушати осим њиховог надлежног митрополита.

Руском вице-консулу је све ово незадржано саопштено. Није био задовољан. Престао је да полази цркву. Жалио се је руским дипломатама на Цетињу. Тражио је задовољење. И црногорски консул је са своје стране – по дужности-извијестио надлежног министра рапортом број 227 о овоме сићушном, али непријатном инциденту. Тражио је инструкције како даље да се поступа.

И поред тога, узимајући у обзир ондашње политичке прилике у вези са питањем Скадра, црногорски консул вољан је био уступити му његово мјесто, уколико му се оно допада. Мјесто је сматрано од народа као важније, јер је

долазило на десну страну са црквеног улаза, мада је по црквеном реду према дверима било мање, млађе. Но у томе случају био би први кађен. При томе црквена правила била би очувана. Руски вице-консул није хтио ни да чује о томе. Остао је при своме захтјеву. Жалио се на све стране. Овај пут је, како се говорило, писао и Петрограду.

Поновним рапортом од 21. марта број 271 (који се налази у оvd. државном архиву) црногорски консул је обавијестио надлежног Министра да се видио са руским колегом, да му је овај том приликом поново исказао незадовољство на његовим инструкцијама, да му је поново изјавио, да неће долазити у цркву све дотле док не буде званично извијештен да ће бити први кађен.

Да се поједине ствари не би понављале ево садржине тога рапорта:

„Мојим актом бр. 227 извијестио сам Вас о инциденту због кађења и молио за инструкције како да поступим у овом чисто црквеном питању. Два дана пошто сам Вам упутио горњи акт видио сам се са мојим руским колегом и разговарао поново по овој смијешно-жалосној ствари. И том приликом ми је изјавио да ће бити принуђен да не долази у цркву ако не буде први кађен!! У жељи да избјегнем такве ситнице, али немиле догађаје, а у очекивању Ваших нових инструкција наредио сам г. ђакону да оде у Враку и онамо служи на Цвијети, надајући се да ће ми у томе међувремену стићи Ваш одговор.

Како није имао пратње а прилике су биле посве опасне нијесам му дозволио да сам пође. Због тога се морао причинити болестан. Остао је код куће цио дан. У сриједу вече 18-ог стигао је оvdје г.архимандрит, са којим сам и о томе говорио. И ви сте га већ били извијестили. Нашао је да је г. ђакон поступио стриктно по црквеним правилима. Не знаваше ипак како да се ово сиђушно питање уреди и трзавице избјегну.

Руковођен истом жељом, а и сходно своједобно примљеним инструкцијама, да све претрпим и учиним тек да будем у коректним односима с мојим руским колегом, канио сам се да поново наредим на моју одговорност архимандриту да кађење настави по жељи Русовој док стигну Ваше дефинитивне инструкције. Но, баш у то вријеме примио сам Ваше писмо од 19. тек. у којему ми између осталог саопштавате:

1) да г. архимандрит у чисто црквеним и канонским пословима држи везу преко Министарства просвјете са својим духовним пастиром.

2) да сте г. митрополиту Дожићу шифрама хитно саопштили инцидент о кађењу.

3) да ћете ми накнадно одговорити, а дотле да ђакон служи по прописима цркве.

По прочитању овога нашао сам да сва моја власт у овоме престаје, те сам то саопштио г. архимандриту, којему г. Рус већ бијаше говорио о питању, уз нагласак као и мени да апсолутно захтијева да буде први кађен, јер да ће у противном случају, бити приморан да демонстративно напусти цркву.

Ово је г. архимандрита довело у незгодан положај, те Вам је баш због овога и упућено поново телеграфски питање. Чим је данас у подне стигао Ваш одговор ставио сам га до знања г. архимандриту, који је дошао код мене и казао ми да је накнадно замољен од г. Ферхмана да га унапријед извјестим, којим ће се редом кађење вршити, пошто, ако не би било онако како он захтијева, неће више долазити у цркву.

Пошао је и казао му да се кађење мора обављати према црквеним обредима.

Вечерас у 7 ½ сата дошао је код мене г. Ђоко Поповић, руски драгоман и захтијевао у име његовог шефа да наредим да се поступи према његовом тражењу. Одговорио

сам му да поред најбоље воље и истинске жеље да избјегнем те немиле појаве, не могу ништа преиначити у томе из простог разлога што немам право да се мијешам у канонским црквеним пословима. На то је г. Поповић додао да је шаржиран да ми рече, да ће у томе случају ово питање узети велики обим, да ће се чуда догодити и да ће Петроград све чути и по томе рјешавати. Врло стрпљиво сам саслушао ове неумјесне пријетње. Задовољио сам се да речем: „Кажите Вашем г. шефу, а моме колеги г. Ферхману, да жалим што у овоме не могу ништа исправити и што се навече Васкрса наше овдашње највише и најсветије свечаности због сличних разлога долази до овога. Што се тиче пријетњи реците му да су сувишне, да ме се не тичу.

Г. Поповић, на којег сам примијетио да му ова мисија, као озбиљну човјеку и добру Србину бијаше непријатна, пошто је нарасположен. Што је било даље није ми познато. Знам само да сам по обичају у пуној паради у поноћи пошао у цркву и пред скадарским православцима предводио процесију, која је била величанствена и добро посјећена. Протекла је у пуном реду и дубокој побожности. Мој руски колега није долазио! Вирио је иза пришкринутог прозора његове куће, која је дотична црквеној авлији, кроз коју је процесија вршена.

Налазим за потребно да Вам одмах сада при повратку из цркве у 2 ½ сата послје поноћи о овоме пишем (пошто пошта полази рано) како би ствар на вријеме сазнали и учинили евентуалне потребне кораке да се овоме ситничарењу стане на пут. То императивно налажу садашње овдашње тешке прилике.

Ван сумње је, да ће овај господин у његовим протесним рапортима највише нападити на мене и на г.Јакону, мада нијесмо ништа криви. Што се тиче мене ја о тим нападима не водим рачуна више него врана о возару. Увјерен сам да ће

бити озбиљни као и разлог који који га у свему овоме руководи. Међутим, долазим за потребно да од њих заштите г. Ђакона, који је у свему овоме био учтив, стрпелив, исправан и достојанствен.

Излишно је да Вам напомињем како је текао избор Ђаконов и колико га је обрадовао његов долазак, умјесто монах Пахомија, његовог кандидата. Ви се тога, мислим, добро сјећате. Документа говоре.

Жалбе и свестрани протести руског колеге имали су ефекта. Руски отпратник послова на Цетињу г. Обнорски уважавао је црквене прописе о кађењу. Међутим то није хтио учинити г. пуковник Н. Потапов, тадашњи руски војни аташе, пријесни пријатељ вице-консула г. Ферхмана, који је у оно доба руковао са руском војном субвенцијом Црној Гори.

На његово живо заузимање и, како се говорило, увјетовање, морало се попустити. Погажени су црквени прописи о кађењу и то на тражење оних који су православну цркву имали да штите. Наређено је да се руски вице-консул, оставши на истом мјесту у цркву, мора први кадити, па чак и да црногорски консул – мада у инциденту није имао никаквог удијела, у знак задовољења мора тога дана у паради присуствовати литургији.

Шта ће се? – Сила Бога не моли! Интереси државе налажу! За њих се морају поднијети многе жртве.

И г. вице-консул био је поносан са том, са његовог гледишта, важном побједом за беспослицу. Од тада је у скадарској православној цркви кађено са двери на десно, па на лијево, т. ј. обратно од онога што прописују канони православне цркве. Црногорски консул је присуствовао литургији у паради.

Ето, тако су се са јаче стране стварали у оно судбоносно тешко вријеме сићушни инциденти, а са друге нејаче ликвидирали. Нужда закон мијења! *A bon entendeur per de paroles.*

Ово стање онамо није дуго трајало. Услиједила је окупација Скадра по нашим трупима, касније Свијетски рат, па најзад припијање Албанији. Нестале су и ове празне формалности.

А. В. М.

6. Интриге око постављања ђакона при намјесништву скендериске цркве у Скадру 1914. год.

Да би се боље виђеле интриге вођене у Скадру чак и приликом ријешавања овог споредног питања, те да би се што лакше схватио и неумјесни, бесмислени инцидент о кађењу руског и црногорског консула, о којему је ријеч у листу „Зета“, доносимо пријепис тадашње званичне кореспонденције по томе вођене између надлежних фактора, а која се несумњиво налази у нашем државном архиву. По све је јасна. Мислимо да то није сувишно. Стојимо на принципу да не треба писати са „рекла казала“, произвољно, партијски, већ да све догађаје, макакви они били, треба документовати, доказати. То императивно налажу интереси и потребе праве, тачне, неумитне историјске, која ће неумитно услиједити.

Пријеписка гласи дословно:

Број 3354-пов.

Г. Петру Пламенцу / Министру иностраних дјела /

Цетиње

Митрополит Пећски Госп. Гаврило извјештава ме данас шифрованим телеграмом са Горанског овако:

„Архимандрит Виктор (Михаиловић) намјесник у

Скадру потражује преко руског посланства неког руског ђакона Пахомија из Дечана. Мени је то послано на ријешење преко г.митрополита Митрофана. Молим вас наредите преко нашег консулата у Скадру архимандриту Виктору да ствари такве природе потражује преко својих надлежних власти и да не мијеша у таква питања стране мисије. Руски калуђер Пахомије, који се у Дечанима налази није ни посвећен за ђакона, већ је још монах итд.“

Молим вас г. министре да горње саопштите нашем г. консулу у Скадру с препоруком да призове архимандрита г. Виктора Михайловића и испита га, како је он, као црногорски службеник могао узети толику слободу, да опћи директно са једном мисијом, па и за питања за која би та мисија била мјеродавна кад зна да за таква опћења постоје нарочити путеви и преко надлежних му власти, којима би имао ставити предлог, а до ових стоји, хоће ли тај предлог прихватити и даље по њему што радити? Зна ли г.Михайловић да постоји црногорски консулат у Скадру преко ког он има своја опћења чинити било са својим митрополитом, било са Министарством Црквенијех послова, или било ма са ким другијем, или ако му је то могуће и директно, али опет само преко и са својим првопретпостављеним властима?

Молим Госп. Министра, да ми уз повратак овога акта изволи саопштити одговор, који је г. Михайловић дао усмено нашем консулу.

Цетиње, 30. августа 1914.

Министар Просвете и Црквенијех Послова
Гавр. М. Церовић

Министарство Иностраних Дјела

Број 2444-4/9 1914

Господину Консулу Мартиновићу / Скадар

Изволите доставити г. архимандриту Виктору допис г. Министра Просвјете мени упућен и уз повратак акта доставити ми одговор заинтересованог.

Цетиње, 4-9-1914

Министар / П. Пламенац

Госп. Консуле,

На допису бр. 3354 од 4 о. мј. част ми је одговорити следеће: При кретању из Пећи за Скадар изјавио сам усмено Високопреосвећеном Гаврилу: да ми је преко потребан један ђакон. Тада ми г. Митрополит предложи монаха Германа (Руса) да поведем са собом у Скадар. Али због неких околности не могах то онда учинити, те сам ово питање о ђакону одложио да неодређено вријеме. А мјесто оца Германа тражио сам од Дечанског Старешине да ми пошаље оца Пахомија, живописца.

Отац Пахомије је идеалан калуђер. Срцем и душом одан нашој домовини. Био је за вријеме мога учитељевања у М. Дечанима мојим помоћником.

Предавао је ђацима у Срп. Деч. основној школи цртање, а у слободним часовима занимао се живописом и управљао манастирским двором.

А што ме је навело да тражим поменутог калуђера?

Жалосно стање наших храмова, који више личе на пећине него ли на православне храмове. Али од свих наших православних храмова најгоре стојимо са нашом црквом на новоме гробљу. У овоме храму нема ни једног јединог обиљежја по којему би се мигло видјети да је то српска православна црква.

Имајући ово у виду ријеших се да позовем мога друга из В.Дечана. Но ми дечански игуман одговори, а ја сам хтио да ми пошто пото одговори, то замолим г.Руса да учини преко Цетињске Мисије питање. Г.Ферхман писао је мисији, а Мисија г. Митрополиту Митрофану, а овај то спровео на даљи поступак г. митрополиту Гаврилу. Високопреосвећени Гаврило је одговорио преко г.митрополита Митрофана, да ће ми се додијелити ђакон.

Погријешно сам што Вам нијесам ниједном о овој ствари говорио. Но ово нијесам учинио из зле намјере, или неуважења према мојој надлежној власти. Гледаћу да оваку нову сличну лудорију не повратим док сам овдје. Одустајем од траженог живописца ђакона, а наше цркве нек зијају и посада као што су и досада на радост наших непријатеља.

Примите Господине Консуле Увјерење мога најодличнијега поштовања

Скадар, 14-9-1914. г.

Архимандрит Виктор

Краљ. Консулат

Скадар

Скадар, 15-9-1914.

Бр. 480

Г. П. Пламенац, Мин. Иност. Дјела

Цетиње

Спроводећи Вам одговор г.архимандрита Виктора по питању о руском ђакону Пахомију, част ми је изјавити Вам следеће:

1) да је између мене и госп.архимандрита утаночено било да тражим од Министарства Просвете једног цетињског богослова, који би се зађаконио и као такав истовремено вршио дужности секратора Намјесништва и помоћног

учитеља. О томе сам писао Краљ.Министарству без да сам добио одговор;

2) да мени ни г.архимандрит, ни мој руски колега нијесу говорили о каквом руском ђакону;

3) да све што је урађено по овом питању чињено је кријући иако је мој руски колега, као и архимандрит, знао за мој предлог горе изложени;

4) да сам г.архимандрита позвао на одговорност и најстрожије укорио;

5) да се г. архинамдрит, тражећи извињење и признајући бесмисленост својих корака, правда тијем што му је митрополит Гаврило нудио неког монаха Германа и што од руског консулата није никад тражио ђакона, већ једног живописца, па да је г.Ферхман покушао да искористи његово тражење.

6) да сам поновио г.архимандриту, поповима и учитељу да се само мени имају обраћати за послове, а да с руским вице консулом имају одржавати само добре и учтиве односе;

7) да тражим да се питање о ђакону што прије ријеши у смислу мога предлога;

8) да се одговори на моја акта упућена Кр. Министарству о цркви и школи, како бих договорио с г.архимандритом, могао приступити уређењу овог хаоса, који се не да описати.

Кр. Консул / Ал. Мартиновић,.

7. Гробови наших хероја око и на обадва Бардањолта 1914. године

Неко вријеме иза доласка конзула Црногорског у Скадру негдје у мају мјесецу 1914. године извијештен је од пријатеља, да онамошњи житељи -малисори- оруђи и прекопавајући своје њиве око Великог и Малог Бардањолта

избацају у околним јендецима (конавлима око баштина) кости наших узор патриота, који су се онамо храбро борили и положили њихове животе за част и славу њихове домовине, за ослобођење њихове поробљене браће, за освојење дивног Скадра, некадашње престолнице Српске Зете, пројектоване житнице сиромашне и напаћене Црне Горе.

Тек је то сазнао, Конзул је, праћен његовим вјерним кавазом Ђон Брдицом, изашао на лице мјеста, да прегледа овај варваризам. Онамо су га сачекали неколико виђенијих врачких Срба-соколова. Имао је што виђети. На стотине скелета, лобања и кости наших соколова били су разбацили по околним јендецима. У току овог страшног прегледа свима су се длаке на глави јежиле! Срце им је пуцало од љутње и јада! Помисао на узнемирен вјечни сан ових соколова страшно их је бунио. Прилике су биле такве да су све то морали, мирно, стојички подносити. Морало се наставити проучавање да би Конзул могао при повратку у варош предати међународним властима, код којих је био акредитован, што јачи и што образложенији протест. Све је у потанкостима констатовано на ова два крвава црногорска разбојишта: Велики и Мали Бардањолт.

Као што му је било достављено, Малисори су, обрађујући њихове њиве, изорали, ископали, па просто избацили- у мјесто да их на друго мјесто закопају- све костуре наших онамо палих и како драгих укупаних јунака. Ипак неправно би било цијелу кривицу на њих бацити. Треба признати да један дио пада и на наше војне власти. Но, има и за ове једна олакшавајућа околност. Ево како. Жртва је било много. Борба је била жестока, страшна, непрестана. То је налагало да се погинули копају на брзу руку, онамо гдје се најлакше могло; а то је било по тим меканим њивама(прљагама) или по шкриповима, или шанчевима узвишења једног или другог Бардањолта. Прве из њива изоравали су Малисори, а друге из шкрипова или шанчева је вода, односећи земљу,

откривала. Та грешка се оправдава и тиме, што је то у оним трагичним данима сматрано као привремено. Нико није могао ни сањати о развоју политичких прилика, које су касније наступиле. Тврдо се држало да ће се палим јунацима прикупити кости и подићи заслужени споменик.

Том приликом сазнало се, да је било и таквих хијена-људи, који су поједине гробове, или шанчеве и црногорске и турске откопавали да би са мртвих дигли какав предмет од вриједности: прстење, кокарду, сат, грб, пуца и т. д.

Настављајући тај жалосни преглед комисија је доспјела на врх малог Брдањолта, гдје је био један подужи турски шанац палих војника и официра претстраже турске одбранбене војске. То је био турски шанац, којег је на јуриш са нечувеним јунаштвом освојио херој капетан Богић Вучевић са његовом четом. Они су скоро сви тамо изгинули. И капетан је први оставио тамо његову главу и јуначко срце. Црногорци и турци се бијали у шанцу измијешали. Смрт их бијаше измирила и једне другима бациле у наручје. Још се залијек могаху разликовати по остацима од хаљина. Вода бијаше однјела добар дио земље. Варвари –хијене људски, бијали виђели позлаћена пуца на шињелу погинулог капетана, па покушали да шињел извуку. Но, како је покојник лежао на леђима, шињел је оздо био потпуно истроу, тако да су извукли само једну страну, покидали пуца, дигли кокарду са капе и т.д. мало даље дошло се на скромни, али прилично израђени гроб учитеља Стојковића, из Мартинића. То је био наш најудаљенији гроб при овом нашем нападу. Пратиоци, домордци, причаху да је храбри покојник у заносу стигао на овај онамошњи ... (нечитко, прим. прим.), прескочио га и неколико метара иза њега пао мртав, прорешетан турским куршумима. Цијенећи његово јунаштво турски онамошњи командант наредио је, да га на истом мјесту укопају и да му направе пристojни вјечити дом, којег је неко касније доћерао

и снадбио натписом. Незнам да ли и сад постоји. Знам само то, да је био на мјесто одакле је и у своме вјечном миру могао comodно посматрати цио предіо за којим су његова браћа црногорци жарко жуђели и своје животе немилице давали. Лака му она, данас туђа, земља!

Наводе се само ова два јуначка примјера, ма да их има плејада сличних.

Консул са вратио у Скадар. Предао је жучан протест. Тражио је састав једне мјешовите комисије, да то жалосно стање утврди. Желио је да се томе нађе лијека, да се томе чуду стане на пут. И комисија је створена. У њу су ушли неколика нижа-млађа официра из онамошњег Међународног Деташемана. Утврђени су сви консулови наводи. Комисија се згранула. Поднијела је и она опширан и жалостан реферат.

Иза тога је Консул наредио неким Врачанима да кости прикупе и покопају. Извијестио је о томе и Цетиње. И Међународне власти нијесу стојале скрштених руку. Сматрале су ствар као веома озбиљу. Тврдо су вјеровале, да ће код нашег живља имати страшног одјека, те да ће због тога лако доћи до нереда на граници, да ће услиједити неминовно тешке посљедице између два сусједна племена: Црногораца и Малисора. Одмах су Међународне власти и консули велесила преко њихове дипломације на Цетињу тражили, у жељи да избјегнуове евентуално тешке посљедице, да се овај грозни случај заташка. Обећавали су да се неће поновити. Цетиње је то морало уважити, с обзиром на ондашње тешке политичке прилике у вези са фамозним Скадарским питањем, које нас је узалудно прескупо коштало. И ствар је воленс ноленс морала лећи. Онамошње гробље остало је онакво какво је и било посліје ових срамних звјерских злочина.

Напоменути је, да је гробље наших хероја на страни Тарабоша уредио, недирнуто. Признати да су разложитије укупани, и, као ближи нашој граници, боље очувани.

Поред свих дугих прича и бројних обећања, да ће се подићи достојан споменик нашим онамо палим херојима, четврт вијека је протекао, а од тога ни до данас ништа није било! Рецимо, да су то прилике и догађаји омели. Потребно је да се нешто учини у дванаестом часу! Ако се неби из буди каквих разлога могли подићи споменици зар се неби могло код Врачке цркве код стародревне цркве на казини сазидати костурнице, па у њих прикупити све кости наших палих хероја из Црне Горе и Србије, да зеједнички и у миру почивају онако исто као су се у оним бурним данима за Српство братски за освојење Скадра и ослобођење потлачене браће борили. Попови Врачки и Скадарски би чували и кадили њихове напаћене кости. Добри Срби и врле српкиње из оног нашег древног краја братски и сестрински сузом жалосницом чешће пута би оросили њихов вјечни дом.

Скоро сличну судбину су били доживјели и бројни србијански гробови на страни Барбалуше и Бушата.

Нек чују они, који треба да чују.

A. B. M.

8. Српске основне школе и православне цркве у Скадру и околини за доба међународне окупације 1914. и 1915. године

Иза Балканског рата и постављања црногорског конзулата у Скадру указала се пријека потреба за обнову и допуну онамо раније постојећег школског и црквеног питања. Ово је због ратних и других прилика било доведено у лошем стадијуму. Црногорски конзул је налазио да овом питању треба хитно указати најозбиљнију пажњу. То су диктирали разни озбиљни разлози. О њима би било овде сад излишно говорити. Руковођен тијем затражио је подршку ондашњих

Министара иностраних дела (г. П. Пламенца) и Просвјете (г. Гаврила Церовића).

Црна Гора и поред њених скромних финансиских средстава чинила је одавно све што треба за то важно питање. И господа Министри су сваки у своме ресору, врло приправно консуловој жељи изашли у сусрет. Ријешено је, дакле, да се школско и црквено питање одмах обнови онако како је било и прије рата, стим да се допуни у погледу особља и да се постепено реорганизује и проширује у духу времена и локалних потреба. Томе се одмах приступило.

Школско питање.

Српска основна школа у Скадру, која је одавно постојала и радила, обновљена је у потпуности. Била је смјештена у пространој солидно грађеној кући, коју је искључиво за ту сврху поклонила позната, угледна скадарска српска породица Беровић. На горњем спрату је било смештено женско, а на доњем мушко одјељење. Према нарочитом споразуму раније постигнутом, прво је издржавала Русија, а друго Црна Гора. Црквено-школска општина била је сиромашна. Као таква није била у стању сама сносити цио овај терет. Ипак је чинила све што су јој дозвољавале њене скромне могућности. Она је ову школу била и отворила тек је рат срећно завршен. На помоћ међународних власти се није могло рачунати, из разних разлога. Уосталом и поједине друге државе имале су своје школе, које су издржавале не за своје сународњаке, већ ради пропаганде.

Особље српске основне школе употпуњено је. У женском одјељењу радила је учитељица Г-ђа Анђе Петковић из Цетиња; у забавишту и ручном раду Госпођа Анђелија Х. Андрић, а у мушком одјељењу учитељи г. Весо И. Милошевић, из Цетиња и г. Харалампије Андрић, из Скадра.

Поред скадарске настављена је настава, коју је до тада подржавао вриједни старина поп Петар Мреновић, и у Брачкој школи. Ова је била у сопственој кући, коју су помоћу прилога и личног рада подигли ваљани Врачани. Њени учитељи су били г. Брацан Кркелић, из Братоножића, и Радивоје Мартиновић из Косовог Луга. Послије одласка овог учитеља је неко вријеме замјењивао поп Петар Мреновић.

Обадвије ове школе биле су лијепо посјећене. Успјешно су радиле.

Све је ово рађено да би се сачувао наш онамошњи живаљ, који је, под дугим и тешким ропством падао, гинуо, расељавао се, или се топио у бујици онамошњих бројних и на разне начине привилегисаних народности.

Остало је да се отворе школе и подигну цркве у два друга српска села: Каменицу и Деригњат. На томе се такође неуморно почело радити. Тешко је ишло из више разлога. Ипак је питање покренуто са мртве тачке, добивено је обећање о новчаној помоћи од Русије и од Црне Горе. Прикупљени су од појединаца и разни прилози. Ови су по одласку црногорског консула предати коме треба. Нажалост циљ се није остварио. Услиједиле су: Црногорско заузеће Скадра, србијанска отступница преко њега, аустријска окупација и његово припојење слободној Албанској држави.

Црквено питање.

Почело се са наимовањем једног архимандрита као шефа онамошњег тада ново створеног намјесништва Скендериске цркве, која је за доба турско потпадала под Призремену епархију, а касније послије Балканског рата и успостављања нових црногорских граница припала Пећкој митрополији, односно Пећкој патријаршији, мада су због близине а и због

политичких прилика његова главна питања – уз извјештај – често ријешавана по Цетињској митрополији и Министарству просвјете. Избор је пао на г. Виктора Михајловића, црногорца из Пипера, калуђера, који је, као монах, тада служио у неком руском манастиру у Цариграду. Позван је. Понуђен је. Радо се примио. Незадржано је у Скадар дошао. Не може се рећи да је избор био срећан. У међувремену је узета под кирију једна пристojна кућа за сједиште овог новог намјесништва. Успостављене су све прописне књиге. Уведени су сви законски црквени прописи и документи. Одлучено је постављање једног секретара у својству ђакона, који би као писмен и школован човјек употпунио и водио рад канцеларије Намјесништва под директивом Намјесника. У избору овог лица црногорски консул и његови у овом питању надлежни Министри били су да се на том мјесту постави један озбиљни, школовани, способни свршени ђак Цетињске Богословије, док је руски вице-консул, који се као протектор онамошњег православља мјешао у сва црквена питања, радио потајно да ово мјесто заузме неки руски монах, иконописац Пахомије, који је тада био у Дечанима. Намјесник, архимандрит г. В. Михајловић, мада је знао и одгоравао рад и мишљење црногорског консула, надлежних министара, и Цетињског митрополита, помагао је секретно чак и писмено овај тајни рад. То се сазнало из једног извјештаја пећског митрополита. По овоме је вођена дуга пријеписка, која се сада, мислим, чува у Цетињском Архиву. Публиковаће се.

Најзад између разних кандидата изабран је као најподеснији, г. Јован Дапчевић, цетињски ђакон, свршен ђак Богословско-учитељске школе на Цетињу. Ускоро је заузео одређено му мјесто. Вршио је дужност добро. Држао се озбиљно, достојанствено, онако како је онамо доликовало његовом звању. Једном ријечју радио је на задовољство

претпостављених му старјешина. Руски вице-консул није био задовољан његовим постављањем због монаха Пахомија. Није га гледао добрим оком. То ће се виђети из једног каснијег смијешног и неозбиљног инцидента. Изгледа да је вребао прилику да му онамо онемогући опстанак и поред његове исправности у сваком погледу. Тако је употпуњен скадарски свештенички кадар. Састављен је био од: г. Архимандрита В. Михајловића, који је касније хиротонисан за владикау, г. Ђаконa Јована Дапчевића и попа Мих. Ширкића, мјесног пароха. Сви су били добри свјештеници. Одлично су пјевали. Снадбјевени су били руским новим скупочијеним одежама. Правили су лијепу фигуру. Пјевци, који су на богослужења одговарали по грчкој арији, кроз нос, били су уклоњени са неђељних и других главних свечаности. Замијенио их је учитељ г.Харалампије Андрић, свршени ђак Цетињске богословско-учитељске школе, који је такође лијепо пјевао. Црква, која је била страдала приликом црногорског бомбардовања Скадра, била је добро поправљена од стране црквеног одбора са разним прикупљеним прилозима. Тако је богослужење у њој било дивно, импозантно, привлачно чак и за друге вјере, а особито за наш онамошњи скромни, побожни и напаћени живаљ.

Тада су у Скадру и околини постојале само три православне цркве: Врачка црква, Скадарска црква са посебним гробљем и стародревна црква са старим гробљем на Казини, коју је вели се оградила Јелена Анжујска. Овај стари српски споменик који је много значио и доказивао и који је преживио турске хорде и турску владавину, порушен је у току свјетског рата за доба аустријске окупације!

Пошто је ограђена скадарска нова црква и ново гробље пред овом стародревном црквом ишао је годишње једном цијели православни живаљ Скадра. Тамо су се копали наши добри и честити срби Деригњачани.

У Врачкој цркви служио је честити и одважни старина поп Петар Мреновић. Два друга села: Каменица и Деригњат нијесу имали ни цркве ни свештеника. Ипак су се одржали. Ипак су остали чисти срби, добри православци. Одлучено је да им се нађу попови – духовне вође.

Потражени су кандидати за ова два мјеста. Тешко је ишло. За Камнеицу нађен је млади сељак са одлично свршеном Врачком основном школом г. Велиша Поповић-Дамбарић. Да би се усавршио и томе мјесту што боље одговарао, у споразуму са г. Архимандритом Виктором додјељен је скадарском Намјесништву, с препоруком да га за шест мјесеци проучава у црквеном богослужењу и пјенију, односно спрема за свјештенички чин. Показао се радан, побожан, одан новом звању. Постигао је одличан успијех. Претворио се брзо у једно смирено и вриједно духовно лице. Запосљен је у Цетињском манастиру. Службовао је најприје у своме родном мјесту за које је и спреман, али је касније, стицајем нових околности, замијенио преминулог попа Петра Мреновића, Врачког пароха. Каменица је поново остала без свјештеника.

Село Деригњат, у којему је давно постојала православна црква сазидана како се говорило по Јелени Анжујској, па касније претворена у католичку остало је и даље без свјештеника. Није се могло наћи кандидата за то мјесто – највише због климатских прилика. Најзад се пријави неки Јако ... (нечитко, прим. прир.) из Зете, изучени ђак служитељ манастира Дајбаба. Нажалост надлежни су одбили да га запопе. То нијесу дозвољавали канони православне цркве. Кандидат је био по несрећи шантав. Његова побожност и спрема нијесу га помогли. Могуће је да је штета је. Судећи по његовој побожности из ... (нечитко, прим. прир.) је да би био добар, заузимљив духовник. Тако су честити Деригњатски срби и надаље остали без свјештеника.

Није се на то стало. Отворено је и скупљање прилога за подизање ове двије цркве. И црногорска и руска влада су биле обећале дати прилоге. И руски консул се за ово својски заузимао. Прикупљени новац је при поласку црногорског консула из Скадар, а по заузећу овог по Црногорким трупам у јуну 1915. године, предан онамошњем намјесништву и црквеном одбору на даљу употребу. Што је даље са њим било није познато. Уколико се касније сазнало ово питање је легло услед ратних и других прилика. Цркве нијесу ограђене. Поп Велиша је, као што је већ наведено премјештен у Браку. Тако ни данас ова два мала, ваљана српска села немају ни цркве ни попа, мада су у непосредној близини границе велике и богате Југославије, да их духовно воде и бодре.

А. В. М. / П. П. Молим распитати за презиме Јаково.

9. Са једне продужене посјете црногорског консула гувернеру Скадра 1914. године

Неко кратко вријеме иза доласка новог црногорског консула у Скадру, скоро у почетку његовог пословног похађања међународног гувернера једног дана се случајно продужила његова посјета. У том продужењу разговор је вођен о разним питањима. Гувернер је био Енглец, пуковник Филипс. Није био наклоњен црногорским претензијама на Скадар. Шта више симпатисао је отворено у том питању Арбанасима. Мислило се да је то чинио из личних побуда и ако је говорио да поступа у духу фамозне Лондонске конференције од 1913. г. на којој је, зна се, Аустрија водила главну ријеч. Било их је који су тврдили да су га у томе потстрекивала унеколико и „путешествија и писанија“ познате енглеске списатељке Мис Едите Дурхам, која се,

као што се зна, много интересовала за Албанију, а понаособ за Малисоре. У њеном књижевном заносу, да не речем у њеној мегаломанији, изгледа, да јој је годио и ласкао и надимак „краљица Албаније“, којег су јој поједини албански политичари, унутрашњи и спољни, галантно, издашно, шеретски, намјерно давали.

Уза све преднаведено, иако међународни гувернер Скадра, пуковник Филипс био је прилично под урливом аустријског, а унеколико и италијанског консула, бискупа Сређија и неких албанских националиста.

Код њега су били додијељени на службу два војна капетана из међународног одреда: један аустријски (г. Цвјетковић) и један талијански (г. Финеси). уз њих је био и један Арбанс, каоилик, националиста. Сва тројица су му служили као тумачи, јер је говорио само енглески. Тако се са њим није могло ништа пословати, расправљати, што, захваљујући овим тумачима, не би одмах сазнали њихови респективни консули, или неки виђенији албански политички фактори. То је било непријатно за црногорског консула, а штетно за његову мисију. Разумије се да је то кочило у многострујном њеном брзом и повољном исходу.

Иако су за њега сви тројица били скоро једнаци у албанским пословима, ипак је италијанског тумача сматрао као најмање зло.

Доследно томе, управљајући се према природи посла, ипак се је онајвише користио његовим драгоманским услугама.

Гувернер пуковник Филипс био је, као се причало, добар војник. Међутим, знало се, да није био јак политичар, као и да је у пријатељству са енглеским ликером „вискијем“. Истина, пред њим се на асталу у канцеларији често могла видјети по једна флаша тога енглеског специјалитета, као и једна лепеза у форми мале тениске багете са којом је, у врућим скадарским данима, немилосрдно ратовао против

досадних муха, заборављајући често пута на говор сабесједника. Признати се мора да је кавалерски нудио овај његов домаћи специјалитет гостима, па чак и онима који су код њега званично долазили.

Пошто су он и црногорски консул расправили неке пограничне инциденте, настављен је разговор невезано, с брда с дола о разним тада интересантним другим стварима, такође понајвише пограничним.- Одеједном, ненадано, ех abrupto, гувернер Филипс поставио је црногорском консулу питање: „А кад ће црногорци вратити Ђаковицу Арбанасима, пошто је то њихова земља?“ Иако изненађен једним оваквим неумјесним питањем од стране једног међународног гувернера Скадра, Црногорски консул се прибрао, хитро му – дим у дим- одговорио, свагда у учтивом тону, али са нарочитим нагласком: „Да, Господине Гувернере, вратиће црногорци Ђаковицу Арбанасима за коју нијесу нигда ништа учинили, онда кад им међународне трупе врате Скадар с околином, које су јуначки на сабљу добили од Турске, жртвујући у ту сврху, поред осталог, око шест хиљада најбољих својих војника“.

Овај брзи и отсјечни одговор дјеловао је на пуковника Г. Филиписа. Овај је одмах увидио да је учинио непромишљену грешку. Почео је да извија, да се правда. Наводио је да је то у шали питао итд. Није се могло чисто закључити да ли је ову несмотреност учинио непромишљено, безазлено, или под упливом његових албановилских осјећања, или чега другог.

Консул му је примјетио, свагда у финој форми, да таква шала у сличним питањима, моментима и мјесту није умјесна.

Настала је пауза иза које је разговор пренесен на други терен. Кратко вријеме иза тога устао је црногорски консул, као да ништа није ни било, учтиво се поздравио и пошао. Политика је политика!

Остали консули су одмах сазнали за овај несхватљиви разговор. Тумачили су га сваки на свој начин, мање више сви су га сматрали као плод вискија. Да ли је то било с њихове стране оправдано, погрешно, или малициозно не зна се. Црногорски консул, без да се придружује томе њиховом закључку, воленс ноленс морао се је сјетити оне наше народне, која каже: што човијек тријезан мисли то у ћефу изговара! Задовољио се да о свему томе извијести своје претпостављене. Ови нијесу могли предузети никаквих даљих корака. Ствар је појмљива. Као мали и нејаки, зависни од сваког у оним моментима морали су много што шта гутати, сносити, особито од оних на које су полагали разне наде баш у питању Скадра. Уосталом, кога је молити није лутити!

Такве су биле ондашње прилике. Према њима се морало и управљати.

Званично Цетиње је имало срећу, да овај Арбански настројени Енглез, одмах по објави Свјетског рата буде код њега постављен за војног аташеа велике и моћне Британије, од које је Црна Гора онда много очекивала. Није искључена могућност, да је г. Филипс тада промијенио мишљење о свему нашем и да је симпатисао нама ко раније Арбанасима. -Може се то претпоставити, али не и повјеровати. То би се једино могло закључити послје прочитавања његових рапората. Страховати је, међутим, да они нијесу били по Црну Гору повољнији од оних које су се под упливом разних ондашњих интрига шиљали остали цетињски дипломати-површно, нетачно, тендециозно, дволично а које данас читамо, као такве из публикација г. А. Лубурића.

Било како му драго, ипак Црногорци високо цијене, не сми-чу с ума, нити ће икад заборавити раније наклоности, услуге и добра гордог Албиона, великог Глестона, славног Тенисона, одважног Сејмура и плејаде других енглеских великана.

А. В. М.

10. Одбрана угледа Црногорског Скадарског Консулата 1914. године

Цијелом свијету је позната, а Црногорцима је остала и остаће у вјечној успомени њихова херојска борба око заузећа Скадра 1913. године. Борба је била легендарна. Скупо и прескупо их је стала. Цирка шест хиљада најбољих цвијет-ратника, не устрашивих бораца, великих патриота онамо су славно пали за част и славу њихове отаџбине, за освајање дивног и богатог Скадра, престонице прве српске краљевине, а касније и дичне Зете.

По жељи и интенцијама Аустрије, србинове непријатељице, сви ти надчовјечански напори, све те огромне жртве постале су узалудне. На њену иницијативу, у нарочитом циљу и уз подршку неких других велесиља, на које је Црна Гора онда у велике рачунала, Конференција Амбасадора, одржана у Лондону 1913. године, приморала је Црну Гору да преда међународним трупама њену велику тековину Скадар. Том приликом створена је и независна Албанија. Њој је, разумије се, пошто га за то међународне трупе припреме, имао припасти и отети Скадар.

Зна се како га је Црна Гора воленс ноленс напустила. О томе је било тачно и опширно ријечи на другом мјесту. Излишно би било то и овдје понављати.

Онамо су остали само три Црногорска официра и један мањи одред војника ради прикупљања ратног плијена.

Прилике су захтијевале да се онамо постави редовни црногорски консул, који би договорно са међународним трупама ријешавао погранична питања, штитио црногорске интересе, српски живаљ итд. поред тога у дужности би имао да у тајности припрема поновну окупацију овог краја уколико би

се међународне власти једног дана ма из којег разлога за њега тобош дезинтересовале. Историјска права, економске прилике, огромне жртве, то су императивно изискивале у толико јаче што је ово све стојало у тијесној вези са искушењем Скадарског Језера и стварањем богате житнице пријеко потребне за сиромашну и напаћену Црну Гору.

Јасно је да је мисија црногорског консула била веома деликатна и тешка. Но, та деликатност и та тешкоћа губиле су се пред њеним узвишеним циљем.

Избор је пао на г. Алексу Б. Мартиновића, дугогодишњег црногорског дипломатског чиновника. Упућен је онамо указом од 12. јануара 1914. године. Дате су му у предњем смислу опсежне инструкције. Нагађали су их многи Албански националисти, католички свештеници, многобројни аустријски агенти. Ови су онда онамо били бројни. Неуморно су радили. Као такви прилично су упливисали на онамошње ондашње међународне мјеродавне факторе. То је у великоме доприносило да црногорски консул наилази на разне потешкоће. Намјерно и често је био бојкотиран од албанских власти шовинистички настројених, које су слијепо слушале аустријске плаћенике. Све што је црногорско радо је игнорисано. У пркос свему томе консул није ни у чему попустио. Приступио је неустрашиво и на опрезан начин извршењу повјерене му високе мисије. Гледан је као нека опасна звијерка. И није чудо, особито кад се узму у обзир рад, обећања и закулисни циљ Аустрије у стварању независне Албаније, која је требала да јој послужи за извођење њених планова највише уперених противу српства на Балканском Полуострву у ... (нечитко, прим. прир.) политици ... (нечитко, прим. прир.).

Настојало се директно и индиректно да се омаловажи, убије црногорски углед, те тијем путем онемогући, осујети сваки његов успијех. Досљедно томе, консул је морао прије

свега настојати да углед уздигне, учврсти на ступањ оног који су уживали у обилатој мјери као у свим оријенталним земљама-његови остали колеге Црногорски престиж је то императивно захтјевао. Стрпеливо је вребао zgodnu и оправдану прилику да до тога жељеног и по све потребног циља дође. Није дуго чекао. Пружила му је фамозна скадарска полиција, која је, нажалост, номинално била под фиктивном командом једног младог, отменог, али неискусног енглеског официра.

Зграбио ју је објеручке. Приступио је најенергичнијем њеном искоришћењу без обзира на последице, које би за њега неминовно морале бити неповољне у случају неуспјеха. Ево у чему је била ствар.

14. јуна око подне црногорски консул послао је био његовог другог каваза Врачанина Андра Микулића да му нешто купи у једном оближњем дућану. На повратку каваза је пресрела једна полицијска патрола састављена од једног каплара из француског одреда и од два албанска полицајца. Без икаквог повода, ни разлога позвала га је да јој преда револвер и да са њом пође у комесаријат. У одговору каваз је показао његову прописну дозволу за ношење оружја у вршењу дужности Француски десечар, прочитавши је, похитао је да је објасни његовим албанским пратиоцима, који су тражили његову помоћ. Казао им је да је заустављени човјек потпуно у реду и да, као такав, има бити остављен на миру. Не водећи рачуна о томе и тврдећи да они не познају црногорски консулат нити да могу толерисати да се носе по Скадру црногорски револвери, покушали су и даље да каваза разоружају и да га одведу у полицију. Знајући да је уредан, схваћајући високо своју часну дужност, а надахнут, као скоро сви Врачани овдажношћу и јунаштвом, категорички је одбио њихов неумјесни захтјев. Упутио се ка Консулату који је био у непосредној близини. Албански полицајци, не размишљајући

ни о чему, руковођени мржњом, оставили су њиховог патролног вођу и без обзира на већ почињену грешку, дали су се у потеру за кавазом. Овај се већ био дохватио консулата. Без обзира на екстериторијалност овог ушли су чак у авлију и поново покушали арестацију.

Срећом консул, који је био у то доба у канцеларији, хитно се појавио на лице мјеста. Тако су спријечене тешке последице, које су хтјеле неизоставно наступити између ових непозваних униформисаних уљеза-силеција и наоружаних црногорских каваза.

Један од ових полицајаца под бројем 63 не схватајући тежину већ почињеног прекршаја, пошто се докопао авлијских врата, бучно је протествовао. У његовој врућини и лудом заносу. Претендовао је чак да он и његово друштво имају право ући и вршити арестацију у авлији црногорског консулата! Одговорено је онако како му доликује. Удаљио се је. Изгледа, бар тако је тврдио његов шеф, да је поднио лажан реферат о догађају.

Док је црногорски консул пошао да уложи протест гдје треба неколико полицајаца његових другова на основу овог извјештаја блокирало је Консулат и поново покушало Микулићеву арестацију. У међувремену се повратио консул. Одмах се све разбјегло. Протест је најенергичније учињен против ове виолације екстериторијалитета Консулата загарантоване међународним правом и повреде привилегија консулових, које извиру из јавног права.

Поред усменог уложен је и опширни писмени протест. (Виђи његову копију и одговоре скадарских међународних власти у државној архиви). У њему су постављени следећи услови:

- 1) Да надлежни изразе жаљење за виолацију екстериторијалности консулата;
- 2) Да шеф полиције тражи писмено и усмено извињење за слаби поступак његових потчињених према консулату;

3) Да буду дата строга наређења полицији да у будуће безусловно има према црногорском консулату и црногорском консулату исте обзире као према другим консулима;

4) Да полицајац No 63 и његов друг буду одма примјерно кажњени;

5) Да полицајац плави са кривим носом који је накнадно дошао са орденом полиције у помоћ друговима, буде такође строго кажњен;

6) Да све казне буду писмено консулату достављене.

Поред овог писменог протеста консул је усмено навео поједина недјела полиције: убиство српског скадарског првака Павла Вучинића, догађај на Св. Саву безобразлук ове према његовом незваничном прешаственику њену отсућност за вријеме напада скадарских ћелепира на српску школу, њено неучтиво понашање према њему и некорекћност шефа полиције у свима овима догађајима. Најзад је нагласио да ће напустити Скадар ако му се одмах не даде пуна сатисфакција.

Г. Пуковник Вилђани командант италијанског одреда, који је заступао у Тирани тада пошлог гувернера Филипса (Енглеза), увиђајући тежину овог поступка оправданост и енергичност захтјева црногорског консула дошао је лично са његовим ађутантом и испунио први услов, тј. Изразио његово искрено жаљење како за повреду екстериторијалности, тако и за догађај уопште. Консул му је заблагодарио на корекћност и љубазности. Изјавио му је да држи апсолутно и до испуњења осталих постављених услова.

Пуковник је тада изјавио да у извршењу других тачака, као привремени гувернер, наилази на потешкоће, јер енглески поручник г. Ричардс, шеф фамзне скадарске полиције (који је и са консуловим прешаствеником имао неке афере) не пристаје да тражи извињење. На то је консул нагласио да он са енглеским официрима нема ништа до

доброг уважења и пријатељства, али да неопозиво изискује да шеф полиције, па ко он био, врши своју дужност.

Тада је пуковник замолио да се сачека повратак гувернера Филипса, који ће га ван је сумње, на то моћи привољети. Долазио је код црногорског консула И Г. Карло Гали, ондашњи скадарски италијански генерални консул (доајен скадарског консуларног тијела, касније члан контролне комисије у Драчу, доскорашњи посланик Италије у Београду, садашњи амбасадор исте у Ангору) и, дајући му у свему за право, молио га је и он да сачека повратак г. Филипса. Ово тражење засновано је на привремени и тешки положај г. пуковника Виљани. Консул је уважио разлоге и пристао под условом да буде одмах извијештен о његовом повратку, а ствар узета у мериторни поступак. Г. Гали, који се у свему тада показивао као добар пријатељ Црне Горе, понудио му је и његову свестрану помоћ у овоме случају. Консул му је заблагодарио. На лијеп начин његову љубазну понуду је одбио под изговором да он тражи само оно на што има право и што консулу независне државе неспорно припада.

Одмах по повратку г. пуковника Филипса скадарског гувернера, из Тиране консул се састао са њиме. Расправљен је инцидент у потанкостима. Гувернер је признао тачност и темељитост консулових навода, оправданост његових захтјева, па је поред жаљења које је изразио његов привремени замјеник г. Пуковник Виљани, лично дошао у Консулат, поновио израз жаљења. То исто је учинио поручник г. Ричардс, шеф полиције, и писмено и усмено. Непосредно затим полицајци су једни отпуштени а други кажњени. Издате су строге наредбе да се према црногорском консулату и консулу морају у свакој прилици имати исти обзири, као и према другима. Испуњени су, дакле, дословно сви постављени захтјеви. Консул је о свему овоме писмено

извијештен. (Виђи његов рапорт од 15. јуна 1914. год.) – Углед консулата је спашен, одржан, утврђен. Тада је у цјелости, исцрпно достављен Цетињу цио догађај, као и његов успјешни завршетак, којег је црногорски консул био везао за његов онамошњи опстанак. – Црногорски консул је преузео на своје ризирање и опасност овај енергичан поступак. Везао га је са његовим личним даљим опстанком онамо. То је морао учинити из више разлога, а наиме: што је углед консулата био из политичких обзира намјерно окрњен, рушен и што се на даље није могло подносити такво стање које је онемогућавало постигнуће успјеха у извршењу повјерене му деликатне и тешке мисије. Поступак је крунисан потпуним успјехом. Постигнут је жељени циљ. Ред је да се овдје напомене да су у извођење овог важног питања црногорског консулата својски помагали његови француски и италијански колеге.

Тако је пољуљани углед црногорског консула не само спашен, него и уздигнут. Изравнат је са онијом других консулата. Онамошњи црногорски непријатељи и туђи агенти били су поражени. Консулово пословање је омогућено, олакшано, добро пошло и успјешно завршено – са већ познатом мирном, импозантном окупацијом Скадра 14/17 1915. год., која је српској отступници, у оним по Српство судбоносним данима, после Мојковца учинила највишу корист, најспасоноснију услугу.-

А. В. М.

11. Ненадани сусрет Црногорског консула у Скадру са неким избјеглицама из бившег косовског вилајета у посјети код књаза Биб Доде у Скадру

То је било негдје у априлу, или мају 1915. године. Црногорски консул имао је да учини посјету Биб Доде, књазу Миридитском. Одржавали су, могуће је и привидно, пријатељске односе. Књаз се исказивао као велики пријатељ и поштоваоц краља Николе. Сваком приликом истицао је везе његових предака са династијом Петровић – Његош. И због тога и због политике у предвиђању да ће ускоро услиједити окупација Скадра, црногорски консул удвостручио је био љубазност и добро опхођење према католичким, а особито преме муслиманским првацима. То је намјерно са нарочитим циљем радио. И није се преварио. То му је користило и пригодом заузећа Скадра. Зна се да је и то припомогло да их у згодном моменту поведе на мост на Меси код генерала г. Вешовића у циљу да их моле, да што прије уђе у Скадар и успостави ред и поредак. Овим значајним чином су поражени сви противници окупације, особито аустројски, па и савезнички скадарски консули.

Тако је једнога дана пошао у посјету код књаза Биб Доде. Овај је волио да прави кад-кад шале. Код њега су се у том моменту налазили разни избјегли албански главари из наше и србијанске нове границе (од Плава до Приштине). Ма да је знао да неподржавајуса Консулом никакве везе, већ да су нерасположени једни према другима, наредио је слуги Ксенофону да овог уведе. Консул је ушао. Било му је непријатно кад се међу њима нашао. Није ни њима било угодно. Прибрао се ја. Са Књазом се ручио и измијенио уобичајене комплименте. Осталијема се поклонио. Књаз је

хтио да га са присутнима упозна. Једновременно су и они и Консул изјавили, да се из виђења познају. То је био као неки знак да се обострано не жели ближе познанство. Шеретски је посматрао утисак овог присуства на једну и на другу страну. Увидио је проузроковану непријатност. Да би ствар колико толико ублажио отворио је разговор наводећи, да се добри људи од угледних кућа, увијек међусобно цијене, чак кад су и у непријатељству!-, измотавао се на њему својствен начин. Из куртоазије присутни су му повлађивали. Избјеглице хвалили су Краља и Црногорце. Незна се да ли је то било искрено. Истицали су чак и одважност, окретност, неуморност у раду Црногорског консула. Нијесу пропустили да му истакну и једну ману а на име: да у пословању и држању замишља да претставља у најмању руку Русију, или Аустрију, а не сићушну Црну Гору! Књаз је са њима говорио арбаншки, а Консул преводио све на француски. Овај им је, захваливши им претходно на комплиментима Краљу, Црногорцима и њему, на учтив начин нагласио да господа, коју високо цијени, као угледне прваке и добре јунаке свога рода, погрешно мисле да заборавља да заступа малу Црну Гору. Нагласио им је да то никад не смиче с ума, али да добро зна да су Русија и Аустрија далеко од њих (Арбанаса), да су им црногорци најближи сусједи и да могу ако хоће постићи много што шта док оне двије стигну да их помогну, одбране. То је потврдио Књаз. Присутни су ћутке саслушали превод овог Консуловог брзог одговора, који су они, као бистри људи, одмах схватили и који је на њих дјејствовао као хладан туш. Настао је мали тајац. Разговор се наставио о другоме. Трајао је 10-15 минута свагда у пристојној атмосфери. Затијем се консул дигао, на учтив начин опростио са Књазом, поклонио осталима и удаљио онако како је и дошао.

12. Одвођење из Скадра Аустро-угарског консула г. Карла Хале и особља његовог консулата у јуну 1915. године

Прије уласка наших трупа предложио сам нашој војној команди разне мјере за очување реда, поретка и имовине у Скадру. Између осталог, тражио сам да се пред сваким консулатом постави стража од 5-6 војника и једног бистријег подофицира, а пред Аустро-угарским да ова буде дупла. У томе су ме руководила три разлога: прво, да консулате очувам од сваког евентуалног, а могуће и нарочито подметнутог напада; друго, да прекинем сваку везу извјесних лица и агената са аустријским консулатом; и, треће, да титулару овог и његовом особљу онемогућим бјегство.

Војна команда је нашла да су ове мјере предострожности умјесне. Одмах је наредила потребно.

Аустро-угарски консул г. Карло Хала је на лијеп начин, преко грчког колеге, који је чекао телеграфско одобрење да предузме заштиту аустро-угарских интереса, примијетио за ову бројну стражу под баналним изговором: „Да му је много издржавати толико људи“. Одговорено је грчком консулу да је то учињено ради веће сигурности. Истодобно му је наглашено и то, да стражи не треба ништа давати, пошто се она састоји од сталних војника, који редовно добијају своје сљедовање.

Сви консули су из почасті давали стражарима неку храну, или им указивали неку другу деликатност. Дивили су се њиховој скромности, живости, реду и дисциплини. Напомињем, да су ове страже сачињавали наши добро обучени млади регрути.

Очекивало се наређење са Цетиња што да се уради са аустријским консулом и његовим особљем.

Овај је знао да ће бити удаљен, одведен, страховао је чак да ће бити интерниран. Претпостављам да су и цетињски савезнички дипломати по овом питању пријатељски консултовани. Водило се рачуна о прописима Међународног права.

У кратком међувремену, док је дошло са Цетиња очекивано наређење, Госпођа супруга консула Хале, ческог њемца, ревносног аустро-угарског службеника, нашег великог противника, обратила се писмом мојој супрузи молећи је топло да посредује код мене и код генерала г. Вешовића да би се са њом, њеним мужем и особљем благо поступило при одвођењу из Скадра. У писму је апеловала на њену великодушност и племенитост, напомињала да је белгијанка, подвлачила да су јој два брата погинула на белгијском фронту и борби против њемаца, нарочито наглашавала да је у благословеном стању и т. д.

Жена ми је одмах, по прочитању, писмо предала. С обзиром на истакнуте околности, молила је да се уради све што прилике, правда и човјечност налажу.

По дужности писмо сам у оригиналу спровео коме треба.

У томе је стигло и наређење, да се консул и његово особље стражарно спроведу за Ријеку Црнојевића, гдје ће их примити изасланици са Цетиња ради даљег спровођења.

Нијесу пребачени преко Љеша. Ван је сумње да би од онуда наставили да чине све оно што су из Скадра радили.

Одмах по пријему наређења споразумио сам се са генералом г. Вешовићем. Узимајући у писму наведене разлоге договорно смо одредили да гђу. Халу, г. Консула и његово особље приведу и одведу колима на вапор, а затијем спроведем до Ријеке Др. Мило Иличковић - командир, гарнизонски љекар, један од наших финијих и интелигентнијих официра. Додат му је био ради сваке евентуалности, један други официр са неколико војника. Ови су се на лађи држали по страни са наређењем да на све

строго пазе. Разумије се, да су се имали у свему управљати према упуштвима командира г. Иличковића.

Шефови наше војне полиције г. г капетани Лазовић и Прелевић били су добили наређење да предузму све мјере да се приликом спровођења од консулата до вапора не би десило каквих било стварних, било удешених демонстрације.

Уважавајући стање гђе Хале ангажована је из хуманости и нарочитих обзира, дужних тада једној белгијанки, скадарске бабица гђа Марија Акчија (родом из Косовске Митровице) да је допрати до ријеке ради сваке евентуалности.

Ето тако су консул, његова супруга и његово особље, чувани у консулату, незадржано предати на Ријечи цетињским изасланицима, који су их, како сам сазнао, спровели преко Његуша, свезаних очију, и пребацили преко границе више Котора.

Наш колико коректни, толико и човјечни поступак задивио је скадарске консуле. Похвално су се о њему изражавали. Чак су нам неки и честитали. Ипак су га поједини у рапортима, упућеним својим владама у злој намјери, лажно и тенденциозно реферисали.

Захваљујући разним политичким интригама овај коректни поступак касније је у многим приликама пакосно интерпретиран.

Овако су поступили чиновници мале Црне Горе са аустријским консулом и његовим особљем, који су јој-и ако службено-учинили у Скадру много зла и штете, дочим су г.г. официри и власти велике културтрегерке Аустро-Угарске касније, у току интернирања, нелијепо, управо нечовјечно поступили са мирним и недужним црногорским чиновницима, официрима и грађанима без разлике положаја. Сувишна би била ма каква компарација! Излишно би било то овдје подробније објашњавати и набрајати. Све се то добро зна, а још боље памти.

Аустријски консулат је запечаћен. Чували су га два каваза. Заштиту аустријских интереса као што сам већ напоменуо, предузео је скадарски грчки вице-консул г. Жорж Живоглу.

Овако је протекло ово питање. Свака друга версија, или друкча интерпретација нетачна је, произвољна и тендециозна.

Алекса В. Мартиновић / Генерални консул у пензији

13. Поход наше војске на Скадар у јуну 1915. године

У току годину дана послје објаве рата и наглог одласка међународних трупа, дијелом због безвлашћа, које је тада наступило, а дијелом због разних недјела извршених у томе времену на потстрек Аустроугарског консула, његових бројних агената и јаких фондова, настало је очајно, тешко издржљиво стање на нашу штету у Скадру и околини, особито уздуж наше границе, у залеђе наше храбра војске, која се лавовски борила са далеко надмоћнијим непријатељем. Ово тешко стање, о којему сам писао у једном мом ранијем напису, потенцирали су и разни ненадани догађаји.

Тако је Госп. Генерал Р. Вешовић, обласни управитељ Метохије, извијестио је да србијанске трупе наступају постепено низ Албанију од стране Тетова, Дебра у правцу Елбасана, Тиране, ороша, као и да су од стране Призрена продрле на десну обалу Бијелог Дрима у општину Дамјанску, коју су наше власти држале од прије двије године.

То је проузроковало трвење у овом крају између братских пограничних војних власти. Ван је сумње да би између њих дошло и до оружаног сукоба да са Цетиња није издато наређење да у општини остану упоредо до даље одлуке и наше и србијанске власти. Нажалост, на овоме се није стало! Србијанске трупе продрле су и у Хас, с намјером да уђу у Красниће и продуже даље. Уочивши ову тенденцију Генерал

Вешовић је наредио његовим трупам да им пресијеку даље напредовање. Његово наређење је хитро извршено, заузет је Везирив мост на Великом Дриму. Претходницима србијанске војске командовао је тада неки капетан Бора Јовановић, који је, као се тврдило, имао наређење да заузме Хас, Красниће и Гаш до Ђафа Колчит. Извршење овог задатка онемогућио му је ненадани наилазак на наше трупе као и категорична изјава ових да оне држе десну страну ријеке Дрима, те да тамо меће никоме дозволити кретање ни под каквим изговором.

Негдје у то доба Миридитски Књаз Пренк Биб Дода, велики поштовалац блаженопочившега Краља Николе а мој лични пријатељ, предао ми је једно оригинално писмо неког србијанског официра (уколико се сада сјећам мислим да се презивао „Маслаћ“ или томе сл) са којим га моли да му дозволи да са његовим батаљоном сиђе низ Миридате у Медову. Зна се да је онај који посједује њу и Тарабош има и Скадар са околином. (Виђети значајнији телеграм који је 28. маја 1915. бр. 612 упутио Министру иностраних дјела у Петроград, руски отправник послова из Београда, а који је дословно публикован у другој књизи г. А. Лубурића бр. 63 стр. 198.)

Писмо сам, разумије се, по дужности, хитно упутио надлежном Министарству. Вјерујем да би се нашло у његовој архиви, ако случајно није, ради протеста, предато ондашњој Врховној Команди или коме друго. Што да о томе речем? Братска суревњивост, неискреност, неслога!...

Моји извјештаји о жалосним догађајима, који су се одигравали у Скадру на нашу велику штету пред очима конзула савезничких велесила, а како рекох, на потстрек аустријског консула и његових многобројних агената, извјештај од 18. маја 1915. упућен од г. Генерала Вешовића ондашњем заступнику Министра Војног г. Рисру Поповићу као и ове разне ненадане перипетије одлучили су Кр. Владу,

која је томе и иначе била склона и поред неоправданог опирања и противљења савезничких велесила да Скадар и околину даде окупирати, циљ јој је био да се очисте од непријатељских агената, да се онамо успостави ред и мир и да се тако обезбједи залеђе и снадбјевање наше храбре и напаћене војске, која је држала фронт од цирка 600 километара дужине без одјеће, ни обуће, без довољно хране, ни оружја, далеко од савезника, према једном у сваком погледу надмоћнијем непријатељу.

Поред овога важног извјештаја Генерал Вешовић је доставио Врховној Команди да се Малисори предвођени аустријским агентима и Исом Бољетинцем, концентришу на границу у циљу напада на његове пограничне трупе.

Врховна команда му је одобрила да их предухитри у нападу и протјера само до Ћафа Колчит. Влада га је шифрованом депешом упитала: „да ли тамо имате довољно снаге да заузмете положаје око Скадара, који нам је у опасности, а да истодобно одржите ред у Метохији?“

Ова два одговора била су довољна за одважног Генерала. Ријешитељан, као увијек када се тиче војних ствари, моментално је донио одлуку. Одговорио је Врховној команди да ће, на да се, успјешно, учинити потребно, а Краљев. Влади: „Имам и Божјом помоћу сјутра се крећем. Ток мог кретања јавићу.“ Овоме је слиједио његов писмени опширни реферат о свему.

Концетрацију трупа извршио је на Ћафа Морину, 23 маја по списку преко управних власти позвао је све бегове, војводе, барјактаре, оце, братре као и неке угледне грађане итд. да дођу на коњима да га прате у сврху за преговарања са разним арбанашким племенима. Сви су дошли и лојално послужили. Ово је имало нарочиту сврху, постигнута је. Дало је добар резултат.

На 25 маја и трупе и правци и пересонал: све је било на свом мјесту.

26. маја Ћафа Морина пријешла се граница у правцу села Буњани. Гусињска Бригада је пошла преко Черена на село Цурањи са задатком да, по потреби, напане арнауте с лијевог крила, а по томе да се сједини са глвном колоном код Буњана.

Напоменути је да за ову сврху није узет ни један једини војник са фронта. Савезнички дипломатски претставници, акредитовани на нашем двору, износили су – на основу интрига- као главни разлог противљења да ћемо за ову сврху морати изузети војске са глвнога фронта и тиме га ослабити.

Војска је формирана од два батаљона Горњовасојевићке бригаде, 2 батаљона Доњовасојевићске бригаде, 2 батаљона Гусињске бригаде од којих је први био рекрутски, а други народне војске, 3 батаљона рекрута, који су сачињавали Ђаковичку бригаду и два батаљона Тушке бригаде.

Ова је до тада чувала Метохију и границу на страни Албаније.

Распоред је био сљедећи: 3 батаљона народне војске и 1 рекрута распоређени су на Валбону, Морину, Гаш, Красниће и по Метохији. Тешка артиљерија са послугом остала је на положајима по Метохији. Једино два спорометна топа остала су на положају у село Буњани, док су четири топа и четири митрољеза повучени са колоном за Скадар.

Сва војска се састојала од пет хиљада војника. Од ових су 1500 распоређени као што је напред означено. Преостала кита јунака од 3500 друга са четири топа и 4 митраљеза формирала је одважну колону витеза, Генерала Вешовића, која је неустрашимо и неуморно....²⁰

5. јуна марш је настављен преко Ћафа Мангулс до виса Маранаја на Ћафу Доманит и на мост од меси. Дио колоне прекоћафе Бишкасит сишао је у равницу у села Ријолики и Курти, гдје је одред Ђаковичке бригаде преко села Ворфаја дошао у везу код села Бокси са лијевокрилном колоном. Одмах затијем војска се распрострела од Кира пред саму варош Скадар.

²⁰ Овдје вјероватно нешто недостаје.

Извијештен о њеном доласку 6 јуна рано из јутра посјетио ју је црногорски консул, па затијем званично саопштио Цетињу њен долазак.

Скоро од првих дана ратног стања постојао је Бојански сектор. Првобитно се састојао од три батаљона и то: бјелогорског, шестанско-селанског и улцињског (муслиманског). Задаћа му је била да чува границу од ушћа Бојане до села Скја на Скадарском језеру, као и да штити пловидбу и превоз.

Ова два прва батаљона, чији су се штабови налазили у близини били су директној вези са Црногорским консулом у Скадру. Њихово присуство онамо било му је од користи.

Нешто касније овај сектор је стављен под командом бригадира г. Ива Ђуровића. Шеф штаба му је био г. Ристо Стојановић.

14. јуна 1915. године у 9 сати из јутра колона генерала Вешовића, свечано дочекана, умарширала је у варош Скадар у коју је за ту свтху све до ситнице унапријед било спремљено од стране црногорског консула. Иста колона запосјела је без и најмањег инцидента и све главне околне положаје у њеном рејону.

Бојански сектор бригадира г. Ива Ђуровића, који се у почетку састојао из три малобројна батаљона из предистрожности је привремено појачан са три друга: цеклинско-добрским, подгоричким и једним жандармеријским, тре са једном полубатеријом топова.

Батаљони бјелогорски и цеклински-добрски су први пријешли Бојану код Пулаја и Луарзе са задатком да разоружају онамошње малисоре, који услед насталих прилика, није било још издигли на планину и да осигурају ред и мир. 12. јуна је бјелогорски батаљон запосјео и Медову. Бат Марши, онамошњи угледни малисорси прва, као свјестан и озбиљан човјек, у свему их је разложито помагао у жељи, да се избјегне сваки инцидент. Зна се, да се малисори не радо

дају разоружавати. Једино се поп католички жалио, правећи питање и од најмање ситнице. Разумије се, да се по његовим жалбама одмах водиле истраге. Ове су, мање више, показале њихову ништавост, и као такве, их обеснажиле.

Пријешао је Бојану код Сука Даича и жандармеријски батаљон, прекину пут за Љеш и Медову, разоружао успутна села.

Према мојим табиљешкама све ове операције спроведене су по распореду у пуном поретку у раздобљу од 11. до 13. јуна.

Госп. Иса Бољетинац, са пратњом, покушао је да се удаљи из Скадра 13. јуна увече, али се одмах морао повратити, јер је пут већ био прекинут. Склонио се у француски консулат. О томе ће бити посебно ријечи.

Преко моста на Бојани батаљон шестанско-сељачки и улцињски ушли су у варош, док су подгорички и пола батерија одређени да истим путем запосједну Град Скадарски на којег је г. Сердар Јанко Вукотић, тадашњи министар Претсједник и Министар војни изаслат да, уз заглушно грувањетопова и наше бескрајно одушевљење, истакне Црногорску заставу у име краља Николе. Одатле је послата поздравна депеша Краљу-Господару, која је уједно садржавала и извјештај о начину окупације Скадра и околине.

Придошли батаљони у Бајански сектор враћени су на своја мјеста послије десат дана.

Жалим што из недостатка детаљнијих прибиљежака не могу овдје изнијети и имена свих заповиједника свих храбрих и заслужних батаљона. Наду гајим, да ће то – по потреби – благовремено учинити неко војно лице.

Захваљујући интригама, које су се онда против Црне Горе у великоме водиле, а у многome и надалековидност, неувиђавност и тјесногрудост појединаца ова друга окупација Скадра и његове околине, односно Сјеверне Албаније, изазвала је негодовање како оних наших савезника, тако и код наше Врховне Команде, на челу које је тада био генерал г.

Божа Јанковић. Овај је енергично протествовао и код Краља и код Краљевске владе, па се све ово ради иза његових леђа. Опозван је. Напустио је његово важно и од високог братског повјерења звање. Отпутовао је 24. јуна 1915. г. замијенио га је пуковник г. Петар Пешић, касније сердар бјелогорски.

Довољно је прочитати копију дипломатске пријеписке изнесене у другој књизи г. А. Лубурића под бројевима: 52, 54, 55, 58, 60, 61, 63, 64, 66, 67, и т. д., па да се одмах увиди систематско, смишљено интригирање противу Црне Горе, лаковјерност, површност и противуречност у писању свих докумената, о расправи којих би се данас могло много што шта разложитог написати.

Савезници нијесу признали окупацију Скадра. Доследно томе њихови скадарски консули нијесу имали директних додира са нашим тамошњим властима. Међутим, касније су се и једни и други увјерили да су окупација Скадра и увођење примјерног реда и мира у Сјеверној Албанији били разложити, цјелисходни, а све по све спасоносно-корисни за отступницу србијанске војске, одмор дијела србијанских избијеглица, прибрање и одлуке србијанске владе и Скупштине и. т. д., а велика олакшица савезницима за организацију и указивање потребне помоћи.

Оно што им је дао урађени Скадар са околином и што им је дозволила урођена Сјеверна Албанија било је од далекосежне, неоцјењиве вриједности у оним по српство очајним данима.

Нек ми се неупише у нескромност, па под тијем увјетом нек ми је дозвољено да овдје речем да су за Отаџбину заслужни сви они: и војници и официри и чиновници, који су не жалећи труда, ни напора, ни живота извели ово велико историјско дјело, које ће са борбом на Мојковцу сачињавати једну вјешну славну страницу црногорске историје.

Алекса В. Мартиновић / Генерални консул у пенсији

14. Предаја Иса Бољетинца приликом друге окупације Скадра у јуну 1915. године

Скадарски консули Велесица тврдили су, да ће се наше трупе, које су се са Кира, на тражење Савезника, повукли до на мост на Меси, морати повратити онамо одакле су и дошле без да улазе у Скадар. Такву верзију су ширили по вароши. Многи су је држали као тачну.

Иса Бољетинац, гласовити Албански првак и борац, чувени противник Турске империје, познати српски крвопија, живио је неко вријеме, послје Балаканског рата, у Красниће.

Онамо је остао док су наишле Вешовићеве трупе у правцу Скадара. Тада је удружен са онамошњим малисорима и неким аустријским агентима, покушао би борбу против њих. Били су потучени, распршени. Исо је са својим присталицама добежао у Скадар. Вјерујући цитираном тврђењу консула онамо је безбрижно остао. Бајрам Цур и бројне угледније друге избјеглице су се дан раније евакуисале. Најзад и Исо је увидио да претстоји неодложна окупација вароши. У посљедњем моменту покушао је да се са његовом преосталом пратњом од 20 до 30 друга спасе у правцу Љеша. На његову несрећу то му није пошло за руком. Пут су већ били прекинули наши одреди Бојанског сектора. Исту вече се морао вратити. Одмах је затијем затражио и добио уточиште и заштиту код француског консула под француском заставом. Надао се је, да ће французи, као наши ондашњи савезници и пријатељи, успјети да га преко Цетиња спасу. Добро осмишљено, али неуспјешно изведено.

Црногорски консул је о свему овоме тачно био извијештен. Уосталом, разгледајући предокупационо стање по вароши, видио је својим рођеним очима Исов зорни одлазак и невесели повратак.

Све се то дешавало ноћу 13. јуна 1915. године, на вече заузећа Скадара.

Сјутра-дан, у току окупације, договорно са генералом Вешовићем, постављене су јаке непримјетне страже око француског консулата и његове баште.

Тијем поводом дипломација је журно радила између Париза и Цетиња. Узалудно је тражено да Исо буде пропуштен. Најзад је постигнут споразум да се он са пратњом преда црногорском консулу, који је још био у Скадру, с тим да га овај уз нарочиту војну пратњу и на његову личну одговорност вапором упути за Ријеку Црнојевића, одакле би имао да прослиједи сходно даљем наређењу.

У томе смислу су добили инструкције консулу француски из Париза и Црногорски са Цетиња. Поступљено је стриктно по њима.

Француски консул Госп. Беген Бликок допратио га је из Француске у црногорски консулат. Призор је био импозантан.

Исо је остављао импресију озбиљног, достојанственог и одлучног човјека, борца за албанска права, доброг војсковође. Био је чисти фис, прави тип албанског шовинистички настројеног племића, прилично сличан нашим рођеним, виђеним, паметним, отреситим, храбрим старим војводама, који су се против-османлија лавовски борили за њихове велике идеале.

Поздравио је пристojно црногорског претставника. Узео је једну празну пушку из једног његовог тјелохранитеља и уручио му је изјављујући: „Да је предаје (Ова пушка се и сад налази код потписаног, као дар Краљев. О њој и њеном натпису биће посебно ријечи) као претставнику великог, мудрог и витешког Краља Николе, на чије чојство витештво и великодушност све полаже“. Исо је говорио преко тумача. Са њим су били један, или два сина, односно синовца.

Црногорски консул га је лијепо и отмено предусрео. То су, поред консулске куртоазије, налагали и његова личност и француска интервенција.

Остало оружје донјели су касније у консулат француски кавази.

Генералу Вешовићу се није хтио предати. У њега није имао повјерења. Од њега је, изгледа, страховао. Као ранији супарници у новоослобођеним крајевима имали су јаких чегрсти. Ове су резултирале из Исових ранијих поступака са српским живљем, а и из борбе на граници при нашем походу на Скадар.

Претостављао је и он, а и његови заштитници французи, да није искључена могућност, да би се генерал Вешовић за све то са њим пријеко обрачунао.

Није ми познато да ли је ко тражио његову екстрадацију. Сумњам. Уосталом, то би било неумјесно, пошто је он сматран као политичка личност (кривац). Ноторна је ствар да се такве никад и нигдје не издају.

Било је политичког смисла и интереса да и Србија и Црна Гора настоје да придобију његово пријатељство све док са њима Турска граничила. Међутим, ово је изгубило сваку важност послвије Балканског рата, који ју је од њих удаљио – особито кад је створена независна Албанија, Исо је овој сасвијем, у разним правцима, без бирања средстава посветио све своје моћи, гајећи разне шовинистичке претензије. Постао је и њихов отворени непријатељ и поред тога што је са њима склапао посебно и кријући-кад усмене кад писмене- веома скупе споразуме!

По извршењу ових формалности Исо је са пратњом упућен вапором за Ријеку Црнојевића. Одведен је мислим и на Цетиње. То је тада била велика сензација. Одатле је конфиниран и Никшић. При наступању аустријских трупа пријешао је у Подгорицу, гдје је погинуо у некој ненаданој искрсној борби, чије ће узрок и ток заинтересовани и очевици, вјерујем, тачно објаснити у прилог историје.

15. Дед Ђон Лули и Пушка Иса Бољетинца

Један је од првака малисорских Војвода из Хаша (Дед Ђон Лули) био је бистар, озбиљан, одважан и храбар. Уживао је добар глас и јак уплив у његовом племену. За вријеме турске владавине симпатисао је Црној Гори и сарађивао са њеним властима. У малисорским борбама противу турака узимао је видног учешћа. До нашег напуштања Скадра био је уз нас. За вријеме Међународне управе пришао је, као и многи други католички прваци, ондашњим албанским националистима, који су били у тијесну везу са католичким свештенством и аустријским консулатом.

Као већина првака католичких радио је по упуствима аустријског консула и његових агената од којих је, како се говорило, био субвенционисан.

Духовно је управљао са појединим бандама, које су вршиле разне нападе, насиља по околини Скадра, на нашу границу и на наше транспорте. Разумије се, да је то било увијек на нашу велику штету – у току рата са Аустријом.

Са једном таквом бандом по непријатељском упуству лично је напао у Бардањолт на једно одјељење војске генерала Вешовића кад се ово, по наређењу са Цетиња и по тражењу наших савезника, повлачило са Кира. Није прошао добро. Био је одмах потучен, распрштен. Спасао се бјегством у правцу Миридита. Онамо је наишао на србијанску војску. Како се касније чуло погинуо је у неком сукобу са њим.

Кад сам по други пут био примљен код Краља – Господара испричао сам му, на Његов захтјев, како се предао Исо

Бољетинац преко Француског консулата. (Виђи чланак који сам о томе писао)

Том приликом сам Му саопштио: да се пушка, коју је он узео из руку његовог тјелохранитеља и мени уручио у знак предаје, налази код мене; да сам ја донио из Скадра и да ћу је предати коме ми се нареди. Краљ ми је тада рекао: „Да није потребно да је доносим, нити коме предајем, већ да је задржим за мене“. Даље ми је рекао: „На њену столицу напиши: Ово је пушка чувеног Иса Бољетинца, познатог српског крвопије, коју Краљ Господар дарова Његовом вриједном консулу Алекси В. Мартиновићу, као успомену на поновно заузеће Скадра у јуну 1915. године“.

Пољубио сам Му руку. Понизно сам Му захвалио. Био сам задовољан овом почашћу, која ми је ласкала.

Незнам како, ни зашто нијесам извршио овај високи налог!? Ваљда због стицаја околности! Међутим, пушку сам сачувао. За вријеме аустријске окупације био сам је похранио у овдашње грчко посланство. То сам учинио добротом мога колеге и пријатеља г. Рентиса, тадашњег грчког отправника послова на Цетињу. Чувам је и данас, као успомену од историјске вриједности, у мојој колекцији старог оружја, извршићу и блаконаклони налог мога Суверена о натпису.

16. Са једног пријема код њ. в. краља Николе дотадашњег црногорског консула у Скадру

Десетак дана пошто је извршена окупација Скадра постављен је за гувернера Војвода Божо Петровић-Његош. За његовог помоћника, у својству секретара, наименован је госп. Мирко Мијушковић. Црногорски консул А. В.

Мартиновић, пошто је био завршио његову мисију, опозван је и стављен на расположење господину Министру иностраних дијела ради даљег запосљења. Кад је дошао из Скадра пошао је одмах да се, по дужности и обичају, јави у двор-Краљу Господару. Нашао Га је гдје сједи пред двором. Благонаклоно је примљен. У разговору из радозналости и личног задовољства позван је да Му, и поред већ писмених опширних извјештаја, у главним цртама, исприча како је примљена и извршена мирна окупација Скадра и околине – сан и јава Краљева – те како су католички и муслимански главари пошли на мост на Меси, да замоле генерала Вешовића да уђе у Скадар у сврху успостављања реда, мира, безбједности, ма да су се томе, као што је познато, противили аустријски, па чак и савезнички консули.

Кад је Консул удовољио Његовој жељи, износећи Му смишљено у кратким потезима све што је урађено да се до жељеног циља дође. Краљ га је, видно задовољан, упитао, у шали, по Његовски: „Одакле ти би отац?“ – Из Бајица. „А мајка?“ – Из Грчке. „Гдје си се школовао?“ – У Цариграду. „Има ли у теби четртог лукавства?“ – Има, Господару, гласио је бојажљиви одговор. „А које?“ – Из поштовања, дисциплине и учтивости Консул се устезао да прецизира. Кажи слободно, рекао је Господар. Он се и даље уздржавао па је, тек кад се опростио и поодмакао, шапнуо дежурном официру: „Има то што сам био Његов консул.“ Упитан, дежурни је морао одмах рапортирати. Краљ се насмијао и запријетио Консулу да ће му то, тобож, платити.

И неколико дана касније одређен је по Његовом одобрењу, а на предлог ондашње Краљевске владе, да прати Књаза Данила, црногорског насљедника на путу, боравку и лијечењу у Француску у својству секретара.

17. Скадарски Вилајет

Скадарски виљајет броји од прилике 350.000 становника. Вароши овога виљајета јесу: Скадар за који се може рећи да је прва (главна) варош у горњој Албанији тако званој Гегнији; Скадар је једна варош која броји од пролике 28 до 30 хиљада становника. Сједиште је- поред управних власти једног Архиепископа митрополита католичког, једног Муфкира једног Архимандрита ... (нечитко, прим. прир.). Ова варош јесте широка и лијепа, али на жалост оцијељена и осамљена од остале Арбаније, а то због тога што нема никаквог пута који би је састављао са сругим варошима; не само ова него чак нема путова који би је везивале са околним горама и селима. Не може се рећи да и сама варош је без путова. Скадар има лијепих цркава у џамија. Међу њима најљепша и највиша јесте тако звана Црква Велика са једним звоником од 42 метра висине. Друга црква јесте, која се подигла доцније, Кратровска црква. Ова је много љепша и боља од прве само што је од исте мања. Има један звоник са три велика звона који је висок 40 метара. Иза ове долази Језуитска црква, истина мања али лијепа. Друге цркве јесу прва која се зове Капела Кретноре, код Ара мале, друга црква зове се Стиматиневе, трећа тако звана елисабетнине. Православни имају лијепу цркву. Између џамија имамо једну која се налази на улицу Ђуша Чоеле, са једним миноретом врло високим. Џамија која се налази на Паруц, џамију на Рус, Медреза која се налази у Пазар, Џамија од олова и још других.

Не може се рећи да је Скадар сасвијем без школа и мејтепа; за дјецу јесу: од Муслиманских школа

1) Нормална школа из које излазу учитељи ... (нечитко, прим. прир.) подигнута у доцније вријеме од Управе

2) Школа звана ... (нечитко, прим. прир.), ће се између осталог и француски језик учи.

3) Интернат иљи ... (нечитко, прим. прир.).

4) Основна школа ... (нечитко, прим. прир.)

5) Има још много мејтепа кроз цамије издржаване од државе.

Кљерикаљне школе јесу:

а) Папски Кољеж за цујелу Арбанију одакле излазу свештеници.

б) Фратерски Кољеж.

Народние школе јесу

1) Основна школа Францесконегa јединствена дан данас у Скадру ће се учи арбанашки.

2) Основна школа трговачко-техничка звана Свети Франо Саверјо подржавана од Језуита.

3) Талијанска школа, која осим неколико разреда основних школа има и трговачка предавања Италија издржава и једно дјечије забавиште за малу дјецу као и једну занатлијску школу врло важну и корисну за наше мјесто.

4) Скадар има још једно дјечије забавиште ће се мала дјеца пажљиво пазе од милосрдних сестара Елизабетин.

5) За дјевојке јесу: Школа Стиматиневе и школа италијанска. Ће осим предавања учи се и ручни рад.

Има још двије куће (интернат) једна за мушку дјецу, која су сирочад, а друга за женску дјецу такођер сирочад; прва је под управом браће ... (нечитко, прим. прир.) а другу надзоровој милосрдне сестре ... (нечитко, прим. прир.).

У Скадру има двије болнице. За једну заузимљу се милосрдне сестре. Друга је подигнута у последне вријеме од Државе за народну корист.

Дан данас улице најлепше у латинском кварту како кажу јесу: Ђуша Челе, један дио Руса малог, Дугајте Реја,

гјухадол, Пераш Серећ, Валбанија, Ара мале и још других.
Улице Мусљиманске
Тепе, дамнор, Табаке, Карахосе, Гаруц, Нонај, Топхан,
Паруц, Здраље, Џамија Пљак Махала Ре

Вела Малсија 5 барјака

Келемендећи бајрак има потњим:

Селцу

Вукел 397 куће, 9600 становника или житеља

Нукц

Бог

Шкрел 9000 становника

Касшрати 352 куће, 10000 -||-

Хоти 452 -||-, 9500 -||-

Груда 279 -||-, 5000 -||-

1580	42,500
------	--------

Мала Малсија

Шала 505 кућа, 5050 ст. или жит.

и има пот бајрак скад.

Шоши 300 -||-, 2490 -||-

Ђоани 40 -||-, 480 -||-

Топлана 70 -||-, 890 -||-

Кири 73 -||-, 911 -||-

Душмани 174 -||-, 1218 -||-

1162	11,039
------	--------

3) Малсија више Скадра

Коплик	један	бајрак	
Речи \	један	- -	
Лохја /	- -	- -	Већина
Ријоми	- -	- -	Мохамеданци
Буза —	- -	- -	
Грижа	- -	- -	

Српска села

Каменица 12 д . 45 ст.

Врика 130д. 1008 ст.

4) Скадар 28000 становника

5) Села више Скадра

Мес			
	}	60 кућа,	420 станов.
Мусолим			
Барнеј	35	- -	243 - -
Ренци	34	- -	250 - -
Пуризи	70	- -	480 - -
Гајтини	10	- -	70 - -
Рачам	10	- -	70 - -
Шелдша	30	- -	235 - -
Јубам	90	- -	720 - -
Хањела	8	- -	56 - -
Спотари	10	- -	73 - -
Вукотар	30	- -	200 - -
		387	2817

6) Бајрак

Никај			
	}	7000	становника или житеља
Мерпури		9300	- -
Крашних		8500	- -
Гаш и Шипшани			
Битуци			
	}	6000	- -
Бериша			
Хас		1800	- -
		32600	

7) Пот бајраком Пошрите

Боке и Драгач	80 кућа	560 стан. или жит.
Дришти	100 - -	700 - -
Сума	100 - -	700 - -
Шлак и Темал	300 - -	2100 - -
Ура Штрејт	80 - -	560 - -
Ворфа	40 - -	280 - -
790		4900

8) Анамали

Оботи	30 куће	180 станов. турака
Облики	60 - -	420 - -
Мурикан	30 - -	180 - -
120		780

9) Брегу и Бунс (Покрај Бојане)

Бердица горња			
}	80 кућа,	560 станов. или жит.	
- - доња			
Дарађати	13 - -	91	- -
Ширћ	20 - -	140	- -
Мужани	14 - -	98	- -
Граш	5 - -	35	- -
Сука Дајчин	30 - -	210	- -
Доуч	40 - -	280	- -
Два Самриша	30 - -	220	- -
Белај	10 - -	70	- -
Пентар	15 - -	95	- -
Кроћи	5 - -	35	- -
Луарзи	5 - -	38	- -
Речи	10 - -	75	- -
	277	1947	

10) Брегу Дринит (Покрај Дрина)

Белтоја	16 куће	112 станов. или ж.	
Мелгуши	10 - -	70	- -
Бушати	200 - -	1400	- -
Ашта	15 - -	105	- -
Космач	25 - -	175	- -
Стојка	20 - -	140	- -
Барбулуши	250 - -	1750	- -
Какарић	5 - -	35	- -
Труши	60 - -	420	- -
		4207	

Имено од неки Барјактара

Барјактар од Клемента и Никца зове се Луш Лани

- -	Шкрела	- -	Ват Мараши
- -	Рапше	- -	Дели Мета
- -	Трабоине	- -	Исмајл Мустафа
- -	Шами Шота	- -	Хафди Кола
- -	Никај	- -	Сокол Баша
- -	Мертур \		Туђ Мустафа
- -	Краснић	већи	Салих Мани
- -	Гаш	дијо	Стан Халшо
- -	Битузи	мохмеданци	Мал Барјактар
- -	Хас	/	Мехмет Халим

Шала има два бајрака, а барјактар се зове: један Луш
Прела, други Авди коле

Шоши	један	барјактар	Луш Ђелоши
Топлана	- -	- -	Сокол Воци
Кири	- -	- -	Плун Лулаши
Темал и Дузман	један барјак		Марач Пеци

Са Дугађином иду следећи барјаци

Шала

Шоши

Ђоани

Топлана католици

Кири

Темал

Дузман

Пошрипа има два барјака и – иду следећи:

Мес

Муселим

Дришти

Ворфа

векина

Бокс

Драгач

Виљајет Скадарски броји ова племена

На сјеверу живе: Кељменти, Груда, Хот. Шкрељ. Кастрат, ови пте барјака зову се Велика Малесија.

а) Племе Кељмен нестањено је на висоравну ријеке Лима и Цијевне. Од прилике броји 9000 душа, а дијели се на 4 барјака који су: Сељза, Вукел, Никч, и Бога.

б) Племе Груда захвата доњу увалу ријеке Цијевне, и простире се до Туза. Броји 5000 душа. Ова два барјака или племена налазе се на крај турске царевине, дакле налазе се најближе Црној Гори.

в) Племе Хот налази се на горама Буковика и дијели се на два барјака: Рапш и Трабојин. Броји од 9000 душа.

г) Кастрат један дио је постављен при дну брда велечик а други простире се на поље Баје на бријег језера Скадарског. Броји житеља 10000.

д) Племе Шкрељ налази се у ували доњој Пронит Лат (сухи Поток) и на коси брда Велечика до на поље које граничи са језером Скадарским. Броји около 9000 душа.

1 Племе Шаље и Шоша са племеном пуљт (подијељен на три барјака: Кир, Цан и Пљан) и Топлан са више од 11 хиљада житеља.

а) Шама налази се на горњој страни ријеке Шал (Љенић) а Шош на доњој страни до брда Цукаљ.

б) Пуљт обухвата горњу увлу ријеке Кир брда Бишкое и Маранај

Три племена преко Скадра јесу: Копљик, Реч. Лон и Ријол.

Копљик налази се између сухог потока и потока Бенушен. Броји 8000 душа.

Постриба, са племенима Боке, Дришт, Сум Шлак, Темал и Душман.

Пука са седам барјака. Племе Пука подијељен на барјаке Зерета, барјак Пуке и Кабаш налази се у долини Дрима на лијевој страни воде одатле уз ријеку Дрин налазу се племена Мертур Беруша – Лач, Мали зи. Ово посљедње племе тиче оно место ће бијели Дрин саставља се са Црним. Сва ова племена која уједно сачињавају 11000 душа зову се под именом Дукађин. Ово име држи и племе Шале и Шоша јер су они пореклом одатле.

Осим ових племена Скадарски вилајет броји још ова мјеста: Краја, Ана Малит, Брегу и Буне, Брегу и Дринит, Задрима, и Бена.

Краја (Крајина) налази се при гори која се прижа дуже језера на западној страни, саставља брдо Тарабош са Румијом. Пола Крајине налази се под Црном Гором, а пола припада турској и то 5 села која су Остроз Мал, Верлић арбнеша, Скеја и Зогањ.

Ана Малит јесте поље између десне стране Бојане и брда Кроје и обухвата ова села Зус, Облик, Мурић, Драмош, кребеј, Обод, Горица, Бора, Лисије Штодер —, Мурићани, Сукубина, Валази, Бототи, Вилгори, Кравар, Браштица, Драгиња, Шас, Клезна, Селита, Кодеркол, Бојка, Калиман, Крула.

Брегу и Буне јесте лијева обала ријеке Бојане са овим селима: Дарађат, мушан, Скордел, Ширћ, —, Самриш, Рушкул, Бељај, Пентар, Прекал Кроћ, Љуарц, Пулај.

Бријег Дрина јесте десна обала дрина од вароши Скадра до Љеша, и броји ова села: Башчалак, Бердица, Бељтоја, Ашта, Космач, Стојке, Мемуш, Бушат, Труш, Барбулуш, Кукул, Какарић, Балдре леш и Медова.

Задрима, јесте једно широко поље. Налази се на лијевој страни Дрина. Почиње од Ва Деје а допире до Љеша. Села што обухватају јесу : Карма, Млуја, Вјерла, Љисна, Кача, Пистул, Пачрам, Куљци, Шкјеза, Баца, Граши, Зојзи Гјадри. На десној страни Гјадра јесте Нарач. На лијевој страни ријеке Гјадар јесу села: Хајмељ, Котри, Скарамони, Дојчи (сједиште мудира) Јишта, кољели, Трашани, Калмети, Рабошта, Вароши и Зјаши.

Кирас, Дудас, Руси Мал, Добрачи, Ајасем, Пераш. Покрај вароши Скадра на исток тече један поток звани „Кир,, који од великих киша надође и промијени свој правац тако да је направио и дан данас прави велике штете кварећи њиве које се дуж њега налазе. Преко Кира налазе се Барлој које су до сада биле чувене за род маслина и грожђа; али данас? На жалост данас нијесу оно што су раније били а то због болести на и због немарности сопственика који не обрађују пажљиво винограде и маслинаде тако да данас не указује се онај род који је некад на земљишту Барлој био.

У старо доба варош није била ђе се данас налази. Она је била на главицама испод којих био је Пазар и дан данас тј. постоји. Ова варош познала се још од 300 година прије Христа. Звала се Скадра. После године 211 за неко доба била је под управом Илира који последњег Краља имадоше Ћенча у то доба Римљани заратише са Илирима потукоше их заробише им Краља Ћенча ког одведоше везаног у Риму те овако Илири изгубише управу града Скадра коју преузеше Римљани. Доцније ова варош сачињавала је саставни дио Бизантиске царевине а у XI

вијеку запада у српске руке и као саставни дио ове управе остаде од 1180 до 1380 год. Скадар је био и за 40 година престољница једне Књажевине и то Балшића (србу по пореклу). Из рука ове династије (куће) пође под управом млечића (Венеције) који године 1479 пустише Скадар у турским рукама.

Љеш.

Налази се ниже Скадра на обалу ријеке Дрина а то на лијевој обали. Љеш је варош врло стара а у оно вријеме била је врло знатна и називаше се Лисое. Ову варош подигао је Диониз Суракузе године 385 прије Христа. Од онда Љеш је мијењао много господара. Године 215 прије Христа пао је у рукама Краља Македонског Филипа V; из његових рука прешао у рукама Зјенча а из његових узео га је Балеу обојица Илирски кралеви. Доцније у средњем вијеку запао је у рукама куће Дукађина. Кућа врло велика и чувена у горњој Албанији која у години 1401 предаде Љеш у рукама Венеције. Из рука ових последних год. 1478 пређе у рукама турака. Скендер Бег је умро у ову варош и био сахрањен у цркви Светог Николе. Данас Љеш није ни сјенка оне бивше старе вароши. Данас је једна мала варош и има око 2000 душа ако се даје икакве важности Љешу дан данас даје се због тога што је као трговачка варош. Љеш је сједиште једног Кајмекамлука, који надгледа Задриму и Малесију Љеша.

Тирана јесте једна нова варош подигнута скоро на више од 250 година. Налази се на једном пољу врло лијепог од природе.

Броји 15000 душа, и сједиште је једног Ројмекама у Тирани станује велика кућа породице Топигани. На гласу су тканине свилене, и простирачи што Тирана продуцира.

Каваја је сједуште једног Кајмекана и има житеља не више од 5000. Каваја је гласовима за со, као за сир и бурнот.

Скадарски Вилајет- са границама Црна Гора и Дрима.

Главно мјесто Скадар са 25 до 30 хиљада становника. Народ у сјеверној Албанији подијељен је према многобројним разликама, које између њега постоје док је народ јужне Албаније подијељен је на брства.

Народ који живи на брдима такозвана Малесија има једну врсту засебне управе. Управља се по законик у Љеке Дукађинца, што се назива Нибал. У неким варошима и селима влада турски законик, то јест Шерјат.

За да се одржи и изводи законик, племе бира своје људе који су барјактари, војводе, главари, и кметови; тако је и управа са своје стране бирала своје заступнике а ови су се звали Серђерђе и Булукбаше.

Скадар

Кварт	Број кућа	Број становника	Бјере
Големи	41	272	Мухамединаца
Перуца	306	2747	
	24	249	
Бачљолол	14	79	
Пераш	100	757	Католика
	2	8	Ортодокса
Белабане	92	524	Католика
	50	376	Право Славних
Бедра	106	782	Католика

	3	37	Мухамединаца
	1	10	Мухамединаца
Мали Рус	175	1280	Католика
	60	702	Мухамединаца
	21	207	
Добрач	82	390	Мухамединаца
Кирас	133	1083	
Дудас	62	316	
Драгут	81	414	
Ноцај	134	1030	
Велики Рус	144	2008	
Топхана	366	1857	
Али Беган	15	66	
Аиесма	67	381	
Ћафа	72	365	
Табака	6	35	
Кучи	28	326	
Тепе	79	493	
Велјка Пераш	17	79	
	1	3	Право Славних
Ара меле	113	640	Католика
	21	83	Мухамединаца

	2	7	Право Славних
Пераш шперм	31	157	Католика
	42	324	Мухамединаца
	3	22	Право Славних
	3	27	Католика
	160	1267	Мухамединаца
Драгин	33	267	Мухамединаца
Карахасе	114	643	
Мухамединаца	2340	17400	
Католика	940	6587	
Право Славни	63	579	
У све	3343	24566	

18. Одлазак у Француску књаза Данила, црногорског престолонаследника 1915. године

Овај одлазак, којему се онда приписивала велика важност, услиједио је 5/18. августа 1915. године у току Свјетског рата. Због тога је коментарисан на разне начине. Званична версија објављена на темељу дијагноза постављене од нарочито образованог конзилијума, тврдила је да је Књаз болестан, да се његова болијест у последње вријеме погоршава и да се, из

тог разлога, мора што прије подвргнути стручном и радикалном лијечењу у Италији, или Француској. Међутим, у народу се тој версији није вјеровало. Говорило се је да је одлазак изазван узроком неспоразума, односно неслагања у погледу на управу земље између Књаза Данила, Краља Николе и Књегиње Ксеније, која се онда, како се причало, мијешало и у спољну и у унутрашњу политику државе.

Могуће је да је тијем хтјела да помогне остарелог оца, великог Краља, у оном тешким данима. Поред све њене ваљаности у томе није успијевала. Изгледа да је постизала обратно дејство. Разлози су разноврсни.

Опште познато је било да су краљеве кћери биле здраве, бистре, школоване, васпитане, начитане, писмене, лијепе, добре, са незнатним манама. На жалост добар дио тих квалитета није се могао наћи код његових синова.

Реформе, које је хтио књаз Данило да спроведе, како их је приказивао, биле су пожељне, напредне, похвале достојне. Жалити је само да нијесу долазиле у право вријеме. У току рата оне се чине тешко, често без успијеха, или са које-каквим нежељним посљедицама.

Услед ондашњих прилика путовало се преко Пећи, Косовске Митровице, Скопља, Грчке и Италије. Са Књажевском наследишким паром,- књазом Данилом и књегињом Милицом,- отпутовао је до границе ондашњи црногорски министар правде г. Љубо Бакић. До Солуна га је пратио црногорски државни савјетник г. Мирко Мијушковић, а на даље књегињама пођасна дама мис Добне (енглезица) и консул А.В.Мартиновић у својству књажевог секретара. Послуга се састојала од чувара г. Сава Дубовичина, собара г. Јована Прље и собарице гђице Еме Швајцарске.

Путовало се инкогнито. Тада није постојао колски пут Андријевица – Пећ. Ишло се на коњима. Прво преноћиште-одмор био је код Микића и Велики, друго у Пећкој

Патријаршији, треће у возу на путу Косовска Митровица – Скопље – Ђевђелија – Солун.

До границе у Руднику пратио га је, и генерал г. Р. Вешовић, гувернер Метохије, са неколико официра. Возило се колима. Један дио пратње био је на коњима. Онамо је генерал г. Вешовић био изградио колски пут, који је везивао Пећ са границом на Косовској Митровици.

Далеко пред улаз у ову варош срио га је одред Краљеве гарде, нарочито изаслат из Београда под командом јунака из Балканског рата мајора Јуришића-Штурма. Овдје је високе путнике чекао дворски воз. Уз пратњу гарде одвезао га је преко Скопља и Ђевђелије, Солуна онамо се књажевски пар одмарао два дана. У томе међувремену примио је неке делегације црногораца и добровољаца, који су из Америке и других крајева свијета хитали у помоћ Црној Гори. Услед инкогнита придошле Црногорце и добровољце отпоздравио је преко његовог секретара.

Једним торпиљером, којег је краљ грчки Константин оставио на располагање превезао се у Пиреј, а одатле пошао у Атину. Отсио је у хотел „Велика Британија“ у нарочито спрељеном апарتمانу. Грчка краљевска фамилија је тада биал у њееној љетњој резиденцији „Татој“. У Атини га је посјетио тадашњи министар- претсједник, велики мудри грчки државник, Венизелос, који је у његову почаст дао један приватни дине. Књаз и Књегиња са пратњом били су примљени код краљевске породице и задржани на ручак у поменутом љетниковцу, који се налази у једној густој боровој шуми код Атине. Услед „инкогнито-путовања“ није било ни параде, ни церемонијала.

Послије претставе, док су Књаз и Књагиња разговарали са члановима краљевске свите, дотле су Караљ и Краљице оловили, први, књегињину почасну даму, а друга књажевог секретара. Између осталог, а уз много комплимената за

србијанску и црногорску војску. Краљица је упитала секретара: „Ви сте сигурно чули да се сад спрема једна велика аустро-њемачка офансива на малу, храбру Србију? Да ли ће јој моћи и овог пута одољети?“ С обзиром на високу сабесједницу и на мјесто гдје се је налазио секретар је строго морао пазити на одговор у толико прије што је, зна се, тадашња грчка краљица била рођена сестра Њемачког цара Вилхелма. Одговорио је евазивно: „Величанство, чуо сам да се о томе говори. Вјерујем да ће Србија учинити што може.“ На то је краљица, са неким тоном жаљења, додала: „Јест, а да ли ће моћи?“. Одмах затијем је пријешла код почасне даме, док ју је краљ замијенио код секретара. Благонаклоно као и краљица обасуо га је разним питањима, али без везе са политиком, ни са ратом.

Кратко вријеме иза тога сјело се за богатом краљевском софром. За све вријеме трајања ове посјете разговор је текао у љубавној, али и пуној етикета форми. Повратак у Атину извршен је на исти начин као и долазак.

Извијештен да је путовање торпиљером од Солуна било непријатно, особито за књегинју Милицу, краљица ју је још за ручком извијестила, да је Краљ наредио да им се стави на располагање за даљи прекоморски прелазак најљепша крстарица грчке флоте „Елис“, која ће их превести у Италију и на којој ће се посве удобно осјећати.

По много-чему могло се закључити, да је у Грчкој краљевској фамилији владало њемачко расположење, које се потпуно косило са ондашњим нашим приликама, са грчким јавним мишљењем а не мање са погледима Министра Претсједника г. Венизилоса на политичку ситуацију. Томе се није чудити кад се узме у обзир поријекло грчке династије, као и важна околност да је краљица Софија била рођена сестра цара Вилхелма, ондашњег нашег опасног противника. То се може унеколико увиђети из следећег

чина. Сјутрадан се Књажевски пар укрцао у „Фалерон“ на дивној крстарици „Елис“. При самом одласку дошао је књаз Ђорђе, да га у име очево поздрави и пожели му срећан пут. Једва да се био ручио са књазом Данилом, који му је био изашао, на улазу лађе, у сусрет, у заносном задовољству саопштио му је, као најновију телеграфску вијест са бојног попришта, да је руско утврђење „Брестлитовск“ пало са бројном посадом, огромним ратним плијеном и т. д. у руке њемачке војске. Вијест је Књаза Данила видно поразила. Убрзано, на лијеп начин, се опростио од високог пратиоца, захваливши се на указаној му пажњи и гостопримству. Повукао се. Наредио је секретару да у току путовања никог не пушта код њега под изговором да је болестан, а у ствари је било због ове лоше вијести.

Тада је било тешко и опасно прекоморско путовање због аустријско-њемачких подморница, које су крстариле по мору. То је био главни разлог да се путовало ратном лађом. Пристало се у једном малом италијанском порту званом „Колтроне“. Одакле се продужило жељезницом директно за Напуљ, гдје се у једном хотелу одмарало 2-3 дана. Тамо му је секретар довео на виђење и у госте дјецу књаза Мирка, која су онда са мајком, књагињом Наталијом, из здравствених разлога, онамо боравила у кварту „Позелипо“.

Пошло се за Рим. На станици га је дочекао и поздравио само црногорски генерални консул г. Евгеније Поповић. Ни од државне стране, па чак ни од двора, на престолу којег сједи његова узвишена сестра, нико се није јавио! Тумачило се да је томе узрок „инкогнито“ под којим се путовало. Не може се тврдити да је такво тумачење било тачно. Одустало се од намјере да се почине у древном Риму. Путовање је настављено право за Ђенову. Тамо се отпочинило. По томе се преко Монте Карла и Нице пошло за Лион. Оданле је почасна дама књегиња, енглезица мис Добне отпутовала

кући, да је касније замијени стара госпођица Франкхаузер, швајцарска, негдашња учитељица-васпитачица књегиње Милице. Ово је била једна отмена, научена стара дама, која је заслуживала свако поштовање.

Након 5-6 дана одмора пошло се у Виши, француску бању свјетског гласа. Тамо су се консултовали љекари и одржала прописна бањска кура од 21 дан. Повратак је извршен истим путем у Монте-Карло. Остало се у хотел де Пари док се у непосредној близини, у благој клими, на азурној обали, узела у најам, а касније купила, па продала, једна удобна вила на Кап Мартену при мору.

Ту се у великој тишини, у пуној повучености, у крајној скромности водио тихи живот, лијечило, борило са носталгијом и нестрпљиво очекивале вијести са бојног попришта.

Три-четири мјесеца касније његов секретар договорно се повратио кући ради уређења фамилијарних послова.

Књажевски пар је и даље онамо остао.

Познати развој политичких прилика омео га је да се поврати у Домовину. У међувремену Књаз је, последице дужег пословања, умро. Сахрањен је у туђини, далеко од милих му црногорских сурих кршева, које је он, како је често с уздахом тврдио, жарко волио и ако за краљевском круном није ни кад много жудио.

А. В. М.

19. Пренос тобожњег писма књаза Данила са писмом цара њемачког

Неколико дана иза мог доласка из Скадра одређен сам на служби у својству личног секретара Престолонаследника Данила, те преко Пећи, Солуна, Атине и Италије отпутовао

сам њиме у Француску, гдје сам остао цирку 4 мјесеца. По моме повратку отуда разна политичко-партијска пискарала тврдила су да сам донио нека повјерљива писма, која је тобож Књаз Наследник Данило по мени послао послѣје неких преговора вођених у Швајцарској са Грофом Бернсдорфом, аустро-њемачким опуномоћеником, по питању закључења сепаратног мира између Црне Горе и Аустрије.

Све сам то, уколико се мене тиче, сматрао као ординарну измишљотину у политичкој сврси. Нијесам јој придавао никакве важности, мада сам увиђао да је оно уперено против црногорске части и ма да сам је у мојој каријери, захваљујући појединим никтовима прилично осјетио. Ипак сам налазио да није потребно реагирати. Вјеровао сам да ће то вријеме разбистрити, избрисати као сваку невриједну смицалицу.

Нажалост видим да сам се преварио. У издању г. А. Лубурића читам да о томе пишу и руски римски амбасадор г. Гирс, којег сам имао част познавати као великог словена и доброг дипломату па и наш некадашњи Министар-претсједник г. ђенерал Митар Мартиновић. Тијем сам јако изненађен. Због тога се и одлучих да ради необавјештене јавности и историчара, који ће кад тада имати да даду своју непристрасну ријеч о свим ондашњим догађајима, напишем сљедеће.

У једном рапорту упућеном надлежном му Министарству, касније предатом и Царском војном изасланику, 6/19 септембта 1916. г. (Прештампаном у I Лубурићевој књизи стр. 102) г. Гирс, руски амбасадор у Риму пише под ознаком строго повјерљиво сљедеће: „Можда је ово што ћу изложити већ познато императорском Министарству, али, будући не увјерен у то, сматрам за своју дужност доставити по повјерљивим ријечима генералног консула Поповића сљедеће: При оступању српске војске Књегинје Милице била је позвана у Швајцарску ради виђења с њемачким секретаром Бернсдорфом.

Књаз Данило није дозволи жени, већ је умјесто ње послао своју потпуно повјерљиву личност почасног генералног консула у Милану Карминатиа, који управља његовом имовином. Посљедњему је било предложено у име Германског Императора да изјави Краљу Николи да ће добити половину српске Мађедоније и одмах пет милиона талира ако се успротиви пролазу српске војске кроз Црну Гору. Карминати је допутовао у Рим и предао је овај предлог Поповићу, који га је изложио у писму Краљу преко ђенерала Мартиновића, који се враћа из Руског Главног Стана. Краљ није одговорио на овај предлог. Тада је књаз Данило – знавши о предлогу- послао другог Мартиновића, бившег консула у Скадру, да убиједи Краља да пристане на предлог, али је већ било доцкан.“

Дочим г. ђенерал Митар Мартиновић у његовом напису, штампаном у Лубурићевој II ој књизи, пише: (виђи стр. 25-II књиге)

„Путовао сам преко Петрограда, Шведсе, Инглеске, Француске и Италије. У Риму се мало задржах. Ту ми наш генерални консул Евгеније Поповић, родом Ришњанин, даде једно писмо и замоли да га предам лично Краљу Николи. Писмо није било запечаћено, само као и обично затворено. Евгеније ми сам саопшти његову садржину. У писму је Поповић писао Краљу о томе како је дошло до састанка изеђу њемачког Министра Бернсдорфа и црногорског почасног генералног консула у Милану Карминатија. Први је био изасланик њемачког цара, а други црногорског престолонаследника Данила. Састанак се одржао у Швајцарској.

Њемачки министар је био послао престолонаследнику Данилу писмо њемачког цара у коме је овај нудио сепаратни мир Црној Гори уз услове који су били изложени у томе писму. То писмо њемачког Цара с условима за сепаратни мир послао је Књаз Данило Књазу Николи по Алекси

Мартиновићу и он је с тим писмом отпутовао за Црну Гору прије мога поласка.

Књаз Данило није ишао њемачком министру на састанак, него је послао црногорског генералног консула Кармина-тија. Чим је овај обавио ову дужност пошао је и Рим и Министру иностраних дјела открио цијелу ствар. Овај консул био је по поријеклу Талијан и ово је учинио по својој патриотској дужности.

Кад се ово сазнало у Италији узбудило се талијанско јавно мњење и Евгеније је о томе обавијестио Краља Николу у писму које ми је предао за Краља Николу. Послије дан-два задржавања у Риму отпутовах преко Бари за Медову, а одатле преко Скадра и Ријеке на Цетиње.“

Кад човјек прочита ова два амбасадорско-министарска противуречна саопштења, која потичу из истог извора, у чуду се нађе и замишљено се запита којему да повјерује! да ли онеме амбасадоровоме по којему је генерал Митар главни мисионер, или овом бившег министра које је без главног закључка; то јест без извјештаја о уручењу писма, одговору или мишљењу Господаревом по донесеном писму, које је у узрочној вези са онома од Књазу Данилу и Цару Вилхелму, тобож, преко мене примљеним.

И ја, а мислим и свако ко ово прочита, морам сумњати у тачност и једног и другог.- О њиховој противуречности и разложитости нећу да расправљам. Остављам да их читаоци и историчари прокоментаришу. Искрено жалим да Књаз Насљедник није жив, те да се и он о овоме изјасни.

Међутим, у жељи да допринесем истини и да, у границама могућности, бар колико се мене тиче, поставим ствари на своје мјесто, у резиме-у понављам:

Пошто сам успјешно завршио моју консулску мисију у Скадру опозван сам и стављен г. Министру иностраних дјела на расположење. Неколико дана касније повјерена ми

је једна у оно доба важна и од повјерења дижност, а наине: одређен сам да у својству личног секретара пратим Књаза Данила у Француску. Био сам код њега цирка четири мјесеца. Истини на част морам признати да је према мени увијек био коректан и пажљив, а у свим његовим другим мени познатим поступцима исправан. Ја сам га, договорно са њим, напустио искључиво у циљу да се вратим кући, видим и средим моју фамилију, па да се благовремено, ако устреба, вратим код њега. У његовој близини су се тада налазили г. Јово Поповић, наш отправник послова у Паризу, г. Јован Матановић, који се тада био вратио из Америке и г. Душан Греговић, који је тада са госпођом боравио у Милану. Навече мога одласка дао ми је два проста приватна писма, која нијесу била запечаћена, с наређењем да прво предам Њ. В. Краљици Јелени, а друго да уручим Њ. В. Краљици Милени, Његовој узвишеној Мајци. Даље ми је наредио да је три пута пољубим у руку од његове стране и да Јој изјавим да су његове мисли непрестано к Њој упућене.- Отпутовао сам из Кап Мартена директно за Рим, гдје сам се задржао пуних дванаест дана. У Бриндизију сам чекао да се укрцам осам дана, у Драчу два дана, у путовању сам провео три дана. На Цетиње сам стигао тек 26 ти дан. За то вријеме сам посјеђивао црногорски консулат у Риму и мога личног пријатеља пок. Јешу Симића, савјетника Српског посланства у Риму. Становао сам у хотелу „Квиринал“. У Бриндизију сам посјетио команданта флоте, ради дозволе за укрцавање. У Драчу сам био код Есад Паше и претседника драчке општине г. Мих Ђурашковића итд. одатле сам преко Шлинце, Љеша и Скадра пошао за Цетиње.

Напомињем да ми је у Бриндизи наш вице консул из Париза предао, уредно упаковано, три и по милиона перпера, које сам донио и предао коме треба. Због њих ми је Есад Паша дао пратњу од 1 официра и 10 коњаника. Од њих

је црногорским чиновницима, официрима и пензионерима издата шестомјесечна плата, односно пензија.

Зар не би неко ко носи, или ко шиље такве важне, повјерљиве, хитне документе путовао 25 дана у оно вријеме кад су се страшни догађаји развијали филмском брзином. Зар би се таква повјерљива писма шиљала по једној цивилној, ничим не заштићеној особи преко Антантних земаља, поред Атантине одлично организоване, вјеште, чувене тајне полиције? Зар ти уговорачи, односно вјешти Њемци и лукави Аустријанци, нијесу могли то доставити за 4-5 дана из Швајцарске-преко Беча у Котор, па посреством ондашње онамошње аустријске команде, или злогласног мајора Хупке о чијим се тобожњим мисијама и састанцима толико злурадо писало?- Одговор је више него јасан.

Излишно би било даље о томе расправљати. Остављам да то увиђавни читаоци расмотре. Задовољићу се само да овдје нагласим да је посриједи, бар уколико се мене точе, једна политичка измишљотина.

Никад ми за вријеме мог службовања код Њега-Књаз Данило није говорио о ма каквој политичкој акцији, а најмање о сличној. Никад ме није шаржирао да носим ма каква политичка писма.

Дакле, истина је само да сам донио у Црну Гору једно обично, незванично писмо личне и фамилијарне природе – од сина мајци, т. ј. од Насљедника Данила Краљици Милени уз наређење да је од његове стране три пута пољубим у руку, а никог другог да и не поздравим. –Ваљда би бар поздравио оне од којих тражи да закључе сепаратни мир!!- Другу сваку верзију о овоме моме доласку сматрам као неистину, пакосну подвалу и као преко такве с неуважавањем прелазим.

20. Преписка са Андријом Радовићем 1918. године

Драги Госп. Андрија

Данас ми даде г. Архимандрит ова два писма која је написао на темељу наређења које сте му ви донијели. Молим да их предате коме треба.

Од оних ствари које тражих ништа не добих.

Госп. Бошковићу сам дао (1000) круна.

Не заборавите мантију г. Архимандрита.

До пет шест дана мислим тамо доћи за врло кратко вријеме ради уређења домаћих ствари.

Госп. Шен пита да ли су дошле какве инструкције од његове банке како би и новац могао донијети са собом кад дође идућим вапором.

Поздрав / Алекса

Четвртак

* * *

Скадар 6/I 919

Драги г. Андрија,

Надам се да сте примили моје двије депеше из Бара. држим да ће г. Адмирал издати наредбу да се бродом реквирирају и плате онако како сам предложио.

Рад и служба, боље рећи употреба оволико вапора ми се не допада. Иде све а ла тур. Тек стигне угљен гледаћу да се успостави линије у Скадар-Плавница-Вир-Ријека. Шкодра још не стиже. Одиста је Капетан пошао кући на допуст. Требало би препоручити у Котор да се што прије товаре вапори и бродови и овамо упућују. Јавите ми гдје се има упутити брашно и роба који на Шкадру стигне. Држим да ће бити око 150 тона.

Чуем да ће се 15 ог састати Велика Народна Скупштина. Незнам да ли је што важно и да ли треба да долазим? Од куће немам гласа од кад сам овамо пошао!... Не вратише се ни Владо, ни Марко, које тамо послах! Шиљем вам новине и скрећем пажњу на *Giornale d' Italia* од 4 Јануара. Прилажем и лист „*Populli*“.

Поново препоручијем Архимандритову ствар, оне униформе и ципеле за особље, као и онај петролеум и цукар за Аљуш агу и ... (нечитко, прим. прир.).

Поздрав вам / од Алексе

Молим за одговор на моја акта.

* * *

Четвртак 2/І 918

Драги Госп. Андрија

Данас ми г. Бријо даде ове прибиљешке, а остатак ће ми касније дати. Ја сам имао све ово краче и љепше изведено, т. ј. могао сам га добити с једног мјеста.

Молим да ми јавите колико му награде могу дати? –

Поздрав

Алекса

* * *

Број 16

Скадар 30/ХІІ 918

Пренос робе

Господину Андрији Радовићу

Цетиње

Сјутра у 8 сати из јутра полази за Бар и Котор вапор Шкодра с маунама. Приватно сам извјештен да Французи немају много робе за накрцавање. Добро би било да јавите у Котор да се, поред угљена и бензина –нафте, укрца и што више наше робе.

Двије барке с потребним бројем људи иду за Пулај и Св. Николу да онамо врше потребну службу. Мислим да би онамо требало поставити и једног чиновника, који би пазео на прекрцавање, долазак и одлазак вапора и бродова. Ако немате подеснијег држим да за тај положај не би био лош г. Никола Пици, из Улциња, јер је и прије сличан посао вршио у Медову.

Веза с мојим рапортом од 28/XII број 9.

Алек В Мартиновић
Делегат за исхрану
Црне Горе

* * *

Број 18

Скадар

30/XII 918

Повјерљиво

Политич.

Са једним додатком

Господину Андрији Радовићу
Цетиње

Као што сам предвидио у моме рапорту од 28 тек. број 8, госп. Пламенац с друштвом је отпутовао онамо гдје жели. Прешао је преко Бојане, гдје су га дочекали, говори се, људи Ват Марша, барјактара Шкрељског, и преко Пулаја превели у Медову. По једном извјештају укрцао се за Италију, а по другом преко Крфа за Француску. Која је од ове двије версије тачнија чисто неznam. Вјероватно прва. У осталом то ће нам показати било телеграфски извјештаји, било новине које овамо сад редовније стижу.

Баш негдје кад је из Зогања полазио г. Пламенац стигли су у Кастрате г. г. Милутин Вучинић, Милош Вучинић, Андрија Раичевић, Станко и Блажо Марковић са још три друга, којима је пошло за руком да утеку из Подгоричког затвора.

Ови су стигли у кућу Мираша Љуце у пратњи неких арбанаса у моменту кад су онамо били неки Капетан Драгишић, Божо Ивановић и тројица други, који су за побјеглим у поћеру били послани, те са Леком о њиховој арестацији, или убијству разговарали.

И побјегли и гониоци и Лека морали су се наћи у незгодан положај. Можете предпоставити сцену!... Особито је био за Мираша и Леку неугодан моменат, јер су по арбаначком обичају обавезни постали да их узму у заштиту, па да су им и крвни непријатељи, пошто су им у кућу дошли. Одмах су их раздвојили у двије собе. Касније су их одвели из куће, предали другим малисорима, те су тако могли наставити пут преко Пострибе, Драгоча на Вадени, одакле ће, без сумње, пријећи у правцу Љеша и Медове и бити укрцани за Италију, или за Крф.

Данас послје подне кад сам ово сазнао пошао сам код госп. Бијеца, да се и о овоме резговаримо. Нашао сам тамо и госп. De Fourbon. Бијаху и они у исто вријеме и на исти начин извијештени. Госп. Бијез ми рече, да је послао арбанашку (жандармерију да Вучинића с друштвом сустигне и доведе, а да ће по потреби послати и један одред Француза. Могло би бити да се и то сврши, као са госп. Пламенцом, т. ј. да срећно отплове за питому Италију, или за племениту и велику Француску. Гредемо да видимо!...

Лека Миравев ми је показао данас у три сата послје подне један смијешни докуменат!.. Да је такав спис допаро до рука Француза не би било лијепо, ни корисно. Овдје прилажем његов текстурелни пријепис. Ја сам га одузео и задржао. Добро би било кад би се стало на пут оваквим корисподенцијама.

Цијела Врака и околина знаду за мисију г. Драгишића, Ивановића и другова. Веома су мало резервисани били.

Вечерас су овдје стигли вапором г. г. Милован

Бошковић, Митар Ђуровић и Орландић. Г. Бошковић је био позван одмах код госп. Бијеза да се изјасни зашто је овамо дошао. Он ће вам о томе опширно причати кад се тамо врати.

Чујем да ће г. De Fourton и г. Бијез сутра, или прек сјутра за тамо отпутовати.

Алек В. Мартиновић

Copie textuelle

Извршни Народни Одбор

Број off

Подгорица le 9 janvier 1919

secret

Comifè executif de Montenegro á Monsieur
le Commandant de la section á Ivanay en Kastratie

Monsieur le Comandant vous êtes prié de la par de Comifé Monténégrin d'avoir la bonne volonté d'eder Monsieur Leka Mirache Lutze comandant á l'armée d'Essade Pacha pour arreter les deserters de Montenegro qui vont rejoindre l'armée Italien.

An nour du comitè
Ing Lioub Popovitch

* * *

Број 1

Скадар 2 /I 919

Повјерљиво

Госп. Андрији Радовићу
Цетиње

Vingt-Neuvième année. — N° 29 HEBDOMADAIRE Jeudi 18 Juillet 1907

LE MONITEUR DES CONSULATS ET DU COMMERCE INTERNATIONAL

POLITIQUE, LITTÉRATURE, SCIENCES, ARTS, FINANCES, COLONIES, INDUSTRIE ET COMMERCE

PRIX DE L'ABONNEMENT
France et Roumanie, par an 20 fr.
Les abonnements commencent le 1er de chaque mois

ADMINISTRATION ET RÉDACTION
53, boulevard Haussmann, PARIS
TÉLÉPHONE 36-30

INSÉRATIONS
Reclames, la ligne 5 fr.
Annonces, — — — — — 1 fr.

LE NUMERO : 50 centimes

M. Alexandre V. MARTINOVITCH

ANCIEN SECRÉTAIRE GÉNÉRAL DU MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES DE MONTEGRO

Une figure intéressante de la galerie | courant régulier aux correspondances | entretenir les plus affables relations avec les membres du corps diplomatique à Cetigné.

Ses qualités personnelles lui ont valu de sincères amitiés des nombreuses et illustres personnalités à l'étranger. Publiaste, il a su par ses articles, ses correspondances et ses écrits divers, leur décrire, leur faire connaître mieux la Montagne Noire, ce pays si austère mais si vaillant et si grandement estimé.

Au ministère des Affaires étrangères où l'on rencontrait tant de lacunes, il a personnellement préparé les lois sur les passeports, en vue de porter remède à l'émigration les réclaments sur les distinctions honorifiques, celui du corps consulaire, etc., ne négligeant rien pour compléter les rouages de la machine.

Correspondant régulier de l'agence

politique des Balkans, M. Martinovitch (Alexandre V.) est un jeune, âgé de trente ans, issu d'une des anciennes et vaillantes familles dont le nom est lié à l'histoire de son pays. Il fit ses études au Gymnase de Cetigné et au lycée de Galata Serai, à Constantinople.

Entré comme attaché au ministère des Affaires étrangères, le 15 novembre 1900, il est nommé secrétaire général en 1904 et garde ces fonctions sous quatre ministères : ceux de L.L. Exc. le comte Gavro Vukovitch, Lazar Mouchkovich, Miron Radoulovitch et André Radoulovitch.

Esprit nationaliste, actif, M. Martinovitch, possédant à merveille les langues serbe, française, turque, italienne et grecque, sut imprimer au | du ministère et, grâce à sa courtoisie, |

Биографски подаци о Алексу В. Мартиновићу на насловници француског часописа 1907. године

Француска војна команда ми је одредила једну кућу у главну Скадарску улицу за стан и канцеларију. Но, пошто није подесна за мој рад молио сам да је замијеним са једном која је одређена за Енглезе. Тијем поводом ишао сам код г. Генерала Филипса. Послије подужега љубазног говора о гореспоменутом предмету и о нашим приликама нагласио ми је удва маха да га оптужују, да је противник Југославије! Први његов приговор, причињавајући се као да га неразумијем, прешао сам ћутке, док сам му на други од прилике одговорио сљедеће: *j'aime á eroire que cela n'est pas juste eh que Mr Filips comme fils du grand Albion ne peul être contre nu pays pour bojul les nobles Anglais aul verse faul de sand* . Да, да, одговори он, г. Радовић је послао једну депешу у Париз у којој ме оптижује да радим овђе противу Југославије. Ових дана ћу на Цетиње, па ћу о томе говорити с г. Радовићем. истина је, да желим да Албанија остане слободна, али никако нерадим противу Југославије!

Овај разговор вам достављам ради вашег знања и равњања.

Или ми је неко проказао ствар т. ј. вашу депешу, или су интерсептурали ваш телеграм, или је добио опомену из Лондона. Могуће ово посљедње.

Алек В. Мартиновић
Делегат

* * *

број 22
повјерљиво

Скадар 31/XII 918

Госп. Андрији Радовићу
Цетиње

Нових података о г. М. Вучинићу с друштвом нијесам добио. Зна се да је пошао преко Пострибе, мјеста у Барбалушу. Тамо се налазе Талијанске трупе. Сјутра се

надам једном пријатељу из Љеша, те ћу почисто знати што је с њима даље било.

Полиција коју је г. Капетан Бијоз шиљао да их ухвати постигла је успјех Офенбахових Карабинијера. У осталом, могуће је, да из вароши није ни излазила. Сваки неред код нас чини највише задовољство арбанасима, који нас више него игда мрзе и од нашег рада за Скадарско питање ужасно стријепе.

Поћера која је дошла из Подгорице била је слабо организована, а по све неопрезна. За њу овамо свако зна. То је нелијепо и штетно по наш онамошњи углед. Такве ствари или би требало изводити опрезно и паметно, или их се по све проћи. Тијем је скренута нарочита пажња на све наше овамо. Сљедствено г. Мил. Божовић и г. М. Ђуровић нашли су се у немогућности да ишта ураде за испуњење повјерене им мисије. При томе су и касно стигли.

Мада се нијесам мјешао у њихове послове био сам им, према вашој препоруци, с руке овдје у вароши у колико ми дужност и свјест налажу. Шта су радили јавиће вам, без сумње, г. Бошковић.

Овдје су били дошли прексиноћ два црногорца. Полиција је на њих посумњала тим прије што нијесу имали никаквих путних исправа и уапсила их. Г. Кап. Бијез, а и г. de Fourton држали су да су од оних избјеглих. Међутим мени је достављено било да су од оних који су одређени за поћеру. Г. Бошковић и ја смо тражили да их видимо. То су били неки Ђуро Пешукић, бивши почасни перјаник, и Душан Радоњић, бивши писар, обадва из Зете, Голубоваца који су, тобош, дошли неком трговином. Ослобођени су и пошли преко Кастрата натраг. И њихова арестација је у варош стављена у везу са поћером за одбјеглим.

Кроз два дана ћу се, надам се, смјестити у моју кућу и на шире почети мој рад овдје. У идућем рапорту проговорићу вам опширније о Скадарским приликама.

Алек. В. Мартиновић
делегат

ПС: Моји пријатељи из Љеша су данас стигли. Кажу ми да је онамо – у Медову – остао г. Јован Пламенац са 53 друга. Очекује се да дође један вапор из Бара (!) (ја мислим из Котора) с другим црногорцима, те да продуже напријед. О г. Милутину Вучинићу незнаваху ништа.

* * *

Број 20

исхрана и разне препоруке

Скадар 31/XII 918

Госп. Андрији Радовићу
Цетиње

Г. Бошковић ми је јутрос дао ваше писмо од 30 тет. Одмах сам приступио његовом извршењу. Пошао сам код г. пуковника de Fourton, али га нијесам нашао, те сам саопштио г. Поручнику Bergeleh-у да жалимо случај непропуштавања госп. Кићија, који је носио француске путне исправе и казао му да су издате потребна наређења да се тако што не понови. Г. Bergeleh је то примио к знању и обећао доставити његовом шефу, што ћу и ја згодном приликом поновити.

Видио сам г. Инжињера Brion-а и рекао му да тражите обећане податке. Рече да је нешто мало спремио, те да ће ми дати, а остало да ће преписати кроз кратко вријеме. Молио сам да то буде што скорије, јер да ћете ви брзо путовати. Извињава се да је преоптерећен радом.

Ишао сам да купим новине. Од ваша поласка дошле су

само ове три. Пошта се очекује сјутра. Упућиваћу вам их док ту будете редовно.

Што се, пак, тиче пошиљке по по Орландићу опширног извјештаја, ја сам то већ учинио у четири пута. Држим да сте сву моју пошту примили уредно.

Казао сам г. Bergereh-у да је под Котор стигло за нас око шест милиона кила брашна од којих да ће се, по могућности, искрцати два милиона под Бар. Том смо приликом утаначили да „Шкодра“ реморкира двије или три мауне угљена и других материјала, а да се на вапору укрца до 150 тона наше робе. Пристао је, да се на њега роба упућује (под фирмом делегата Француског), а већ смо закључили да у пазар код Бојанског моста у једном дућану, који ће бити реквириран, уредимо један мали биро са једним или два чиновника одавле, који се разумију у овом послу и знаду језике овдашње. Изјавио је да тај биро ми морамо издржавати на што сам ја и пристао, разумије се, под резервом да вас о томе претходно извјестим.

У Пулај и на Св. Никољу су, поред двије три више барке за прекрцавање робе са шест мрмара, пошли и понеколика француска војника. Тако ће бити и у Оботи, гдје ће поћи и неколико заробљеника за рад. О томе је писмено извјештен Итал. Командант онамош. зоне Г. Капетан Вукић, који је са Шкодром отпловио за Котор, добио је препоруку на адмирала и све потребне инструкције.

Сјутра ћемо сазвати Капетане бродова на бензин да са њима погађемо превоз по квинтал, што досад нијесу хтјели. Надам се да ћемо се било милом, било силом нагодити и у пратњи војника бродове упутити. О томе ћу вас извјеститит.

У даљем разговору рекао ми је г. Bergereh:

1) да би добро било да потражите да власти Которске ставе на наше расположење два реморкера á mazout ;

2) да настојите да се Скендер Бег, који је на угљен одмах поврати овамо;

3) да је извјештен да ће нека њихова ратна лађа оставити у Бар за овдаш. вапоре 20 тона угљена, 10 тона мазута и 3 тона петролеума;

4) да нема ни мало бензина (—) ни толико да пошаље реморкере низ Бојану, те му моли да ви пошљете ако имате;

5) да је овдје дошао један талијански марински официр да проучи успоставу *service de ravitaillement italien*, да је командат говорио о „Кептулу, и „Враћиш, које хоће данас или сутра на писмено да тражи сматрајући их њиховом својином. Ово стоји у везу с оним вашим тражењем да се констатује стање ових вапора. Мислим да ће се г. de Fourton томе категорички одупријети.

Потражио сам г. Ст. Шека и саопштио му у присуству г. Бошковића што ми пишете, т. ј. да одмах за тамо крене и новац понесе. Питао је, да ли сте добили диспозиције од његове управе као што је овдје уговорено. Одговорио сам да ја за то неznam, али да му гарантујете исплату у Сарајеву, гдје ћете ви брзих дана поћи. Казао је, да му то без одобрења није могуће, али је пристао да првим вапором пође до Вира и телефонски се с вама споразумије, па тек онда да новац упутити и ако смо га и г. Бошковић и ја молили да га са собом понесе.

Госп. Орландић каже да сте му наредили да ми пошље једну бачву петролеума и 50 кил. шећера, но да ту наредбу није могао испунити из разлога што власти, па чак ни окружни начелник г. Вујачић, нијесу хтјели то дозволити, јер да је сваки извоз забрањен! Остављам без коментара молећи вас да ме ставите у могућност да наше обећање дато Аљуш Аги испуним.

Преговарао сам с Капетанима бродова на бензин. Они чине разне потешкоће. Данас сам био код г. Bergereh и

тражио да неодложно ријеши ствар и да се што прије упуте бродови за Котор. Он очекује повратак Шкодре и инструкции од Адмирала.

Ал. В. Мартиновић
делегат за исхрану

* * *

број 5

910

Скадар 5/I

политич.

Извршном Народном Избору
Подгорица

Још у Подгорици на једној од сједница Велике Народне Скупштине сазнао сам да пограничне Капетаније Бојанска, Крајинска и један дио Шестакско Селачке нијесу хтјели приступити избору повјереника за Народну Скупштину. Чуо сам том пригодом да су чак и онамош. наше чиновништво најурили под изговором да неће да имају посла с нама, већ да траже уједињење с Албанијом. Због тога сам и узео ријеч и захтијевао да се неодложно предузму мјере како би се такав покрет угушио у клицу. Руковођен сам био увјерењем да ће се то зло ако се на вријеме не спријечи ширити, учврстити и по све неповољно упливисати на наше претензије, рад и интересе у Скадру и околини. На жалост по овом послу није ништа учињено.

Чим сам овдје дошао указао сам нарочиту пажњу овом важном питању и увидио да је поведена најжешћа пропаганда како у предпоменутих Капетанијама тако и у правцу Улциња, у Хотима, у Грудима, у Плаву, у Гусињу, у Пећи и Ђаковици. Ова пропаганда поведена је од двије

групе овдашњих арбанаса, који и ако су у двије групе припадају једној странци-националистичкој. Једна група се састоји од Скадарских арбанаса претежним дјелом католика, као што су: Маруби, Сеређи, Краја, Иванај, Блтоја, Курти и. т. д., а друга од пребјега из јужне Албаније, а особито оних из наших крајева. Скоро су сви мусломани. На челу ових се налази неки Хоџа Кадрија, из Косова, школован, бистар познаваоц француског и енглеског језика и опасан пропагатор. И једни и други су потпомогнути од Италије, а благословени и савјетовани од стране познатог албанофила и борца за арбанашка права енглеског генерала Филиписа. Поред ситних агената, који су нарочито изаслани и поред појединих људи чија ћу имена сазнати, а који живе стално у предпоменутих мјестима највишу улогу играју католички свештеници, међу којима има извјесни број италијана. Овдје се рачуна да је постигнут добар успјех како преко Бојане, тако и у Хоте и Груде, Плав и Гусиње. Наду на потпун успјех улијевају им и посљедњи немили догађаји на Цетињу, које овдје страшно увеличавају, на разне начине препричавају и настоје да помоћу њих од нас одбију наше овдашње пријатеље.

Бојанска Капетанија, Крајина, Шестини и.т.д. сматрају се као потпуно придобивени. Долазили су из Крајине нарочити изасланици и предавали молбе Француској Команди и Енглезима. На Хоте и Груде, којима су г.Филипс и Бискуп Сеређи препоручили да се држе мирно, али одважно, јер да ће им Мировна Конференција овог пута остварити њихове праведне жеље, рачуна се позитивно. Њихову оданост Албанији посвједочили су и за вријеме првог међународног режима кад су били подстрекнути од Аустрије.

Плав и Гусиње такође дају наде. Прије су дошла писма (виђи мој допис од 23/XII број 1), која је упутио неки Муртеза Ефендија на главаре Скадарске. Касније је долазио неки

Елмас Ефендија и купио прилоге за куповицу муниције, која је како чујем прије пет дана на три коња натоварена и упућена. Јуче је допутовао овамо са неколико друга Медо Феровић, из Плава у намјери да уложи протест код Енглеца, Италијана и Француза противу наших власти и тражи да Плав и Гусиње буду ослобођени од нашег јарма и присаједињени Албанији.

Хоџа Кадрија, Керим Бег Махмудбеговић, Хусин Цур, Бедри Бег, Алим Бег Ђакова, Бајрам Даклам и многи други (а све наше избјеглице) спремају неку статистику помоћу које мисле да докажу нашу мањину и њихову огромну већину у онамошњим крајевима. Једном ријечју бушкарају и раде на све могуће начине без да их ико у томе смета. То бушкарање је толико узело маха, да се овдје осјећа читав покрет и против Француза. Како ми је са више страна достављено држане су радне сједнице на којима је на дуго и на широко расправљано: 1) о начину како да се врховна власт међународних трупа, која је сада у руке Француза, пренесе на Енглеце. Разумије се да се ту искључиво циља на Генерала Филипса; 2) како да се ја одавле одстраним, јер да ме од раније познају као сасвијем опасна по њихове интересе. Неки Лукас је предлагао чак и да ме убију, но од тога није треба страховати и пошто нијесу превелики јунаци.

Изгледа да су Французи почели увиђати овај покрет што се снује на темељу талијанске пропаганде и политике генерала Филипса, јер су прек јучер арестирани и интернирани Пањок Курти са сином и пет других овд. споредних личности. Курти је сматран као експонент талијанске политике. Бојати се да ће се на овоме стати, јер езитирају и нагињу некој политици помирљивости и њепоречивости, која овдје није била никад, а најмање је данас умјесна. На све могуће начине настојим да ово стање искористим и Французима – у колико се то може – на мој начин преодочим како би све ове бушкараше било

интернирани, било протјерани. Тада би наша акција овдје била много лакша и успјешнија. Ово неби било довољно. Треба да се на нашој граници учини много што шта. Зато предлажем:

1) да се пошље један одред војника (народне гарде или рекрута) да успостави наше власти и сљедствено наш ауторитет у Капетанијама Бојанској и Крајинској;

2) да један дио овог одреда крене из Улциња и са Скла, за посједне границу почев с Мурићанског Моста преко Облика и Бобота до Скла и не дозволи ником да бјежи у Скадар. За то вријеме би други дио наступио од Шестана и Сеоца и испунио на миран и лијеп начин тачку прву; излишно је напомињати да ово треба опрезно спремити и ненадни извести;

3) да се, пошто се успоставе власти и придобију неколико људи, остави за неко вријеме један одред војника на Катркол под управом озбиљних официра, који познају по могућности језик предно и обичаје;

4) да се онамо одмах успостави телеграфска станица;

5) да се одреду строго запријети да не би чинио ма каква насиља и пљачке, јер би нам то овдје учинило много штете, као што су и подгорички догађаји;

6) да ми се пошље један акт на темељу којег бих објавио да се избјеглице могу у одређеном року дома вратити уз гаранцију живота, части и имања. У противном случају да ће то право за свагда изгубити, а имање да ће им се конфисковати. Оваквим актом би се противу њих – ако би устребало – могао послужити код оvd. вој. Власти и укунуо приговоре, који ми се свакодневно чине и од власти и од наших оvd. пријатеља. Он би имао важности и касније код делегата на мировној Конференцији.

7) да се у Хоте и Груде успоставе власти и поведе мирољубива (по потреби новчана) политика;

8) да се у Плав и Гусиње поставе вриједни, озбиљни и

искусни чиновници како би онамошњи живаљ осјетио благотворно нашу власт, а пропагатори и опасни елементи били постепено и вјешто удаљени; и

9) да се уреди пошто пото питање подгоричких турака о којему сам вам већ и писао у допису од 2/I број 2.

Ако се ово одмах не учини наш рад овамо не би имао жељени успјех. Могу да речем да је од велике штете што се ово није могло и до сада учинити. Но тврду наду гајим да ће се брзих дана остварити.

Ево и по гдје која дневна новост: Као што ће вам бити познато прије извјесног времена одржана је једна скупштина у Тирану. Нико ју није сазивао, а није ни било избора. Присутни нијесу ни на какав начин никог представљали. Предводили су их неколицина који су жељели да дођу до министарских портфеља и политички тргују. Та скупина арбанашких надри-политичара одабрала је дванајест друга од којих су шестина саставили владу, а шестина одређена за делегате на мировну конференцију!!!.. Сви остали чланови тог скупа постали су чиновници вишег ранга. И тако је свако од њих остао задовољан, а четири петине Албаније мирне, јер за њих не воде више рачуна него врана о возару.

Министар предсједник и спољних послова је стари Турхан Паша, а чланови су Фејизи Бег, Буракући, Едхем Бег, Туртули и др. Изгледа да о њима Французи и Енглези по све слабо воде рачуна, док их Талијани подржавају у неколико. Влада је пријешла из Тиране у Драч и онамо ће, тако се мисли, остати док се једног лијепог јутра не појави Есад Паша пред којим ће, изгледа, утећи као скакавци. Говори се да је Есад сада у Солун. Прича се да су од њега стигла писма на Аљуш Агу Малић Ђули у којима им препоручује стрпљење, јер да ће брзо доћи и да је већ успио гдје треба да се створи Албанија – велика и независна! По моме схваћању ово је једна врста рекламе коју Есаду праве његове присталице.

-Пренк Биб Дода био је првих дана доласка савезничких трупа овдје. Покушао је да с њима на његов начин ради. Изгледа да му с Французима није посао глатко ишао, те је стругнуо у Љеш, гдје се и сада налази, а гдје је повише Италијанска Гарнизона. Нуђен је, да уђе у арбанашку владу. Није хтио. Влада у Миридите с престолницом кад Љеш, а кад Калмети! Јуче му се овдје удала једна синовница за једног талијанског официра – барона.-

- Овдје је данас изашао први број листа „Populli“, који је излазио прије него што смо ми окупирали Скадар. Уређивао га је неки Мусрафа Ђули из Епира, којег је Вешовић дао стријељати у Штојеко поље. Ради успомене на покојника овд. националисте из јужне Албаније и наши пребјези покренули су исти лист с истим програмом, т.ј. нама посве противним.

- Једног дана одржавала се у једној овдаш. Католичкој цркви миса, послјије које слиједила предика дијелом на Арбаншки а дијелом на Француски. Кад је овај други дио предике почео многи арбанаси-националисте су демонстративно напустиле цркву у знак протеста. Њихово нерасположење према Французима произилази из пријатељства које французи указују србима.

-Прије два дана отворена је арбанашка пошта и стављене у промет арбанашке марке.

- Аустријске власти приморале су све овдашње србе да поарбанасе њихова имена. Тако Саво Лазаревић зове се Саво Лазареј, Зако Кадић = Зако Кадијеј, Васиљ Кушевић = Васиљ Куши и. т. д. Многи су ми се за то жалили, те сам пошао код г. Капетана Бијеца, шефа полиције и, предочивши му ствар, молио да дозволи да се то исправи. Одговорио ми је да то сматра за ситницу да је мишљења да то треба тако да остане док се Мировна Конференција на ријеши Скадарско Питање!!! Узалудна су била сва моје објешњења. Ја сам ипак нашим савјетовао да постепено и непримјетно исправљају њихова имена.

О школи ћу вам писати опширније у једном од мојих идућих рапората, као и о моме нелагодном положају, који је познат г. Радовану Бошковићу.

Ал Мартиновић
делегат

* * *

у хитњи

Скадар 29/I 1919

Др. Госп. Андрија

Тамо долази г. Капетан Лука Јововић, који је допратио транспорт брашна. Он ће вам причати све перипеције вапора Шкодре. Но, и ако је било муке није било штете. Сјутра тамо – за Плавницу – упућујемо 992 вреће брашна. Остају овамо у Бојану још око 440 врећа. Као што сам вам рекао задржаћу 20 врећа овдје, да их раздијелим нашим сиромашним фамилијама. О подјели држаћу и подијећу тачан списак и потврде. Тек брашно стигне биће упућено напријед било за Плавницу, било за Вир. „Шкодра“ и три брода биће кроз два дана упућени за Бар. Изволите о томе извијестити кога треба како би одмах били накрцани. Г. Генерал с пратњом је добро путовао. У путу се разговарао са г. Лекићем о г. Пламенцу, а ја сам му причао о Скадарском Језеру, о Балканском рату, о Скадру, о Филипсу и о онамошњим приликама. Дочек му је овдје био прилично лијеп. Биле су трупе, школе, грађанство, многобројне арбанашке заставе – али све без великог жача и заноса...

Извијестили смо га надлежним путем да му се г. Лекић држи на расположење.

Ноћас око 7 сати био сам позван код г. Пуковника и г. Бијеца, те су ми се жалили на поступак наших власти на Вир због тога што су неким Скадарским трговцима, који су ишли за Француску са De Fourtou-овим пасошем, одузеле новац и повратили их натраг. Међу тијема је био и трговац Шкрели,

један од наших овд. најбољих пријатеља, који је због нас од Ауструјанаца проћерано страдао. Изјавили су ми да тако што неће даље сносити, да траже задовољштину, да се такви чиновници неспособни и неувуђавни уклоне и казне. Нагласили су да то не одговара њиховом пријатељству према нама, а најмање оној мојој изјави, коју сам им, на темељу вашег писма, учинио, да се неће чинити препрека трговцима који путују с Француским пасошима.

Изразио сам им моје жаљење, молио сам да се умире и обећао да ћу одмах ствар уредити. Објаснио сам им да је то учињено на основу наредбе којом се забрањује унос Аустријских банкнота у Југославију. Рекоше да унос може бити забрањен, али транзит не. Ужасно су љути. Најтоплије препоручујем да се хитно издају наредбе да се новац одмах поврати и трговци пропусте, а чиновницима да у будуће дају тачна упуства, да неби чинили овакве будалаштине, које су по нас прећерано штетне. Настојаћу да ове трговце доведем ја до Вира и упутим напријед.

Поред ових има и други инцидент с Ријеке. Г. Капетан Бијез је био оставио на Ријеку вапор да га чека како би се вратио и извијестио за долазак г. D Esperey-а, а наше Ријечке власти, не обзирајући се на то, наредиле су да вапор пође на Вир и довуче брашно. Наредба је писмена. Налази се код г. Бијеза. срећа да је стигао у моменту кад је вапор био кренуо, те га је могао зауставити. Тражи да се дотични чиновник казни. Тражио сам му и ја то извињење и рекао да ћу распитати ствар.

Сумње није, да ће о овоме говорити и г.Генералу D Esperey- у. Поново молим да властима на Ријеку, Вир и Бар препоручите да поштују све што је Француско.

Г. Бијез ми рече да је поручио за г.Пламенца и да га очекује сјутра.

Вашу валижу коју су Французи дали с мојом мрмарима вапора узео сам и предао г. Капетану Јововићу да вам је преда.

Шиљем вам посљедње новине италијанске. Оне прве су биле уручене г. Среском Начелнику Марку Кнежевићу.

Поздрав
Ал. Мартиновић

Молим да израдите да се Марку даде тамо прва двомјесечна плата и да га што прије овамо пошље.

* * *

Драги Госп. Андрија

Од кад сте тамо од вас не добих никаквог гласа! Право би било да ме извјештавате, јер иначе овамо чиним лошу фигуру. Надам се да сте примили све моје рапорте и дописе.

Како се Владо не врати и како држим да ћете га код вас задржати, јер вам је сад од потребе, шиљем Марка да вам донесе пошту и топло вас молим да ми на све што сам вам до сада писао одговорите.

Особито вам препоручујем да ми пошљете поручене вам ствари особито за Архимандрита и за Аљуш Агу Лохју. Срећна вам Нова Година! Поздрављам

Алекса

Скадар 30/XII 918 11 ¼ ура вече

21. Копија неколико писама из 1914. године

Consual Royal de Montenegro Јенвари 17 VI 1914.
no 139

Госп. Министре,

Ријешење инцидента о којему сам вам јуче писао биће повољно по мене. У свим мојим демпршима био сам у границама могућности користан а у складу са мојим ... (нечитко прим. прир.) положајем, али прецизан и енергичан, као што је то захтјевао повријеђени престиж консулата.

С гувернером сам јуче претресао инцидент у свим могућим појединостима. Признао је тачност и темељитост мојих навода, оправданост мојих захтјева и, поред жаљења г. пуковника Виљанија изразио ми је и његово жаљење, обећаваши ми да ће ми још вечерас дати ... (нечитко прим. прир.).

У сјутрашњем рапорту извијестићу вас о свему. Овај мој енергичан корак ... (нечитко прим. прир.) за наш углед и наше интересе и ... (нечитко прим. прир.) за ову ... (нечитко прим. прир.) арбанску, која је гнуснија од сваког могућег олоша, који постоји на шару земаљскоме.

Иза Растрешених главара о којима сам вам већ писао, долазили су код мене главари из Реча, па и из Трста. И једни и други су ми се жалили, да им није могуће даље сносити кињења католичка, који им пријете да ће их разоружати, потући, рашћерати и.т.д. сви траже мало оружја и повише фишека. У њихову загорчену чашу присуо сам чемера, објаснивши им у подробностима ренденцију католичку. Најзад сам их ... (нечитко прим. прир.), препоручио да ... (нечитко прим. прир.) никако не дају, да никаквом захтјеву католичком не удовољавају, јер да се у случају пријеке потребе могу надати на нашу потпору.

Особито сам им препоручио да се између се договоре и све ... (нечитко прим. прир.) им даје... (нечитко прим. прир.) предузимају ... (нечитко прим. прир.) о свакој њиховој озбиљној акцији. Да ума један или два басташна човјека међу њима било би свега и свачега. И ... (нечитко прим. прир.) и Речки и други главари су још овдје ради преговарања са овд. првацима који се из њиховог — стања немогу ... (нечитко прим. прир.). Сви су ми рекли да ће опуномоћити ... (нечитко прим. прир.) Шабана, војводу Кастратемог, да у име њих ради ако пође до Тузи, или до Подгорице.

Као што вам је познато Биб Дода се враћа покривен „ловоровим вијенцем“. Ушао је у — и нека околна села, попалио неколико кућа, поубијао неколико дјецe и стараца, јер су тада сви валидин људи били, као усташа пред Драчом. Малисори су опљачкали све што су могли. Довели су чопоре крава и оваца. И сви они који су што закучили свечано су се кући вратили и не помишљајући на даљу одбрану отаџбине и на спас Књаза Вида. Између малисора и Маридита било је крвипролиће због плџачке. Усташи су поћерали и Маридите и Малисоре. Биб Додина војска се морала дјелимично повући у ... (нечитко прим. прир.) (Залив војске), а одатле ће пут Љеша ако јој се путем што год не догоди. Биб Дода је, говори се, већ стигао у Љеш под изговором да је дошао да брани Скадар од турака. Ово сам поручио Сајма Јуку, ... (нечитко прим. прир.) и Хасан Бегу, да их мало жацнем.

Командат аустријског деташемана Кајлер и капетан ... (нечитко прим. прир.), позвали су телеграфски у Беч. Тај позив, изгледа ми, има свог значаја, ... (нечитко прим. прир.) и достављали. Г. Увешковић је био код мене да ма моли да им дозволим да, на повратку из Беча, могу проћи у униформи без оружја преко Бара и Вира, а прексјутра полазе преко Медове. Нашао сам се у чуду како да му одговорим, одбити га нијесе могло, а дати дозволу још

мање, јер ми је о томе на дуго и на широко писао г.Славо, да треба да такве дозволе издају два три министарства. Рекао сам г. Цветковићу да ћу ја вама писати и да ће се потребне наредбе издати Барским властима само да ме он два три дана прије обзнани о њиховом повратку, што вам овим достављам ради знања и даљег поступка.

Јуче је умакао на вапор један жандарм арбански-муслимански који је изјавио да неће да служи у католичку земљу. Покушавали су да га примаме, али безуспјешно. Ето колико могу рачунати на — жандармеру.

* * *

Consual Royal de Montenegro -----16-29-VI-1914.
br. 133

Господине Министре,

У моме приватном писму, које сам вам прекјуче упутио напоменуо сам да је полиција Консулата и покушала да арестира мога каваза Андра Микулића. Нијесам вам у томе моменту могао опширније писати, јер сам хтио да претходно тачно испитам ствар, поставим јој здрав темељ и уложим умјесан и енергичан протест. Каваза сам саслушао али да бих био сигурнији и позитивнији у мојим демаршима зашао сам најприје код команданта Француског ... (нечитко прим. прир.), с молбом да би у моме присуству саслушао Француског капорала, који је унеколико био умијешан у покушај кавазове арестације. Командант је са његовом свакидашњом љубазношћу, удовољио мојој молби.

Одмах за тијем уложио сам писмени протест преко г. Капетана Финеск јер је г. Заступник Гувернерев италијански пуковник Виглиани био у томе моменту отсутан. То је било у два сата послје подне. У вече је дошао код мене г. Фински, признао ми озбиљност инцидента, ставио ми до знања да заступник г.Пуковник Виљани моли да протест учиним

написмено-већ сам га био спремио-и да прецизирам какву сатисфакцију тражим, па да ће учинити све што треба.

Ево вам тачан пријенос упућеног протеста. Из њега ћете виђети ток читавог догађаја. Све што је у загради то је сувишак који сам у вербалном протесту додао.

Госп. Пуковник Виљани је дошао и испунио први услов т. ј. изразио на његово жаљење како за повреду ексторијалитета тако и за цио догађај уопште. Заблагодарио сам му на коректности и љубазност и изјавио да држим до испуњења других постављених услова.

Рекао ми је да извршењу друге тачке наилази на потешкоће, јер да енглески поручник Ричардс, шеф фамозне скадарске полиције (која је са г. Љумовићем имао више афера) не пристаје да ми тражи опроштење. Нагласио сам да ја с енглеским официрима немам ништа до пријатељства да изискивам да шеф полиције врши своју дужност. Молио ме да сачекам повратак г. Филиписа, који ће га моћи на то привољети. Долазио је код мене и г. Гали, италијански генерални консул (од сада члан контролне комисије у Драчу)и, дајући ми у свему право молио ме да сачекам г. Филиписа обзиром на ... (нечитко прим. прир.) и тешки положај госп. Виљани (италиј. Пуковник). Најзад сам пристао под условом да будем писмено извјештен о гувернереву повратку. Г. Гали ми је понудио његову потпору. Заблагодарио сам му и на фин начин одбио за сада.

Први и главни услов сам ... (нечитко прим. прир.) а наду гајим да ћу и у другима успјети. Овај енергични корак предузео сам из више разлога а на име: што је углед Консулата јако био спао због полицијског багателисања; што ми се указала згодна прилика, што сам их у свему уловио и наишао на опште одобравање мојих колега, а све по све зато се више није могао сносит безобразлук полиције и њеног ексцентричног шефа и према нама непријатељски

расположеног шефа – на жалост енглеског официра.

Джност ми налаже да истакнем држање у овом питању г. Беген Билнока француског консула који је, ни да му о томе до тада нијесам био говорио ни речице, енергично протестирао и јавно код свих надлежних изјавио да су моји услови преумјерени.

Оволико за данас по овој ствари.

Краљев Консул
А. В. М.

* * *

Број 111 / Од 9/22-V-14

Госп. Министре,

Јутрос у 11 сати позвао ме преко ађутанта г. Гувернер да дођем у подне код њега, јер да ми – говорити о повратку Хота и Груда. Одазвао сам се позиву онамо сам нашао Консуле! аустријског и италијанског. Пошто ми је Гувернер поновио узрок позива и захвалио ми се на одзив узео је ријеч г. Хала. казао ми је како су неки дан држали сједницу и на њој ријешили да само још за 15 дана дају издржавање пребјеглим Хотима и Грудима под увјетом, да се њихови главари обавезу да за то вријеме неће чинити никаквих нереда на нашој граници.

Прекидајући му ријеч Талијански Консул га је питао како ће се сада до те обавезе доћи кад су двије трећине главара пошли за Драч и Љеш! Настала је интересантна дебата између њих тројице. Ја сам их посматрао с уживањем. Најзад дошли су до закључка да све пребјегле приокупе, ствар им преко комисије саопште и у случају да се ма какав неред догоди, да им одмах прекину указивање помоћи.

Иза тога поставио ми је г. Хала следеће питање: „... (нечитко прим. прир.)“

Ево што сам му одговорио: „по ријешењу Лондонске

Конференције Хоти и Груды су нам припали. Обзиром на разне околности нијесмо их одмах окупирали. Касније је то учињено на најљепши и најмирнији начин. Подговорени, побуњени без икаквог разлога побјегли су и у бјегству пуцали на нашу војску, која је мирно марширала. Поред тога неоправданог и ... (нечитко прим. прир.) Њ. В. Краљ који је малисорима узимао много добара, а моја Влада која је прожета најбољим намјерама у жељи да их спасу, као и то да се на граници обезбиједи ред и мир, помиловали су их и заказали им рок до којег су се могли слободно вратити. У мјесто да похитају да се указаном им милошћу користе они су и даље остали овамо настављајући изгреде и убијства на граници. Свему има краја, па и томе. Рок је истекао сљедствено и инструкцији, које су том приликом издате, престале важити.

Ја нових инструкција нијесам тражио из простих разлога што ми по овоме послу није нико званично говорио.

Нагласио сам да је ... (нечитко прим. прир.) са свјештенством узрок свега зла, које је снашло Хоте и Гриде. Ова изјава је јако дирнула консула, који ми је рапортирао: „... (нечитко прим. прир.)“

Изјавио сам му да остајем при моме мишљењу и да је моја тврдња непобитна. Остали двојица су ћутали као заливени, по изразу лица Талијану бијаше пријатна моја изјава. Обећао сам им –дајући важност њиховом кораку – све вама доставити и томе препоручити вашу увиђавност, а ваш одговор незадржано доставити Госп. Гувернеру Филипу.

Жељели су знати да ли ће у повољном случају, бити помиловани сви пребјегли. Дао сам му моје „лично“ мишљење да се они који су починили злочине немогу изравњавати са мирним пребјегима и без неке казне пропусти. На питање о поповима изјавио сам да они по моме схватању спадају у категорију криваца, јер да су они све ово сломили, те да „лично“ сумњам да ће им се повратак дозволити.

Дио високих одликовања Алексе В. Мартиновића
са његовом сликом

Г. Хала рече да је врло могуће да они нијесу вољни ни да се враћају, јер да је старешина Франциславаца готов да пошаље на мјесто њихова два фратора црногорска подајника, који сада служе негдје дриго у малисорским селима. Непоменуо сам да о томе немогу говорити пошто је то ствар моје владе и барских Арцибискупа у чијем ће – а не у Саређијевом – дјелокругу од сада спадати ... (нечитко прим. прир.) Хотело-Грудска. Да, да, рече г.Хала, то ће се питање касније расправљати, а Талијанац додаде да су та питања транширана Конкордатом.

Саопштавајући вам ... (нечитко прим. прир.) цио разговор, да бисмо из њега што лакше могли процијенити сву ствар молим да ми се по овом озбиљном питању прецизно одговори и у случају повољне одлуке наброје сви услови под којима им се повратак дозвољава. Из разговора г. Гувернера и гл. Консула закључио сам да би пристали на све могуће услове.

Како ја мислим први би услов морао бити да се никакви Сређијеви попови не примају, па макар они били и црногорски држављани, а други да сви главари морају доћи код мене и безусловно молити за милост.

* * *

Рапорт Црногорског Консула из Скадра

Број 144 / 18-III 1914

Г. Министру Иностр. Дјела

Завршетак

III

Сви су пошли, а мене је г. Гувернер молио да приостанем. Повео је говор о ... (нечитко прим. прир.). Рече ми да ће телеграфирати Грофу Салису за извијесна објашњења о граници на страни ... (нечитко прим. прир.) гдје Кламенти не би могао пролазити с оружјем. Рече ми да се обраћа Грофу Самсу директно јер мора да му заблагодари због корака успјешно учињеним код вас по овоме писму, а мени захвали на добром расположењу Краљев. Владе, која је дозволу за прелазак дала из нарочитих обзира према Енглеској. Учине мале алузије у – шали на онај прави ... (нечитко прим. прир.). Вечерас сам сазнао да је имао састанак са аустријским, италијанским, француским и руским консулима, да су измијењали мисли по овоме питању и да је ријешено, у сагласности са Комисијом из Скадра, да се изашљу један њемачки и један енглески официр да прегледају како стоји ствар. Официри сјутра полазе право за Врмош. Сазнао сам и то да је Аустријски Консул претендовао на томе састанку, да Клименти имају право носити оружје на њиховим пашњацима. Италијанац и други нијесу дијелили његово мишљење. Оволико ради вашег знања.

Да ли би било умјесно да приговорите г. Салис за ово Гувернерево третирање наших питања са овд. консулима-

без мога присуства. Одиста да сам ту био г. Хала неби овакву претензију формулирао.

* * *

Број 3354-повјерљиво

Г. Петру Пламенцу
Министру Иностр. дјела
Цетиње

Митрополит Пећски Госп. Гаврило извјештава ме данас телеграмом са Горанског овако:

„Архимандрит Виктор намјесник у Скадру потражује преко руског посланства неког руског ђакона Пахомија из Дечана. Мени је то послато на ријешење преко г. Митрополита Митрофана Молим вас наредите преко нашег Конзулата у Скадру архимандриту Виктору да ствари такве природе потражује преко својих надлежних власти и да не мијеша у таква питања стране мисије. Руски калуђер Пахомије, који се у Дечанима налази није ни посвећен за ђалона, већ је још монах и. т. д.“

Молим вас госп. Министре, да горње саопштим нашем г. Консулу у Скадру с препоруком да призове архимандрита г. Виктора Михајловића и испита га, како је он, као црногорски службеник могао узети толику слободу, да опћи директно са једном мисијом, па и за питања за која би та мисија била мјеродавна кад зна да за таква опћења постоје нарочити путеви и преко надлежних му власти којима он има ставити предлог, а до ових стоји, хоће ли тај предлог прихватити и даље са њима шта радити? Зна ли г. Михајловић да постоји црногорски консулат у Скадру преко ког он има своја опћења чинити било са својим митрополитом, било са Министарством Црквенијех послова, или било ма са ким другијем, или ако му је то могуће и дијелити, али опет само према и са својим првопретпостављеним надлежним властима?

Молим Госп. Министра, да ми уз повратак овог акта
изволи саопштити одговор, који је г. Михајловић дао
усмено нашем Консулу.

Цетиње 30 VIII 1914

Министар Просвете
и Црквених Послова
Гавр М. Церовић

* * *

Министарство Иностр. Дјела

Број 2444-4/? 1914

Господину Консулу Мартиновићу / Скадар

Изволите доставити г. архимандриту Виктору допис г.
Министра просвјете мени упућен и уз повратак акта
доставити ми одговор заинтересованог.

Зета 4/9 1914

Министар / П. Пламенац

* * *

Краљев. Црногор. Консулу
Госп. Мартиновићу
Скадар

Госп. Консуле,

На допису број 3354 од 4 ов. мј част ми је одговорити
слједеће:

При кретању из Пећи за Скадар изјавио сам усмено
Високо пресвећеном Гаврилу да ми је преко потребан један
ђакон, тада ми г. Митрополит предложи монаха Германа
(Руса) да поведем са собом у Скадар. Али због неких
онамошњих не могах то сада учинити, па сам ово питање о
ђакону одложио на неодређено вријеме. А мјесто оца
Германа тражио сам од Дечанског старешине да ми пошље
оца Пахомија, живописца.

Отац Пахомије је идеалан калуђер. Срцем и душом одан
нашој Домовини. Био је за вријеме мога учитељовања у М.
Дечанима предавао је ђацима у Срп. Деч. основ школи

цртања, а у – у часовима вријеме.занимао се живописима и управљао манастирским двором.

А што ме је навело да тражим поменутог калуђера?

Жалосно стање наших храмова који више личе на пећине, него ли на православне храмове. Али од свију наших храмова најгоре стојимо се нашом црквом на новоме гробљу. У овоме храму нема им једног јединог обиљежја по којему би се могло видети да је то српски православни храм.

Имајући ово у виду ријеших се, да позовем тога друга из В. Дечана. но како ми дечански игуман не одговори, а да сам хтио да ми одговори то замолим г. Руса да учини преко Цетињске мисије питање, Г. ... (нечитко прим. прир.) писао је мисији, а Мисија је г. Митрополиту Митрофану, а овај их спровео на даљи поступак Митрополиту ... (нечитко прим. прир.). Високо преосвећени Гаврило је одговорио преко г. Митрополита Митрофана „да ће ми се додијелити ђакон“.

Погријешо сам што вам нијесам ниједном о овој ствари говорио. На ово нијесам учинио из зле намјере, или неуважења према мојој надлежној власти. Гледајући да овакву и ову сличну лудорију не – док сам овдје. Одустајем од траженог живописца ђакона а наше цркве нек зидају и посаде као што су и досада на радост наших непријатеља.

Примите Господине Консуле, увјерење мога најодличнијег поштовања / Архимандрит Виктор Скадар 14/IX/1914 г.

* * *

Краљ. Консулат / Скадар 15/9/1914
Скадар / Број 480

Г. П. Пламенцу
Министру Иностр. Дјела / Цетиње

Спроведећи вам одговор г. Архимандрита Виктора по питању о руском ђакону Пахомију, част ми је изјавити вам

слједеће:

1) да је између мене и госп. Архимандрита утаноно било да тражим од Министарства просвјете једног цетињског богослова, који би се зађаконио и, као такав, истовремено вршио дужност секретара намјесништва и помоћног учитеља. О томе сам писао Краљев. Министарству без да сам добио одговор;

2) да мени ни г. Архимандрит, ни мој руски колега нијесу говорили о каквом руском ђакону;

3) да све што је урађено о овоме послу чињено је кријући иако је мој руски колега, као и архимандрит знао за мој предлог горе изложени;

4) да се и г. Архимандрит позвао на одговорност и најстрожије укорио;

5) да се г. Архимандрит, тражећи и признајући безсмисленост својих корака, правда тијем што му је Митрополит Гаврило нудио неког Монаха Германа и што од руског консула није никад тражио ђакона, већ једног живописца, па да је госп. ... (нечитко прим. прир.) покушао да искористи његово тражење;

6) да сам поновио г. Архимандриту, поповима и учитељу да се само мени имају обраћати за послове, а да с Руским вице-консулом имају одржавати само добре и учтиве одлуке;

7) да тражим да се питање о ђакону што прије ријеши у смислу мога предлога;

8) да се одговори на моја акта упућена Кр. Министарству о цркви и школи, како бих договорно с г. Архимандритом, могао приступити уређењу овог хаоса, ... (нечитко прим. прир.) се и с да описати.

Кр. Консул
А. В. М.